

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

HADİS BİLİM DALI

EBÛ HANÎFE MÜSNEDLERİ VE HÂRİZMÎ'NİN CÂMİU'L-MESÂNÎD'İ

Yüksek Lisans Tezi

RAMAZAN ÇOBAN

İstanbul 2018

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

EBÛ HANÎFE MÜSNEDLERİ VE HÂRİZMÎ'NİN CÂMIU'L-MESÂNÎD'İ

Yüksek Lisans Tezi

RAMAZAN ÇOBAN

Danışman: PROF. DR. MEHMET ÖZŞENEL

İstanbul 2018

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Anabilim Dalı HADİS Bilim Dalı TEZLİ YÜKSEK
LİSANS öğrencisi RAMAZAN ÇOBAN'ın EBÜ HANİFE MÜSNEDLERİ VE
HÂRİZMÎ'NİN CÂMİU'L-MESÂNİD'İ

adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 19.07.2018 tarih ve 2018-20/18 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği /oy çokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi 01.08.2018

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

		İmzası
1.	Tez Danışmanı	Prof. Dr. MEHMET ÖZŞENEL
2.	Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üyesi RAHİLE YILMAZ
3.	Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üyesi SULTANBEG ALİEV

GENEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Ramazan ÇOBAN

Ana Bilim Dalı : Temel İslâm Bilimleri

Bilim Dalı : Hadis

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Mehmet ÖZŞENEL

Tez Türü ve Tarihi : Yüksek Lisans

Anahtar Kelimeler : Ebû Hanîfe Müsnedleri, Ebû'l-Müeyyed, Hârizmî, Câmiu'l-mesânîd, Hadis.

ÖZET

EBÛ HANÎFE MÜSNEDLERİ VE HÂRİZMÎ'NİN CÂMIU'L-MESÂNÎD'İ

Bu çalışmanın temel konusu Ebû Hanîfe Müsnedleri ve bu Müsned'lerin çoğunu cem' eden Ebû'l-Müeyyed el-Hârizmî(ö. 655/1258)'nin *Câmiu'l-mesânîd* adlı eseridir. Ebû Hanîfe Müsnedleri'ni bir araya getiren en tanınmış eser olarak *Câmiu'l-mesânîd*, yazıldığı dönemden itibaren âlimler arasında hüsnü kabul görmüş ve sonraki nesillere intikal ettirilmiştir. Eserin müellifi Hârizmî'nin de yetkin bir Hanefi âlim olması esere ayrı bir değer katmıştır.

Çalışma üç bölümden oluşmakta olup ilk bölümde Ebû Hanîfe ve Hârizmî'nin hayatları ve ilmî kişilikleri üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde Ebû Hanîfe Müsnedleri müellifleriyle beraber incelenmiş ve bu Müsned'ler üzerine yapılan çalışmalar ele alınmıştır. Üçüncü bölümde *Câmiu'l-mesânîd* incelenmiş, Hârizmî'nin bu eseri oluştururken nasıl bir yöntem benimsediği ve eserin ilmi niteliği değerlendirilmiştir.

Çalışmada ilgili kaynaklar taranmış ve yer yer karşılaştırmalar yapılmıştır. Sonuçta Ebû Hanîfe Müsnedleri ve *Câmiu'l-mesânîd* hakkında genel bir değerlendirme yapılmıştır.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname : Ramazan ÇOBAN
Main Department : Basic Islamic Sciences
Department : Hadith
Supervisor : Proffesor Mehmet ÖZŞENEL
Degree Awarded and Date : Master
Keywords : Abu Hanifah's musnads, Abu Muayyad, Kharazmi, Jami al-Masanid, Hadith.

ABSTRACT

ABU HANİFA'S MUSNADS AND JAMİ AL-MASANİD OF KHAREZMİ

The subject matters of this study are Abū Ḥanīfa's Musnads and *Jāmi al-Masānīd* of Abū'l-Muayyad al-Khārezmī which is the work that totals most of these Musnads. *Jāmi al-Masānīd* from the time it was written on, that is the most known work to piece together the Musnads of Abū Ḥanīfa, met with kind reception by the Islamic scholars and handed down to the next generations. That being said, the author al-Khārezmī's being a competent Hanafī scholar adds value to the work.

In the first chapter of this tripartite work the biographies and the scholarly personalities of Abū Ḥanīfa and al-Khārezmī are laid weight on. In the second chapter, however, the Musnads of Abū Ḥanīfa and their authors are examined, and then the works on these Musnads are addressed. As for the third chapter, al-Jāmi al-Masānīd is examined, and which method al-Khārezmī was to adopt forming this work and the scholarly quality of this work are evaluated. The source materials related to this work are searched through, and there is a number of comparisons made in places. In the final chapter, a summative assessment is delivered on Abū Ḥanīfa's Musnads and al-Jāmi al-Masānīd.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT.....	IV
İÇİNDEKİLER	V
KISALTMALAR	IX
ÖNSÖZ	1
GİRİŞ	2
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU ve AMACI.....	2
II. METODU ve KAPSAMI.....	3
III. KAYNAKLARI.....	3
BİRİNCİ BÖLÜM	5
EBÛ HANÎFE VE HÂRİZMÎ'NİN HAYATI.....	5
A. EBÛ HANÎFE'NİN HAYATI	6
1. İsmi, Künyesi ve Nesebi	6
2. Doğum ve Vefât Tarihi:	7
3. İlmî Şahsiyeti:	7
B. HÂRİZMÎ'NİN HAYATI.....	14
1. İsmi, Nesebi, Lakabı ve Künyesi	14
2. Doğum ve Vefat Tarihi:	14
3. Hârizmî'nin İlmî Şahsiyeti.....	15
4. Harizmî'nin Hocaları:	23
5. Eserleri.....	31
İKİNCİ BÖLÜM.....	34
EBÛ HANÎFE MÜSNEDLERİ VE MÜELLİFLERİ	34

A.	<i>Kitâbu'l-Âsâr</i> 'lar	36
1.	Ebû Yusuf (ö. 182/798)	37
2.	Muhammed eş-Şeybânî b. Hasan eş-Şeybanî (ö. 189/805).....	44
3.	Hafs b. Ğıyâs (ö. 164/780)'ın <i>el-Âsâr</i> 'ı	47
C.	<i>Nüşa</i> 'lar.....	48
1.	Ebû Yusuf'un <i>Nüşa</i> 'sı	48
2.	Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (ö. 189/805)'nin <i>Nüşa</i> 'sı	49
3.	Züfer b. Huzeyl el-Cu'fî (ö. 158/774)'nin <i>Nüşa</i> 'sı	49
B.	Ebû Hanîfe Müsnedleri.....	50
1.	Hammâd b. Ebî Hanîfe (ö. 176/792) ve <i>Ebû Hanîfe Müsnedi</i>	50
2.	Hasan b. Ziyâd el-Lü'lûî (ö. 204/ 819) ve <i>Ebû Hanîfe Müsnedi</i>	51
3.	Ahmed b. Muhammed b. Halid el-Kelâî (ö. 220/835) ve <i>Ebû Hanîfe Müsnedi</i>	52
4.	Muhammed b. Mahled ed-Dûrî (ö. 331/943) ve <i>Ebû Hanîfe Müsnedi</i> ...	53
5.	İbn Ukde (ö. 332/944) ve <i>Ebû Hanîfe Müsnedi</i>	56
6.	İbn Ebi'l-Avvâm (ö. 335/946) ve <i>Fedâilu Ebî Hanîfe</i> adlı eseri:.....	58
7.	Ömer b. el-Hasan el-Hâfız Eşnânî (ö. 339/950) ve <i>Ebû Hanîfe Müsnedi</i> 60	
8.	Hârisî (ö. 340/951) ve <i>Müsnedü'l-İmâmi'l-Âzam</i> adlı eseri	61
9.	İbn Adî (ö. 365/976) ve <i>Ebû Hanîfe Müsnedi</i>	64
10.	İbnu'l-Muzaffer (ö. 379/989) ve <i>Ebû Hanîfe Müsnedi</i>	65
11.	Talha b. Muhammed (ö. 380/991) ve <i>Ebû Hanîfe Müsnedi</i>	66
12.	İbnu'l-Mukri' (ö. 381/ 991) ve <i>Müsnedü İbnu'l-Mukri'</i>	67
13.	Dârekutnî (ö. 385/995) ve <i>Ebû Hanîfe Müsnedi</i>	68
14.	İbn Şâhin (ö. 385/995) ve <i>Müsnedü İbn Şâhin</i>	69
15.	İbn Mende (ö. 395/1005) ve <i>Müsnedü İbn Mende</i>	70
16.	Maverdi (ö. 450/1058) ve <i>Müsnedü Maverdî</i>	71

17.	Ebû Nuaym (ö. 430/1038) ve <i>Müsnedü'l-İmâm Ebî Hanîfe</i>	71
18.	Abdullah b. Muhammed el-Ensârî (ö. 481) ve <i>Ebû Hanîfe Müsnedi</i>	72
19.	İbn Husrev el-Belhî (ö. 522) ve <i>Müsnedü'l-İmami'l-Âzam</i> adlı eseri	72
20.	Muhammed b. Abdalbâkî (ö. 535/1141) ve <i>Ebû Hanîfe Müsnedi</i>	74
21.	İbn Asâkir (ö. 571/1176) ve <i>Ebû Hanîfe Müsnedi</i>	75
22.	Ali b. Ahmed er-Râzî (ö. 598/1201) ve [Ebû Hanîfe] <i>Müsnedi</i>	75
23.	Ebû Ali el-Bekrî(ö. 656/ 1258) ve <i>Ebû Hanîfe Müsnedi</i>	76
24.	Sehâvî (ö. 902/1496) ve <i>Ebû Hanîfe Müsnedi</i>	76
25.	Seâlibî (ö.1082/1671) ve <i>Müsnedü İsâ es-Seâlibî</i>	77
D.	Müsned Üzerine Yapılan Çalışmalar	78
1.	Şerhler	78
2.	İhtisar Çalışmaları.....	80
3.	Diğer Çalışmalar.....	82
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....		85
HÂRİZMÎ'NİN <i>CÂMIU'L-MESÂNÎD</i> 'İ.....		85
A.	Eserin Genel Tanıtımı.....	86
B.	Eserin Bölümleri.....	89
1.	Ebû Hanîfe Menâkıbı Bölümü	89
2.	Ebû Hanîfe'yi İtham Eden Hatîb'e Hârizmî'nin Tenkitleri.....	92
C.	Hârizmî'ye Göre Ebû Hanîfe'nin Sahabeden Hadis Rivayeti	96
D.	Esere Alınan Müsned'lerin Sıralaması	98
E.	Rivayet ve İsnad Sayısı	99
F.	Rivayet Çeşitleri	103
G.	Müsned'lerin Kitap İsnadlarının Değerlendirmesi.....	106
H.	Eserin Sonraki Dönemlerde İsnadlı Olarak Rivayet Edilmesi	107
İ.	Müsned'lerin Rivayet Yöntemi Açısından Değerlendirilmesi	108

J. Eserde Ricâl ve Tabakât Bilgisi.....	110
1. <i>et-Târîhü 'l-Kebîr</i> ‘den İstifade ile Yazılan Biyografi Örnekleri:.....	111
2. <i>Târîhu Bağdâd</i> ‘dan İstifade Edilerek Yazılan Biyografi Örnekleri: ..	112
3. <i>Zeylu Târîhu Bağdâd</i> ‘dan İstifade ile Yazılan Biyografi Örnekleri....	117
4. Hârizmî’nin Râvîler Hakkındaki Kendi Değerlendirmeleri	119
SONUÇ	120
BİBLİYOGRAFYA	124
EKLER	136
EK1 TABLOLAR	137
EK2 TABLOLAR	156

KISALTMALAR

b: Bin

bk.: Bakınız

DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

r.a: Radıyallahü Anh

s.: Sayfa Numarası

s.a.v: Sallallâhü Aleyhi ve Sellem

SBE: Sosyal Bilimler Enstitüsü

ö.: Ölüm Tarihi

ts.: Baskı Tarihi Yok

v.b. : Ve Benzeri

ÖNSÖZ

Tarih boyunca hadisleri anlama konusunda farklı yaklaşımlar oluşmuştur. Bu yaklaşımlardan Ebû Hanîfe'nin öncülüğünü yaptığı Ehl-i Rey adlı grup hadisleri diğer delillerle beraber değerlendirerek hadisin ifade ettiği manayı bulmaya çalışmaktadır. Ehl-i Hadis ise isnad sistemini ve lafızları ön plana çıkaran bir yaklaşım benimsemektedir. Bu iki ekolün farklı yaklaşımları zamanla bazı ihtilaflara neden olmuş ve bu durum eserlere yansımıştır. Örneğin İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849) *el-Musannef* adlı eserinin sonunda Ebû Hanîfe'ye reddiye olarak “*Kitâbü'r-Red alâ Ebî Hanîfe*” adlı bir başlık eklemiştir. Aynı şekilde Hatîb el-Bağdâdî de *Târîhu Bağdâd* adlı eserinde Ebû Hanîfe'nin aleyhine rivayet edilen rivayetleri eserine alarak Ebû Hanîfe'yi itham altında bırakmıştır. Ebû Hanîfe hakkındaki eleştiriler genellikle hadisleri reddettiği ve rivayetleri terk edip kıyası kullandığı şeklindedir.

Başta Ebû Hânîfe'nin talebeleri olmak üzere Ebû Hanîfe'nin yolunu benimseyenler ise ilk dönemden beri bu ithamların doğru olmadığını belirtmekte ve Ebû Hanîfe'nin hadis ilminde de imam olduğunu gösteren *el-Âsâr*, *el-Müsned* ve *Nüsha* adlı eserler telif etmişlerdir. Bu eserlerde Ebû Hanîfe'den gelen rivayetleri bir araya toplamaya gayret etmişlerdir. Bu müsnedleri toplayan en önemli çalışma ise Ebû'l-Müeyyed el-Hârizmî (ö. 655/1258)'nin *Câmiu'l-mesânîd* adlı eseridir. Çalışmada bu eser hadis ilmi açısından incelenmiş ve önceki müsnedlerin ne kadarını ihtiva ettiği üzerinde durulmuştur. Sonuç olarak bu eser kendisinden önceki tüm müsnedleri ihtiva etmemekle beraber en çok müsnedi biraraya getirmektedir.

Çalışmamız boyunca yardımlarını ve yakınlıklarını esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Mehmet ÖZŞENEL Bey'e teşekkürlerimi arz ederim. Ayrıca tezimi itina ile okuyan ve yönlendirmeleriyle katkılar sunan Dr. Öğr. Üyesi Sultanbeg ALİEV'e ve Dr. Öğr. Üyesi Rahile YILMAZ'a şükranlarımı sunarım. Çalışma boyunca beni daima destekleyen değerli aileme, sevgili nişanlıma ve arkadaşlarıma ayrı ayrı teşekkür ederim.

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU ve AMACI

Araştırmanın konusu Ebû Hanîfe'nin rivayetlerini ihtiva eden Ebû Hanîfe Müsnedleri ve bu müsnedlerin en meşhur cem'i olan Hârizmî'nin *Câmiu'l-mesânîd* adlı eserinin incelenmesidir. Üç bölümden oluşan bu tezin ilk bölümünde Ebû Hanîfe'nin ve Hârizmî'nin hayatları, hocaları, talebeleri ve hadis ilmindeki yerleri incelenmiştir. İkinci bölümde ise Ebû Hanîfe'nin rivayetlerini ihtiva eden *el-Müsned* ve *el-Âsâr* olarak adlandırılan eserler müellifleriyle beraber ele alınmıştır. Bu eserler *Câmiu'l-mesânîd* ile karşılaştırılarak ortak rivayetler tesbit edilmiştir. Ayrıca bu eserler üzerine yazılan şerhler, ihtisarlar, ricâl, zevaid, tertib ve tercüme çalışmalarına değinilmiştir. Üçüncü bölümde ise tezin ana konusu olan *Câmiu'l-mesânîd* eseri çeşitli yönlerden incelenmiştir. Başta eserin genel tanıtımı yapılarak tertibine ve bölümlerine değinilmiştir. İlk kısmında verilen Ebû Hanîfe menâkıbı bölümü incelenmiş ve bu bölümün hangi kaynaklardan istifade edilerek oluşturulduğuna değinilmiştir. Ardından eserin râvî biyografilerinin verildiği bölüm ele alınmış, râvîlerden örnekler seçilerek faydalanılan kaynak ile farklılıklarına işaret edilmiştir.

Müellifin *Câmiu'l-mesânîd*'i oluşturken cem' ettiği 15 müsned eserin rivayetlerinin ne kadarını eserine aldığı ve bu rivayetlerin ne kadarının merfu, mevkuf, maktu ve mürsel olduğu tesbit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu müsnedlerin kitap isnadları değerlendirilmiş, bu kitapların hangi rivayet sigasıyla rivayet edildiği üzerinde durulmuştur. Eserin sonraki dönemlerde isnadlı olarak nakledilmeye devam ettiğine işaret edilmiştir.

Bu çalışmanın amaçlarından biri de h.VII. asır âlimlerinden Hârizmî'nin ilmi şahsiyetini ortaya çıkarmak ve onun en meşhur eseri olan *Câmiu'l-mesânîd*'i inceleyerek hadis ilmi açısından bulunduğu konumu tesbit etmektir.

II. METODU ve KAPSAMI

Çalışmada matbu, dijital ve yazma kaynaklar taranarak elde edilen bilgilerle genel olarak Ebû Hanîfe Müsnedleri, özel olarak ise *Câmiu'l-mesânîd* eseri incelenmiştir. *Câmiu'l-mesânîd* incelenirken bazen diğer eserlerle karşılaştırmalar yapılmış, bazen de konunun anlaşılması için örnekler seçilerek açıklamalar yapılmıştır. Tablolar kullanılarak sayısal verilerden yararlanılmıştır. Çalışmanın kapsamı Ebû Hanîfe'nin rivayetlerini ihtiva eden Ebû Hanîfe Müsnedleri ve bu müsnedlerden büyük çoğunluğunu cem' eden *Câmiu'l-mesânîd* eseri ile sınırlandırılmıştır.

III. KAYNAKLARI

Çalışmada Ebû Hanîfe'nin rivayetleri ile ilgili çeşitli kitap, tez ve makalelerden yararlanılmıştır. Çalışmanın temel kaynakları arasında Ebû Hanîfe'nin rivayetlerini ihtiva eden Ebû Hanîfe Müsnedleri, *Kitabu'l-Âsâr*'lar ve bu eserler üzerine yapılan şerh, ihtisar v.b. çalışmalar önemli yer tutmaktadır. Ayrıca İsmail Hakkı Ünal'ın *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu* adlı eseri, Metin Yiğit'in *İlk dönem Hanefî kaynaklarında Usul Anlayışında Sünnet çalışması*, Ebû Zehra'nın *Ebû Hanîfe* eseri, Mehmet Özşenel'in *Ebû Yusuf'un Hadis Anlayışı* eseri gibi araştırmaların yanında İbn Ebi'l-Avvâm'ın, *Fedailu Ebî Hanîfe ve ahlâbı ve menâkıbı* adlı eseri, Ebû Nuâym'ın, *Müsnedü'l-İmam Ebî Hanîfe*'si gibi matbu Ebû Hanîfe Müsnedleri'nden istifade edilmiştir. Bunlara ek olarak Muhammed Emîn el-Evrekzeî'nin *Mesânîdü İmâm Ebî Hanîfe ve adedü merviyâtihî mine'l-merfûât ve'l-âsâr*'ı, Muhammed Kasım Abduh Hârisî'nin *Mekânetü'l-İmam Ebî Hanîfe beyne'l-muhaddisin*'i ve Şâkir Zîb Feyyâz'ın *Ebû Hanîfe beyne'l-cerh ve't-ta'dil*'i gibi Arapça tezlerden ve Fatih Bayram'ın *Ebû Yusuf'un Kitâbu'l-Âsâr'ının Hadis İlmi Açısından Değerlendirilmesi*, Aşur Akyol'un *Hasan b. Ziyad el-Lü'lûi ve Hadis İlmindeki Yeri* gibi Türkçe tezlerden yararlanılmıştır. Diğer taraftan *İmam-ı Âzâm Ebû Hanîfe ve Düşünce Sistemi* adlı sempozyum kitabındaki makalelerden istifade edilmiştir.

Çalışmada biyografi bilgileri için ricâl, tabakât ve menâkıb kitaplarından da faydalanılmıştır. Buhârî'nin *et-Târîhu'l-kebîr*'i, Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târîhu Bağdâd*'ı ve İbnu'n-Neccâr'ın *Zeylu Târîhu Bağdâd*'ı, Kureşî'nin *el-Cevâhirü'l-mudiyye*'si,

Muhammed b. Yusuf es-Sâlihî ed-Dımaşkî'nin (ö. 942/ 1535) *Ukudü'l-cuman fî menakıbi'l-İmami'l-Âzam Ebî Hanîfe en-Nu'mân* adlı eseri bu kaynaklara örnek olarak zikredilebilir.

BİRİNCİ BÖLÜM

EBÛ HANÎFE VE HÂRİZMÎ’NİN HAYATI

A. EBÛ HANÎFE’NİN HAYATI

İslam medeniyetinin en büyük âlimlerinden ve müctehid imamlarından biri olan Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve hayatı hakkında geçmişten günümüze pek çok çalışma yapılmıştır.¹ Ricâl ve tabakât kitaplarının² yanısıra bazı müellifler kitaplarının belli bölümlerini Ebû Hanîfe’nin hayatını anlatmaya tahsis etmişlerdir.³ Burada ayrıntılar kaynaklara havale edilerek Ebû Hanîfe’nin hayatı ve ilmi şahsiyetine kısaca temas edilecektir.

1. İsmi, Künyesi ve Nesebi

Kaynaklarda tam ismi Nu‘man b. Sâbit b. Zûta b. Mâh olarak geçen Ebû Hanîfe, daha çok İmam-ı Âzam lakabıyla ve Ebû Hanîfe künyesiyle tanınmaktadır. Kendisine İmâm-ı Âzam denilmesi kendi döneminde önder konumunda olması ve fıkıh ilmini ilk defa tedvin edenlerden olmasındandır.⁴

Her ne kadar tabakât türü eserlerde farklı görüşlere yer verilse de genel olarak Ebû Hanîfe’nin Kûfe şehrinde dünyaya geldiği ve Fars asıllı olduğu kabul edilir.⁵ Ebû

¹ Günümüze ulaşan en eski Ebû Hanîfe menâkıbı, İbn Ebi'l- Avvâm'ın, *Fedailu Ebî Hanîfe ve ahbaruhu ve menâkıbuhu* adlı eseridir. 1430 /2010 yılında el-Mektebetü'l-İmdadiyye tarafından Mekke-i Mükerrreme’de basılmıştır. Ebû Hanîfe’nin hayatı hakkında ayrıca bk. Saymeri, *Ahbaru Ebî Hanîfe ve Ashâbihî*, s. 15-92; İbn Abdilber, *el-İntika*, s.183-341; Muvaffak el-Mekkî, *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, I, 2-272; II, 2-246; Zehebî, *Menâkıbu'l-İmam Ebî Hanîfe ve Sahibeyhi*, s. 5-53; Kerderi, *Menâkıbu Ebi Hanife*, I, 2-272; II, 2-246; Süyûtî, *Tebyizu's-sahife fi menâkıbi'l-İmam Ebi Hanife en-Nu'man*, s. 58-141; Salihî, *Ukudü'l-cuman* s. 36-386; Heytemi, *el-Hayratü'l-Hisân*, s. 15-82.

² Hatîb el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdad*, XIII, 323-453; İbn Hallikan, *Vefeyatu'l-a'yan*, V, 405-415; Nevevî, *Tehzibu'l-esmâ ve'l-lügat*, II, 216-223; Sâlihî, *Tabakâtu ulemâi'l-hadis*, I, 260-262; Zehebi, *Siyeru a'lam*, VI, 390-404; İbn Kesir, *et-Tekmil fi'l-cerhi ve't-ta'dil*, I, 375-379; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudiyye*, I, 26-32; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, X, 449-452; Sezgin, *Tarihu't-türâsi'l-arabi*, III, 31-3, Tonki, *Mu'cemu'l-musannifin*, II, 1-30.

³ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, thk. Durrekânî, I, 18-39.

⁴ Uzunpostalcı, “Ebû Hanîfe”, *DİA*, X, 131-145.

⁵ Uzunpostalcı, “Ebû Hanîfe”, *DİA*, X, 131-145.

Hanîfe Müslüman bir ailede dünyaya gelmiştir. Rivayete göre Ebû Hanîfe'nin dedesi Zûta, Kâbil ehlerinden olup Beni Teym kabilesinin anlaşmalı kölesi (mevlâsı) durumunda iken Müslüman olmuş ve özgürlüğüne kavuşmuştur. Babası ve dolayısıyla Ebû Hanîfe Müslüman bir ailede yetişmişlerdir.⁶

2. Doğum ve Vefât Tarihi:

Hârizmî (ö. 655/1258), İbn Uleyye⁷'den Ebû Hanîfe'nin 61/ 681 yılında doğduğunu nakletmiş ardından bu görüşün genel kabule aykırı olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte genel kabulün ise 80/699 yılı olduğunu belirtmiştir.⁸ Ebû Hanîfe'nin hayatını anlatan menâkıb eserlerinin ilklerinden kabul edilen İbn Ebi'l-Avvâm'ın (ö. 335/947) *Fedâilu Ebî Hanîfe ahhârûhu ve menâkıbuhu* adlı eserinde 3 farklı senet ile İmâm-ı Âzam'ın doğumu 80/699 olarak, vefat yılı ise 150/767 olarak gösterilmekte böylece 70 yıllık bir hayat yaşadığı ifade edilmektedir.⁹

3. İlmî Şahsiyeti:

İmâm-ı Âzam, başta fıkıh ve kelam olmak üzere bütün İslâmi ilimler alanlarında önder bir âlim ve müçtehid olarak öne çıkmaktadır. Ancak bu bölümde Ebû Hanîfe'nin hadis alanı ile ilgili ilmî faaliyetleri üzerinde durulacaktır.

a. Ebû Hanîfe'nin Hadis İlmindeki Yeri

Ebû Hanîfe, Hz. Ömer (ö. 23/644)'in emriyle 17/638 yılında kurulan Kûfe şehrinde dünyaya gelmiştir. Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53) ve Hz. Ali (ö. 40/661) gibi birçok sahâbenin yerleştiği ve Hz. Ali dönemi ve sonrasında belli dönemlerde

⁶ Salihî, *Ukudü'l-cuman*, s. 36.

⁷ Bu kişi *Câmiu'l-mesânîd*'de Zevvâd ibn Uleyye olarak geçmektedir. Kevserî de bu kişiyi Zevvâd ibn Uleyye olarak harekelemiştir (*Te'nibu'l-Hatib*, s. 41.) Kevserî İmâm Ebû Hanîfe'nin vefatı hakkındaki ihtilafı verirken ekseri ulemanın 80/699 yılını kabul ettiğini, ancak bazı nakillerdeki bilgiler ile bu genel kabulün uyuşmadığını belirtir. Kevserî ise Ebû Hanîfe'nin doğum tarihinin 70/689 olduğu kanaatindedir. Bk. *Te'nibu'l-Hatib*, s. 41.

⁸ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, thk. Durrekânî, I, 21; II, 346.

⁹ İbn Ebi'l- Avvâm, *Fezâilu Ebî Hanîfe*, (Tahkik edenin önsözü) s. 38-39.

hilafet merkezi olan Kûfe şehri İslâmi ilimler açısından önemli bir konumda bulunmaktadır.¹⁰

İmâm-ı Âzam, sahâbe sonrası ilim halkalarının devam ettiği bu bölgede yetişmiş ve Mekke fakihlerinden muhaddis ve müfessir olan Atâ b. Ebi Rebâh (ö. 114/732), İbn Abbas'ın mevlâsı (azatlı kölesi) olan müfessir ve tâbiî âlim İkrime b. Abdillâh (ö. 105/723), Abdullâh b. Ömer'in mevlâsı Nâfi' (ö. 117/735)'den hadis dinlemiş, onlar aracılığıyla Mekke ve Medine ilmini, özellikle Hz. Ömer, Abdullâh b. Abbas gibi fakih sahâbîlerin görüş ve fetvalarını öğrenme imkânı bulmuştur. Ayrıca Mâlik b. Enes (ö. 179/795), Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814), İmam Zeyd b. Ali (ö. 122/740), Muhammed el-Bâkır (ö. 114/733 [?]), Abdullâh b. Hasan b. Hasan (ö. 145/762), Ca'fer es-Sâdık (ö. 148/765) gibi pek çok âlimle görüşerek onlarla bilgi ve fikir alışverişinde bulunmuştur.¹¹

Ebû Hanîfe, birçok tâbiîn âlimlerinden doğrudan ya da bazı hocaları aracılığıyla istifade etmiş ve onlardan aldığı ilim ile pek çok talebe yetiştirmiştir. Tâbiînden olan bu âlimlerin başında Abdullâh b. Mes'ûd'un (ö. 32/652-53) seçkin talebesi, Kûfe fıkıh ve tefsir mektebinin önde gelen temsilcisi Alkame b. Kays en-Nehâî (ö. 62/682), Kûfe ekolüne mensup muhaddis ve fakih Mesrûk b. el-Ecda' b. Mâlik el-Hemdânî (ö. 63/683 [?]), fakih, kıraat âlimi ve muhaddis el-Esved b. Yezîd b. Kays en-Nehâî el-Kûfî (ö. 75/694), Kûfe'de ileri gelen fakihlerden ve Kûfe kadısı olan el-Kâdî Şüreyh b. el-Hâris b. Kays (ö. 80/699 [?]), ve Kûfe'nin önemli muhaddis ve fakihlerinden olan İbrâhîm b. Yezîd b. Esved en-Nehâî el-Kûfî (ö. 96/714) gelmektedir. Ebû Hanîfe'ye 18 yıl hocalık yapan dönemin Kûfe fakihî Hammâd b. Ebî Süleymân (ö. 120/738), İbrahim en-Nehâî'nin en önde gelen öğrencisidir.¹² Ebû Hanîfe de Hammâd'ın en önde gelen talebesidir. Hammâd vefat edince Ebû Hanîfe onun ilim halkasının başına geçerek bu ilim geleneğini devam ettirmiştir.

¹⁰ Söylemez, "Ebû Hanîfe'nin Yetiştirdiği Şehir Kûfe" *İmam-ı Âzâm Ebû Hanîfe ve Düşünce Sistemi Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri*, I, 35-47.

¹¹ Uzunpostalcı, "Ebû Hanîfe", *DİA*, X, 131-145.

¹² Ünal, "Ebû Hanîfe ve Hadis", *İslami Araştırmalar Dergisi*, XV, Sayı; 1-2, s.75-76.

Ebû Hanîfe, sahâbenin yaşadığı dönemde dünyaya gelmesi ve tâbiînin büyükleriyle görüşme imkânı bulması dolayısıyla Hz. Peygamber (s.a.v.)’den tevarüs edilen ilmî mirâsı kaynağından öğrenme imkânı elde etmiş ve naslara derin bir kavrayış ile yaklaşıp fıkıh ilminin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Yaşadığı dönemde çoğunlukla fıkıh tedvini ile uğraşmıştır. Talebeleri ile ilim meclisleri kurmuş bu meclislerde ilmî müzakereler yapmıştır.¹³

Mesâisini hadis rivayetinden ziyade hadisleri anlayıp onlardan hüküm çıkarmaya yoğunlaştırdığı ve hadis rivayetinde ağır şartlar koştuğu için rivayet ettiği hadislerin az olduğu şeklinde bir anlayış ortaya çıkmıştır.¹⁴ Ancak Ebû Hanîfe’nin rivayet ettiği hadis sayısı sanıldığı kadar az değildir. *Câmiu’l-mesânîd* adlı eseri inceleyen bir kişi en az İmam Malik’in (ö. 179/795) *Muvatta* isimli eserindeki kadar rivayet olduğunu görecektir.¹⁵ Nitekim eserin Durrekânî tahkikli baskısında 1778 rivayet numaralandırıldığı görülmektedir.¹⁶ Bu rivayetlerden ilk 62’si eserin mukaddimesinde yer almakta ve bir rivayet dışında tüm rivayetler ya Muvaffak el-Mekkî’nin menâkıbından ya da müsnedlerin dışındaki bir eserden fikhî çıkarımlar yapmak için verilmektedir. Bu sebeple çalışmada müsnedlerdeki hadis sayısı tesbit edilirken bu 62 rivayet sayıma dâhil edilmemiştir. Böylece müsnedlerden alınan rivayet sayısı 1716 olarak tesbit edilmiştir.

Muvaffak el-Mekkî (ö. 658/1259), İmâm-ı Âzam’ın 4000 hadis rivayet ettiğini bunların yarısının hocası Hammâd’dan, diğer yarısının da diğer şeyhlerden olduğunu belirtir.¹⁷ Buna rağmen Ebû Hanîfe’nin çok az hadis bildiği veya hadisle amel etmediği gibi iddialar, çok defa mezhep taassubunun sevkettiği aşırılıktan ve karşı tavırdan, bazan da o konuda daha uygun ve kuvvetli başka bir delilin bulunması sebebiyle diğer mezheplerce benimsenen hadisleri delil almaması veya farklı yorumlaması ve zâhiren o hadisle amel etmemiş gibi görünmesinden kaynaklanmaktadır. Yaptığı ictihadlar ve

¹³ Dımaşkî, *Cüz’ü Avâli el-İmam Ebi Hanîfe*, (Tahkik edenin önsözü) s. 17.

¹⁴ Ebû Yûsuf, *Kitabu’l-âsâr*, (Tahkik edenin önsözü) s.1-3.

¹⁵ Muhammed b. Hasan es-Senbehî, *Tensiku’n-nizâm fî Müsnedi’l-İmâm*, s. 23.

¹⁶ Hârizmî, *Câmiu’l-mesânîd*, thk. Durrekânî, II, 493.

¹⁷ Mekkî, *Menakıbu’l-İmami’l-A‘zam*, I, 38; Uzunpostalcı, “Ebû Hanîfe”, *DİA*, X, 131-145.

verdiği hükümler incelendiğinde bunların ahkâmla ilgili yüzlerce hadise uygun olduğu görülür.¹⁸

Ayrıca Veki' b. Cerrah (ö. 197/812) ve Yahya b. Maîn (ö. 233/848) gibi âlimler İmam Ebû Hanîfe'den çokça hadis işittiklerini ve ezberlediklerini söylemişler, Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814) ise Kûfe'ye geldiğinde kendisini hadis rivayetine İmâm-ı Âzam'ın başlattığını belirtmiştir.¹⁹

Ebû Hanîfe'nin, Ehl-i Hadis'in yaptığı gibi hadis rivayeti için ayrı bir meclis kurup hadis rivayet ettiği bilinmemektedir. Onun hadisleri daha çok fıkıh tedvîni sırasında hadislerden ihtiyaç duyulan delillerin talebeleri tarafından kaydedilmesi ve İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'ye nisbet edilmesi ile oluşturulmuştur.²⁰ Bununla birlikte İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin fıkıhın tedvîni kadar hadislerin de tedvininde rolü olduğunu düşünen Mehmet Özşenel, İmâm-ı Âzam'ın hadisle fıkıhın içiçe olduğu bir dönemde yaşadığını ve bu dönemde tasnîf mantığını geliştirmesinin pek muhtemel olduğunu şu ifadelerle vurgulamaktadır:

“Ebû Hanîfe yaşadığı yıllar itibariyle (80-150) tedvîn ve tasnîf dönemini bir arada yaşamış ve bu dönemdeki yoğun faaliyetlere şahit olmuş bir şahsiyettir. Ömer b. Abdulazîz'in tedvîne resmîyet kazandırdığı tarihte Ebû Hanîfe 20 yaşında genç bir delikanlıydı. Halife'nin bu tedvîn emrini bütün ilim merkezlerine gönderdiği bilinmektedir. Ebû Hanîfe o tarihlerde bu tamimin önemini idrak edecek yaşlarda olup ilim tahsiline, özellikle hadis öğrenimine devam etmekteydi. Üstelik hocaları arasında tedvinin önemli siması olan İbn Şihab ez-Zühri'nin (ö. 124/741) bulunması câlib-i dikkattir. Yine hocaları arasında bulunan Kûfeli meşhur âlim Şa'bî'nin (ö. 104/722) talâk ile ilgili hadis ya da fikhî meseleleri bir başlık altında topladığı bilinmektedir. Ebû

¹⁸ Uzunpostalcı, “Ebû Hanîfe”, *DİA*, X, 131-145.

¹⁹ Ünal, “Ebû Hanîfe ve Hadis”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, XV, Sayı; 1-2, s.75-76.

²⁰ Ali el-Kâri, *Şerhu Müsned-i Ebî Hanîfe*, (Tahkik edenin önsözü) s.7.

Hanîfe'nin pekâlâ hocası Hammâd'dan fıkıh mantığını ve birikimini elde ederken, diğer hocaları Şa'bî ve Zührî'den tedvîn ve tasnîf ruhunu almış olması mümkündür."²¹

Ebû Hanîfe'nin talebeleri ve daha sonra gelen muhaddislerden onun rivayet ettiği hadisleri bir araya getiren pek çok âlim olmuştur. Bunlar Ebû Hanîfe Müsnedleri olarak meşhur olan ve sayıları 28'i bulan müsnedleri oluşturmuşlardır.²² Bu eserlerde rivayet edilen hadislerin benzer olması, bu eserlerin Ebû Hanîfe'ye nispetini mümkün kılmakta ve Ebû Hanîfe tarafından tasnif edildiğini ya da talebeleri tarafından ondan rivayet edilen hadis kitabı olduğunu söylemeye imkân vermektedir.²³

İmâm-ı Âzam'ın menâkıbını kaleme alan ve Şâfiî bir âlim olan Muhammed b. Yusuf es-Sâlihî ed-Dımaşkî (ö. 942/ 1535) *Ukudü'l-cuman fî menakibi'l-İmami'l-Âzam Ebû Hanîfe en-Nu'man*, adlı eserinde Ebû Hanîfe'nin hadis bilgisinin çok olduğunu, hadis ilminde önde gelen hafızlardan olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte kitabının 23. bölümünde onun hadis ile az ilgilendiğini iddia edenlere cevap vermektedir. Aynı bölümde Ebû Hanîfe'nin rivayetlerinden oluşan bir 40 hadis derlemiştir.²⁴

Muhammed Abdurreşîd en-Nu'manî, "*İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin Hadis İlmindeki Yeri*" adlı eserinde *Ebû Hanîfe'nin hadis hafızları içinde sayılması* başlığı altında bir bölüm açmış ve Zehebî (ö. 748/1348), Makdisî (ö. 744/ 1344), İbn Nâsır (ö. 842/ 1439), İbnu'l-Mibred (ö. 909/1503), Süyûtî (ö. 911/1505), Bedahşî (ö. 1126/1715), Sâlihî (ö. 942/1536) ve Aclûnî (ö. 1162/1749)'nin Ebû Hanîfe'yi hadis hafızları içinde saydığını gösteren nakiller kaydetmiştir.²⁵ Diğer taraftan Sâlihî, Ebû Hanîfe için hadis ile ilgilenmemiş biri olsa delillerden fıkıh istinbâtını yapamayacağını vurgulamıştır.²⁶

²¹ Özşenel, "Hadislerin Tasnifinde Ebû Hanîfe'nin Rolü", *İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe ve Düşünce Sempozyumu*, II, s.354.

²² Hârisî, *Müsnedü'l-İmâmi'l-Âzam*, (Tahkik edenin önsözü) s. 4.

²³ Özşenel, "*Hadiste İlk Musannifler ve Ebû Hanîfe'nin Tasnifteki Rolü*", 34.

²⁴ Sâlihî, *Ukudü'l-cuman*, s.319; Hârisî, *Müsnedü'l-İmâmi'l-Âzam*, (Tahkik edenin önsözü) s. 4.

²⁵ Nu'mânî, *İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin Hadis İlmindeki Yeri*, s. 46-55.

²⁶ Sâlihî, *Ukudü'l-cuman*, s. 319.

Her ne kadar kendi döneminde sistemli bir cerh ve ta'dil faaliyeti olmasa da Ebû Hanîfe'nin ricâl ilmi ile ilgilendiği hatta bazı râvîler hakkında cerh ve ta'dil'e dair açıklamalarda bulunduğu bilinmektedir. Örneğin Tirmizî (ö. 279)'nin *el-İlelu's-sagîr* adlı eserinde Ebû Hanîfe'nin: “*Câbir el-Cu'fî'den daha yalancısını, Atâ b. Ebî Rabâh'tan daha efdalini görmedim*” dediği nakledilmektedir.²⁷

İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe fıkıh ilminde önder olduğu gibi hadis ilminde de hatırı sayılır bir konuma sahiptir. Zira erken sayılabilecek bir dönemde yaşaması ve tedvin faaliyetinin önemli temsilcisi olan İbn Şîhab ez-Zührî'ye ve diğer önemli âlimlere talebe olması yanında fıkıh melekeseine sahip olması, hadislerin tasnifine katkıda bulunduğunu söylememize imkân sağlamaktadır. Ayrıca Zehebî, Makdisî, Süyûtî gibi hadis hafızlarının Ebû Hanîfe'yi hadis hafızları arasında saymaları onun hadis ilmindeki konumunu göstermesi açısından önemlidir.

b. Ebû Hanîfe'nin Hocaları

İmâm Ebû Hanîfe'nin hadis aldığı hoca sayısı hakkında verilen sayılar farklılık göstermektedir. Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd* adlı eserinde Ebû'l-Müeyyed Muvaffak b. Ahmed el-Mekkî'nin (ö. 568/1172) menâkıbında İmâm-ı Âzam'ın 730 hocasını saydığını söylemektedir.²⁸ Cemâlüddîn Yusuf b. Abdîrrahmân el-Mizzî (ö. 742/1341) eserinde Ebû Hanîfe'nin 76 hocasının ismini vermektedir.²⁹ Celâlüddîn es-Süyûtî (ö. 911/1505) bu isimleri *Tebyüzü's-sahîfe* adlı eserine aynen almıştır.³⁰ Muhammed b. Yusuf es-Sâlihî (ö. 942/ 1535) ise *Ukudü'l-cuman* adlı eserinin 4. babında Ebû Hanîfe'nin 250 civarında hocasının adını zikretmektedir.³¹ İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1567) Ebû Hanîfe'nin hoca sayısının bilinemeyecek kadar çok olduğunu söyler. Ayrıca Ebû Hafs el-Kebîr'in Ebû Hanîfe'nin hocalarından dört bin tanesini saydığını söylemektedir. Bazı âlimler ise sadece tâbîinden dört bin hocasının olduğunu, tâbîinden sonraki dönem hocalarının ise daha fazla olduğunu ifade etmektedir.³² Hârizmî de

²⁷ Tirmizî, *el-İlelu's-sagîr*, s.41.

²⁸ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, I, 30.

²⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâ'ir-ricâl*, XXIX, 417-420.

³⁰ Suyûtî, *Tebyüzü's-sahîfe*, s.72-86.

³¹ Sâlihî, *Ukudü'l-cuman*, s. 63-88.

³² Heytemî, *el-Hayratü'l-hisân*, s. 26; el-Aynî, *Gâni'l-Ahyâr*, III, 126.

Câmiu'l-mesânîd'in başındaki menâkıb bölümünde bu son görüşü Ebû Hanîfe'nin üstünlükleri arasında saymaktadır.³³ Hârizmî'nin ifadesine göre *Câmiu'l-mesânîd*'de rivayeti geçen Ebû Hanîfe hocalarının sayısı yaklaşık 300'dür.³⁴ Ancak Hârisî *Mekanetü'l-İmam Ebî Hanîfe beyne'l-muhaddisin* adlı tezinde *Câmiu'l-mesânîd*'deki bu râvîleri saymış ve 200'ü geçmediğini belirtmiştir. Ayrıca bu hocaların cerh ve ta'dil durumlarını çalışmasında detaylı olarak incelemiştir.³⁵

c. *Ebû Hanîfe'nin Talebeleri*

Ebû Hanîfe'nin ders halkasına devam edip ondan fıkıh öğrenen pek çok talebe vardır. Bu kişilerden birçoğu aynı zamanda onun hadislerden kullandığı delilleri de nakletmektedir. Bunların en önemlileri şunlardır;

- Ebû Yusuf Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî (ö. 182/798),
- Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî (ö. 189/805),
- Ebû Hanîfe'nin oğlu Hammâd (ö. 170/786),
- Züfer b. Huzeyl (ö. 158/774)
- Hasan b. Ziyad el-Lü'lûî (ö. 204/819)
- Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826-27),
- Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797)
- Ebû Saîd Yahyâ b. Zekeriyâ b. Ebî Zâide el-Kûfî (ö. 182/798),
- Hafs b. Gıyâs (ö. 194/810).³⁶

Ebû Hanîfe'nin ilim halkası devrin önde gelen âlimlerinden oluştuğu için ondan kalan ilmî mirâsı talebelerinin devam ettirdiği görülmektedir. Hârizmî Ebû

³³ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, I, 30.

³⁴ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, II, 344.

³⁵ Hârisî, *Mekanetü'l-İmam Ebî Hanîfe beyne'l-muhaddisin*, 99-151; Şatgamî, *el-Verdetü'l-hâzıra* (Tahkik edenin önsözü), s. 13. Ebû Hanîfe'nin *Câmiu'l-mesânîd*'de zikredilen hocaları ve cerh-tadil durumları *Mekanetü'l-İmam Ebî Hanîfe beyne'l-muhaddisin* adlı eserde incelenmiştir. Eserde Ebû Hanîfe'nin hocalarından 125'inin sika, 40'ının hakkında farklı görüşlerin olduğu, 7'sinin ise sadece künyesiyle zikredilmesinden dolayı cerh ve ta'dil durumunun tesbit edilemediği belirtilmiştir. Abdurreşîd en-Nu'manî Ebu'l-Vefâ el-Afgânî ile bir yazışmasında Hârizmî'nin bu eserinin muhtemelen yazmalardan kaynaklı eksiklik barındırdığını ve bu eksikliğin ise râvîlerin tanıtıldığı bölümde olduğu ifade edilmektedir. Bk. Nu'manî, *Nazarât*, s. 52.

³⁶ Uzunpostalcı, "Ebû Hanîfe", *DİA*, X, 131-145.

Hanîfe'nin talebelerinin üstünlüğünü vurgulamakta ve bu talebelerin Allah'ın bir ihsanı olduğunu, daha sonraki hiçbir âlime böyle bir nimet verilmediğini Muvaffak el-Mekki'den (ö. 568 /1172) rivayet etikten sonra bu durumu Ebû Hanîfe'nin fazileti olarak yorumlamaktadır.³⁷

B. HÂRİZMÎ'NİN HAYATI

1. İsmi, Nesebi, Lakabı ve Künyesi

H.VII/ M.XIII. yüzyılda yaşamış olan Hârizmî'nin adı Muhammed b. Mahmud b. Muhammed b. Hasan'dır. Günümüzde Türkmenistan ve Özbekistan sınırları içinde yer alan ve Ceyhun Nehri kenarında bulunan Harezmi şehrinde doğup büyüdüğü için Hârizmî, aslen Arap olduğu için el-Arabî olarak anılmaktadır.³⁸ Kaynaklarda “eş-Şeyh”³⁹ “el-Fakih”⁴⁰, “Allâme”⁴¹ “Kâdilkudât”⁴² ve “el-Hatîb”⁴³ lakapları ile zikredilmektedir. Ebû'l-Müeyyed künyesine sahiptir.⁴⁴

2. Doğum ve Vefat Tarihi:

Kaynaklarda doğumu için iki farklı tarih verilmektedir. Hüseyinî (ö. 695/1295/1296) Zehebî (ö. 748/1348), Kureşî (ö. 775/1373), Kasım b. Kutluboğa (ö. 879/1474), Zirikî (ö. 1396/1976) ve Ömer er-Rızâ'nın (ö. 1407/1987) içinde bulunduğu bir grup doğum tarihi olarak 593/1196 tarihini vermektedir. Leknevî (ö. 1303/1886) ise 603/1206 yılında dünyaya geldiğini belirtmektedir.⁴⁵

³⁷ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, I, 31.

³⁸ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, I, 5. Hârizmî kendini tanıtırken aslen arap ve doğum itibariyle Harezmi olduğunu ifade etmektedir. bk. *Câmiu'l-mesânîd*, I, 5.

³⁹ Hüseyinî, *Sılatu't-Tekmile*, I, 362.

⁴⁰ Hüseyinî, *Sılatu't-Tekmile*, I, 362.

⁴¹ Meylanî, *Nefahatu'l-ezhar*, XIX, 155.

⁴² Meylanî, *Nefahatu'l-Ezhar*, XIX, 155; Senbehlî, *Tensiku'n-nizâm fî Müsnedi'l-İmâm*, s.23.

⁴³ Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudiyye*, II, 132; Hüseyinî, *Sılatu't-Tekmile*, I, 362.

⁴⁴ Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudiyye*, II, 132; Hüseyinî, *Sılatu't-Tekmile*, I, 362.

⁴⁵ İbn Kutluboğa, *Tâcu't-terâcim*, s. 278; Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, XIV, 790; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudiyye*, II, 132; Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1680; Meylanî, *Sılatu't-Tekmile*, 362; Leknevî, *el-Fevaidu'l-behiyye*, s. 200-201; Zirikî, *el-A'lâm*, VII, 87; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin*, XII, 5.

Vefatı hakkında aynı şekilde iki tarih bulunmaktadır. Bunlardan Kureşî, Hüseyinî, Leknevî, Kasım b. Kutluboğa, Zehebî, Ziriklî, Ömer er-Rızâ ve Kettânî (ö. 1346/1927) 655/1257 yılında vefat ettiğini belirtmişlerdir. *Mesalikü'l-ebsar fi memaliki'l-emsar* adlı eserin sahibi Ahmed b. Yahya b. Fazlillah (ö. 749/1349) ve *Keşfü'z-zünûn* müellifi Kâtib Çelebî (ö. 1067/1657) ise vefat tarihi olarak 665/ 1266 tarihini vermektedir.⁴⁶

Yazma ve matbu pek çok eserde vefat tarihi h. 665 olarak yazılmakla beraber, biyografi kaynaklarının çoğunda 655 yılı geçmektedir. Kâtib Çelebî'nin *Keşfü'z-zünûn* adlı eserinde 665 geçiyor olması bu tarihin çokça kullanılmasına sebep olmuş olabilir. Ancak biyografi kaynaklarının çoğunda 655/1257 geçmesi bu çalışmada 655/1257 yılının tercih edilmesini gerekli kılmaktadır.

3. Hârizmî'nin İlmî Şahsiyeti

Harezmi şehrinde dünyaya gelen Muhammed b. Mahmûd ilk eğitimini burada almıştır. “Münşîü'n-nazar”, “el-Üstâd” ve “Necmü'l-mille ve'd-dîn” lakaplarıyla tanınan Tahir b. Muhammed el-Hafsi'den ve Harezmi'deki diğer âlimlerden fıkıh ilmini tahsil etmiştir. Hüseyinî (ö. 695/1295) bu fıkıh ilminin Ebû Hanîfe fikhî olduğunu belirtmektedir.⁴⁷ Harezmi'de hadis eğitime ve hadis semâ'ına başlamıştır. Harezmi hadis râvilerinden ve Kübreviyye tarikatının kurucusu olan Şeyh Necmeddin Kübrâ'dan (ö. 618/ 1221) ve diğer âlimlerden hadis dinlemiştir.⁴⁸

Moğolların Harezmi şehrini ele geçirmesinin ardından Harezmi şehrine kâdı ve hatîp olarak atanmıştır. Hüseyinî (ö. 695/1295), bu durumu ‘*Moğol fitnesinden sonra Harezmi kâdı ve hatîpliğine atandı*’ şeklinde ifade etmektedir.⁴⁹ Kaynaklarda neden Moğol işgalinden sonra Harezmi'de kâdılık ve hatiplik yaptığı hakkında kesin bir bilgi

⁴⁶ Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, XIV, 790; İbn Kutluboğa, *Tâcu't-terâcim*, s. 278; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudiyye*, II, 132; Meylanî, *Sılatu't-Tekmile*, 362; Leknevî, *el-Fevaidu'l-behiyye*, s. 200-201; Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, 87; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, XII, 5; İbn Fazlullah, *Mesalikü'l-ebsar*, V, 772.

⁴⁷ Meylanî, *Sılatu't-Tekmile*, I, 362.

⁴⁸ Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, XIV, 790; Meylanî, *Sılatu't-Tekmile*, I, 362.

⁴⁹ Meylanî, *Sılatu't-Tekmile*, I, 362.

bulunmamaktadır. Ancak bu görevin ona istemeyerek/zorla yaptırılmış olabileceği düşünülebilir. Zira Moğollar o dönemde Müslüman olmadıkları gibi, Harizmî'nin eserinde övgü ile bahsettiği hocası Necmeddin-i Kübrâ'yı Harezm şehrinin girişinde şehit etmişler ve tüm şehir halkının da katletmişlerdir.⁵⁰ İbnu'l-Esîr Moğolların İslam şehirlerine girerken yaptığı zulmü hüznü bir üslup ile dile getirmektedir.⁵¹ Ayrıca Harizmî, Bağdat şehrinden bahsederken bu şehrin hilafet diyarı olarak devam etmesi için halifeye dualar etmektedir.⁵² Bu bilgiler birlikte düşünüldüğünde Harizmî'nin Bağdat'taki halifeye bağlı olduğu ve Moğolların eline geçen şehirdeki bu göreve isteyerek gelmediği düşünülebilir. Bir süre sonra Hârizmî, kâdılık ve hatiplik görevini terk ederek hacca gitmek için Bağdat şehrine gelip burada aralarında Ebû İshak İbrahim b. Mahmud b. el-Hayyir'in bulunduğu bir grup âlimden hadis dinlemiştir. Bir süre sonra hac ibadetini yerine getirip Hicaz'da bulunmuş, ardından Mısır üzerinden Şam'a geçmiş ve Dımaşk şehrinde konaklamıştır. Sonunda Bağdat şehrine geri dönmüş ve Bağdat'ta vefat edene kadar İmam Ebû Hanîfe'nin mezhebine göre fıkıh okutmaya devam etmiştir.⁵³

Yaptığı ilmî yolculuklarda Mekke, Medine, Mısır, Dımaşk, Hama, Halep, Musul, Sincar ve diğer şehirlerde pek çok kişiden hadis dinlemiştir. Dımaşk şehrinde hadis rivayetinde bulunmuştur.⁵⁴ Dımaşk'te hadis ilmine yoğunlaştığı, orada hem hadis dinlediği hem de rivayette bulunduğu görülmektedir. Nitekim Hârizmî, *Müsnedü'l-İmâmi'l-Âzam* adlı Hârisî'nin cem' ettiği eserin isnadını verirken eseri kendisine ulaştıran hocasından bu eseri nerede ve hangi rivayet yoluyla aldığını şu şekilde belirtmektedir: “*Bu Müsnedi el-İmâm Ebubekir b. Muhammed b. Ömer el-Ferğânî'den Dımaşk Câmiinde Yahya b. Zekeriyya (as)'ın başının bulunduğu sandukanın yanında kıraat yoluyla aldım.*”⁵⁵

⁵⁰ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târih*, X, 361.

⁵¹ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târih*, X, 361.

⁵² Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, I, 72. Hârizmî Bağdâd şehri için “*مدينة السلام على مالها ألف تحية وسلام*” Medinetü's-Selâm (Bağdat) ki onun hükümdarına binlerce selam olsun!” ifadesini kullanmaktadır.

⁵³ Meylanî, *Sılatu't-Tekmile*, I, 362.

⁵⁴ Meylanî, *Sılatu't-Tekmile*, I, 362.

⁵⁵ Müellif aynı eseri 3 kişiden daha kıraat yoluyla almıştır. Bkz. Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, I, 70.

Tasnif ettiği *Câmiu'l-mesânîd* adlı eserinde yukarıda geçtiği gibi pek çok hocasının ismini anmış, nerede ve hangi rivayet yöntemini kullanarak onlardan hadis rivayet ettiğini açıklamıştır. Örnek olarak hocası Muhyiddin Ebû Muhammed Yusuf b. Abdurrahman b. Ali el-Cevzî'den bazen Bağdat'ta bazen de Dımaşk'te 15 Ebû Hanîfe Müsnedi'nden 9 tanesini kıraat yoluyla aldığını açıkça belirtmiştir.⁵⁶

İfade edildiği üzere pek çok şehir dolaşan müellif, Ebû Hanîfe Müsnedleri'ni nerede ve hangi rivayet yöntemi ile aldığının bilgisini isnadlarda zikretmektedir. Başka bir örnekte Kâdılkudât Şihâbuddin Ebû Ali el-Hasan İbn Kâdılkudât Abdülkâhir eş-Şehrezûrî'den Musul'da *Ebû Nuâym Müsnedi*'ni icazet yoluyla aldığını ifade etmektedir. Ayrıca bu müsnedi Ziyâuddin Safer b. Yahya b. Safr'dan Halep şehrinde icazet yoluyla rivayet etmiştir.⁵⁷

Hârizmî kendi yaşadığı dönemin önde gelen âlimlerden biridir. Harezm'de kadılık ve hatiplik yapacak yetkinliğe sahip, birçok şehre ilmi seyahatlerde bulunmuş ve bu bölgelerde önde gelen fakih ve muhaddislerle tanışarak onlardan hadis ve fıkıh tahsil etmiştir. Ayrıca Ebû Hanîfe Müsnedleri'ni toplamaya hususen gayret göstermiştir. Sadece ilim tahsil etmekle yetinmeyip ömrünün sonuna kadar talebe yetiştirmeye devam ettiği, Bağdat'ta hayatının sonuna kadar Hanefî fikhını okuttuğu görülmektedir.⁵⁸

a. Hârizmî'ye Yöneltilen Tenkitler ve Değerlendirmesi

Bu kısımda Hârizmî'ye yöneltilen tenkitlere değinilecek ve bu tenkitler tahlil edilecektir. Bunlardan bir kısmı Hârizmî'nin ilmî şahsiyeti ile, diğer kısmı ise *Câmiu'l-mesânîd* adlı eseri ile ilgilidir. Hârizmî ile çağdaş âlimlerden biri olan Ebû Hafs Ömer b. İbrahim el-Kurtubî⁵⁹ *er-Reddu's-sedid fî nakdi Câmiî'l-mesânîd* adlı eseri yazmış ve bu eserde Ebû Hanîfe Müsnedleri'ni tenkit etmiştir.⁶⁰ Ayrıca Şâkir Zîb Feyyâz'ın *Ebû*

⁵⁶ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, I, 70, 71, 72, 74, 76.

⁵⁷ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, I, 72.

⁵⁸ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, II, 132; Meylanî, *Sılatu't-Tekmile*, 362.

⁵⁹ *el-Müfhim* adlı eserin sahibidir.

⁶⁰ Bu eser Zahirîye kütüphanesinde hadis bölümünde 125 numaradadır. 50 varaklık küçük bir eserdir. Rabat kütüphanesinde ise 314 numaradadır. Bu esere ulaşma imkânı bulamadığımız için ayrıntılı bilgi elde edemedik. Ancak Muhammed Kâsım Abduh el-Hârisî çalışmasında bu eserin

Hanîfe beyne'l-cerh ve ta'dil adlı çalışmasında Hârizmî'ye ve eserine yönelik önemli tenkitleri bulunmaktadır. Bu kısımda bu tenkitler tek tek ele alınacak ve değerlendirilecektir.

Birinci Tenkid: Öncelikle Şâkir Zîb Feyyâz, Hârizmî hakkında bilgi veren kaynakların onun hakkında genel bilgiler vermekle yetinmiş olduğunu, hiçbir ta'dil ifadesi kullanmadıklarını ifade etmiştir.⁶¹

Hârizmî'nin biyografisi hakkında bilgi veren eserlerin onun hakkında herhangi bir cerh ve ta'dil ifadesi kullanmamış olması, esasen onu değerlendirirken insaflı davranmak gerektiğini göstermektedir. Öncelikle hakkında ta'dil ifadesi bulunmaması onun mecruh olmasını gerektirmez. Diğer taraftan *Câmiu'l-mesânîd* müellifin vefatından kısa bir süre sonra revaç bulmuş ve âlimler arasında mütedâvel bir eser halini almıştır. Üzerine pek çok şerh ve ihtisar çalışması yapılmıştır. Bu da eserin ve müellifin kabul gördüğünün göstergelerinden sayılmalıdır.

İkinci Tenkid: Hârizmî'nin hadis ilminde yetersiz olduğu ve mezhep taassubu ile hareket ettiği belirtilmiş ve buna dair örnekler verilmiştir.⁶²

Hadis ilminde yetersiz olma ve mezhep taassubu ile hareket etme iddiası sadece Hârizmî için değil belki pek çok Hanefî âlim için kullanılan bir ithamdır. Zira Ebû Hanîfe ve talebeleri konusunda yazılan pek çok biyografide bu itham ortaya atılmaktadır. Hanefilerden ve diğer mezheplerden insaflı pek çok âlim bu ithamlara cevap vermek için İmâm-ı Âzam'ın ve talebelerinin menâkıbını yazmışlardır. Zehebî, İbn Hacer el-Heytemî, Suyûtî ve Sâlihî eş-Şâmî'nin menâkıb eserleri bu konuya verilebilecek örneklerdir.

genel muhtevasını açıklamış ve Kurtubî'nin hangi hususlarda eleştiriler getirdiğini beyan etmiştir. Kurtubî genel olarak Ebû Hanîfe'ye zayıf râvilerden hadis alma, mürsel, zayıf hadis kullanma ve Hz. Peygamber'in sözü ile diğer insanların sözünü ayıramama üzerinden eleştiriler getirmiştir. Muhammed Kâsım ise çalışmasında bu eleştirileri değerlendirmiş ve pek çoğunun haksız eleştiriler olduğunu göstermiştir. Bk. Muhammed Kâsım Abduh el-Hârisî, *Mekanetu'l-İmâm*, s. 315-318.

⁶¹ Şâkir Zîb Feyyâz, *Ebû Hanîfe beyne'l-cerh ve't-ta'dil*, s. 39.

⁶² Şâkir Zîb Feyyâz, *Ebû Hanîfe beyne'l-cerh ve't-ta'dil*, s.39.

Üçüncü Tenkid: Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*'in giriş kısmında Ebû Hanîfe'nin faziletine dair bazı mevzu hadisler rivayet etmiştir. Hatîb (ö. 463/1071), Süyûtî (ö. 911/1505) ve İbn Hacer el-Mekkî (ö. 974/1567) bu rivayetlerin mevzu olduğunu ifade etmişlerdir.⁶³

Hârizmî'nin Ebû Hanîfe'nin faziletlerini anlatırken mevzu rivayetlere yer verdiği iddiası doğrudur.⁶⁴ Ancak uydurma rivayetleri bu bölüme alması onun güvenilir birisi olduğu anlamına gelmez. Zira Hârizmî bu bölüme menâkıb yazarları gibi bir menâkıb ile başlamış ve bilgileri isnadlı olarak vermiştir. Bununla birlikte bu bölümdeki rivayetlerin tamamı Muvaffak el-Mekkî'nin *Menâkıbu Ebî Hanîfe* adlı eserinden seçilmiştir. Ebû Hanîfe'nin faziletine dair yazılan bu menâkıb bölümü *Câmiu'l-mesânîd*'i incelediğimiz bölümde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.⁶⁵

Dördüncü Tenkid: Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*'de ele alınan müsned eserlerin sahiplerini değerlendirirken onlar hakkında güvenilirlik derecelerinin en üstün olanlarını kullanmaktadır. (Yani müsned sahiplerinin çok güvenilir olduğunu ifade etmektedir). Hâlbuki müsned sahipleri arasında müttehem, kezzab ve zayıf olanlar vardır.⁶⁶

Hârizmî eserindeki müsned sahiplerinin biyografilerini verirken kaynak olarak Buhârî'nin *et-Târîhu'l-kebîr*'i, Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târîhu Bağdâd*'ı ve onun zeyli olan İbn Neccar'ın *Zeylu Târîhi Bağdâd*'ından faydalanmaktadır. Hârizmî, Hatîb el-Bağdâdî'de mezhep taassubu sezdiği için müsned sahiplerinin biyografilerini verirken ondan yaptığı alıntılarda bazı cerh ifadelerini hazf etmiştir. Mezhep taassubuyla yapılan cerhin geçerli olmadığı bilinmektedir.⁶⁷ Ta'dil konusunda da bazı ta'dil ifadelerini hazf etmektedir. Yalnız müsned sahiplerini tanıtırken genellikle eserlerinin durumundan

⁶³ Şâkir Zîb Feyyâz, *Ebû Hanîfe beyne'l-cerh ve't-ta'dil*, s.39.

⁶⁴ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, I, 14-20. Kitabın Mektebe Hanefiyye baskısında eserin tahririni yapan Durrekânî bu hadisleri uydurma oldukları gerekçesiyle çıkarmış bunların yerine Hafız Ebû Nuaym'ın *Tarihu Isfahan* adlı eserinden Fars, Acem ve Mevâlilerin faziletlerine dair hadisleri ihtiva eden bölümün hadislerini yerleştirmiştir. Bunu da Ebû Hanîfe'nin fars olmasından dolayı yaptığını başlıkta bildirmiştir. Bk. *Câmiu'l-mesânîd*, thk. Durrekânî, 18-20.

⁶⁵ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, thk. Durrekânî, I, 18-20. Dipnotlarda hadislerin tahriri yapılmıştır.

⁶⁶ Şâkir Zîb Feyyâz, *Ebû Hanîfe beyne'l-cerh ve't-ta'dil*, s.39.

⁶⁷ Leknevi, *el-Ecvibetü'l-fazile*, 168.

hareketle onların da hadis ilmine vakıf olduğunu ifade etmektedir.⁶⁸ Hârizmî'nin râvî değerlendirmeleri biyografilerin incelendiği bölümde örnekler verilerek ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Beşinci Tenkid: Şâkir Zîb Feyyâz: “*Hârizmî eserini 15 müsnedden oluşturduğunu iddia etmekte, ancak eserinde İbn Adî Müsned’inden ve Ebû Yusuf Nüşa’sı diye isimlendirip senedi ile verdiği Ebû Yusuf Müsned’inden herhangi bir rivayet bulunmamaktadır. Ebû Nuaym’ın Müsned’inden ise sadece 2 rivayet bulunmaktadır*”⁶⁹ dedikten sonra *Câmiu’l-mesânîd*’in 15 müsnedden oluşmadığını ve bu sebeple de müellifine güvenilmeyeceğini kapalı olarak ifade etmiştir.

Şâkir Zîb Feyyâz, Hârizmî'nin eserinde müsnedlerin tamamını almamış olmasından hareketle onun güvenilir birisi olduğu kanaatine ulaşmıştır. Hârizmî eserini 15 müsned eserden seçerek oluşturması ve bu müsnedlerin tamamına yer vermemiş olması, hatta bu eserlerdeki hadislerin tamamını da kapsamamış olması kendine has bir üsluptur. Ebû'l-Vefâ el-Afgânî Ebû Yusuf'un *Kitabu'l-Âsâr*'nın girişinde bu durumu belirtmiştir. Bu eseri Muhammed eş-Şeybânî'nin *el-Âsâr*'ı ve Hârisî'nin *Müsned*'i ile karşılaştırmış ve Ebû Yusuf'un *Kitabu'l-Âsâr*'ının dipnotlarını oluştururken bu esere dayanmıştır.⁷⁰

Hârizmî eserde *Hammâd b. Ebî Hanîfe Müsnedi*, *İbn Adî Müsnedi* ve Ebû Yusuf'un *Nüşa*'sından doğrudan herhangi bir rivayet bulunmamaktadır. Ayrıca *Ebû Nuaym Müsnedi*'nden sadece 2 rivayet bulunmaktadır. Hâlbuki Ebû Yusuf'un *Kitabu'l-Âsâr*'ında 1068 rivayet, Ebû Nuaym'ın *Müsned*'inde ise 394 rivayet bulunmaktadır. Ancak şu var ki diğer müsned eserler incelendiğinde isnadlarda Ebû Yusuf'un ve Hammâd'ın isminin çokça geçtiği görülmektedir. Bu eserlerin incelendiği bölümde hem sayılar hem de rivayet numaraları verilmiştir. *İbn Adî Müsnedi*'nin ise günümüze ulaşan bir nüshası bilinmemektedir.

⁶⁸Örnek olarak müsned sahiplerinden Ebû Muhammed el-Hârisî'nin biyografisine bakılabilir. *Câmiu’l-mesânîd*, II, 525.

⁶⁹ Şâkir Zîb Feyyâz, *Ebû Hanîfe beyne'l-cerh ve't-ta'dil*, s. 39-41.

⁷⁰ Ebû Yûsuf, *Kitabu'l-Âsâr*, (Tahkik edenin önsözü) s. 5.

Câmiu'l-mesânîd'in isnadları incelendiğinde Ebû Yusuf ve İbn Adî gibi muhaddislik yönü kuvvetli olan âlimlerin eserlerinden⁷¹ doğrudan rivayette bulunulmamış olması ya bu eserlerdeki rivayetlerin diğer müsnedlerde geçiyor olmasından ya da yazmalardaki eksiklikten kaynaklanması muhtemeldir. Nitekim *Câmiu'l-mesânîd*'deki Ebû Yusuf'dan gelen rivayetler ile matbu Ebû Yusuf'un *Kitabu'l-Âsâr*'ındaki rivayetler büyük oranda örtüşmektedir. Yalnızca isnadlarında farklılık bulunmaktadır. Bu farklı isnadlara da kitabın önsözünde değinilmiştir.⁷² İbn Adî'nin *Müsned*'inden rivayet bulunmaması ise yazmalardaki eksiklikten kaynaklanması muhtemeldir. Zira Nu'manî *Câmiu'l-mesânîd* eserindeki eksikliğe vurgu yapmıştır.⁷³

Hârizmî, pek çok müsnedde kıraat yoluyla aldığını belirtirken İbn Adî'nin *Müsned*'ini Ebû Muhammed el-Hasan b. Ahmed b. Hibetullah b. Muhammed b. Hibetullah adlı hocasından “ve diğerleri” diyerek diğer hocalarından da icazet yoluyla aldığını ifade etmektedir. Ebû Yusuf'un *Nüsha*'sının isnadı ile Muhammed eş-Şeybânî'nin *Nüsha*'sının isnadı aynıdır.⁷⁴ Ebû Nuaym'ın *Müsned*'inden ise sadece 2 rivayet alındığı bilgisi yerinde bir tesbittir. Bu çalışmada her iki rivayet Ebû Nuaym'ın *Müsned*'ini ele alınırken incelenecektir.

Altıncı Tenkid: Şâkir Zîb Feyyâz, Hârizmî'nin eserinin te'lif sebebini açıklarken taassuptan hareketle bu işe başladığını iddia etmektedir. Bu iddiasını Hârizmî'nin sebeb-i telifini açıklarken kullandığı şu ifade ile desteklemektedir:

“Bazı cahillerin Malik, Şafî ve Ahmed'e göre Ebû Hanîfe'nin daha az hadis rivayet ettiğini söylediklerini işittim. Bunun üzerine dinî duygularım kabardı ve Hanefî

⁷¹Hârizmî'nin eserinde Ebû Yûsuf'un nüshası diye isimlendirdiği eserden herhangi bir rivayet alınmamıştır. Ancak diğer müsnedler aracılığıyla Ebû Yûsuf'tan nakledilen rivayetler bulunmaktadır.

⁷²Ebu Yusuf, *Kitabu'l-Âsâr*, thk. Suud Âl-i Osman (Tahkik edenin önsözü), s.9-11.

⁷³Nu'manî, *Nazarât*, s.52.

⁷⁴Bk. Ek1 Tablolar.

mezhebine intisabımın gereği olarak Ebû Hanîfe'nin Müsned'lerinden 15 tanesini bir araya getirmeyi istedim.”⁷⁵

Şâkir Zîb, mezhep taassubu ile işe başlamanın övülecek bir şey olmadığını ayrıca taassubun bu dereceye ulaşmasının bu esere olan güven konusunda tevakkuf etmesine sebep olduğunu belirterek *Câmiu'l-mesânîd*'den istifade etmeme gerekçesini açıklamıştır.⁷⁶

Şâkir Zîb Feyyâz'ın özet olarak alıntılacağı Hârizmî'nin eserinin te'lif sebebi şu şekildedir:

“Şam'da bazı cahillerden Ebû'l-Abbas Muhammed b. Ya'kub el-Esamm'ın İmam Şâfiî için yazdığı Müsned'i, İmam Malik'in Muvatta'ı ve Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inin meşhur olması delil getirilerek Ebû Hanîfe'nin küçük ve hakir görüldüğünü, başkalarının ise büyük görüldüğünü ve onun az hadis rivayet ettiğini söyleyenleri işittim. Bu kişi, Ebû Hanîfe'nin hiçbir Müsned'inin olmadığını, onun sadece birkaç hadis rivayet ettiğini iddia ediyordu. Bunun üzerine dini duygularım kabardı ve bir Hanefî müntesibi olarak önde gelen muhaddislerin cem' ettiği 15 Ebû Hanîfe Müsned'ini biraraya getirmeyi istedim.”⁷⁷

Hârizmî'nin yaşadığı dönemde Ebû Hanîfe'nin hadis bilgisi konusunda tartışmaların yaşandığı, Ebû Hanîfe'nin küçük düşürülerek aleyhinde bir propoganda yapıldığı görülmektedir. Böyle bir ortamda Hanefî mezhebine mensup biri olarak Ebû Hanîfe'nin rivayetlerini toplayan bir eser yazmanın taassup sayılmaması gerektiği, bilakis hangi mezhebe mensup olursa olsun insaflı birinin yapması gereken normal bir davranış olduğu kabul edilmektedir. Ayrıca Hârizmî'nin içinde bulunduğu muhit böyle bir eser yazmasına zemin oluşturmuştur. Nitekim Harizmî'nin en çok istifade ettiği ve 15 Müsned eserin 9 tanesini kıraat yoluyla kendisinden aldığı hocası Sıbt İbnü'l-Cevzî (ö. 654/1256)'nin de İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin menkıbeleri ve mezhebinin üstünlükleri hakkında “*el-İntisâr ve't-tercîh li'l-mezhebi's-sahîh (el-İntisâr li-imâmi*

⁷⁵ Şâkir Zîb Feyyâz, *Ebû Hanîfe beyne'l-cerh ve't-ta'dil*, s. 39-41.

⁷⁶ Şâkir Zîb Feyyâz, *Ebû Hanîfe beyne'l-cerh ve't-ta'dil*, s. 41.

⁷⁷ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, thk. Durrekânî, I, 7.

eimmeti'l-emsâr)” adlı bir eser yazdığı bilinmektedir.⁷⁸ Böyle bir dönemde yazılan bu eserin hem üslup hem de rivayet açısından itidali koruduğu, aşırılıktan uzak durduğu söylenebilir.

4. Harizmî'nin Hocaları:

Bu kısımda Hârizmî'nin en çok istifade ettiği 3 hocası hakkında bilgi verilecek, Müsned'leri aldığı hocaları sıralanarak hangi Müsned'leri rivayet ettikleri belirtilecektir. İlk olarak Tahir b. Muhammed el-Hafsî, daha sonra Yusuf b. Abdurrahman b. Ali el-Cevzî ve Necmeddin-i Kübra olarak tanınan Ahmed b. Ömer b. Muhammed b. Abdullah el-Hayûfî tanıtılacaktır. Bu üç hocasının da Hârizmî üzerindeki etkisi açıktır. Ayrıca kaynaklarda bir hocasından daha bahsedilmektedir. Bu hocası Ebû İshak İbrahim b. Mahmud b. el-Hayyir'dir. Hüseyinî (ö. 695/ 1295/1296)'nin belirttiğine göre Hârizmî, Bağdat'a gittiğinde bu hocasından hadis dinlemiştir.⁷⁹

a. Tahir b. Muhammed el-Hafsî (ö.?)

Biyografi kaynaklarında “Münşîü'n-nazar”, “el-Üstâd” ve “Necmü'l-mille ve'd-dîn” lakaplarıyla tanıtılan Tahir b. Muhammed el-Hafsî hakkında ayrıntılı bilgi veren bir kaynağa rastlanılmamaktadır. Kısaca şu bilgiler verilmektedir:

Tahir b. Muhammed el-Hafsî, Hârizmî'ye Harezmi'de fıkıh eğitimi veren hocası olup tam adı Tahir b. Muhammed b. İmran b. Ebi'l-Abbas'tır. el-Hafsî nisbesi ve Ebû'l-Meâlî künyesi vardır. Hafsî nisbesi Hafs isminde olan bir dedesine dayanmaktadır. *el-Fusul fî ilmi'l Usul* adlı bir eseri vardır.⁸⁰

b. Sıbt İbnü'l-Cevzî (ö. 654/1256)

Tam adı; Yusuf b. Kızıoğlu et-Türkî el-Avnî'dir. Şemsuddîn lakabı ve Ebû'l-Muzaffer künyesine sahiptir. Bağdat şehrine nispetle Bağdâdî nispesini almıştır. 581

⁷⁸ Sevim, “Sıbt İbnü'l-Cevzî”, *DİA*, XXXVII, 87.

⁷⁹ Meylanî, *Sılatu't-Tekmile*, s. 362.

⁸⁰ İbn Kutluboğa, *Tâcu't-terâcim*, I, 173; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudiyye*, II, 299.

veya 582 yılında Bağdat'ta dünyaya gelmiştir.⁸¹ Babası Abbâsî veziri Ebû'l-Muzaffer İbn Hübeyre'nin memlûkü Türk asıllı Hüsâmeddin Kızıoğlu'dur. Annesi ise Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin kızı Râbia'dır. Bu sebeple Sıbt İbnü'l-Cevzî olarak meşhur olmuştur. Küçük yaşlarda babasını kaybetmiş ve dedesi tarafından yetiştirilmiştir. İlim tahsiline Bağdat'ta başlamış, Musul ve Dimaşk şehirlerinde sürdürmüştür. Ebû'l-Yümn el-Kindî, Fahreddin İbn Teymiyye ve Mahmûd b. Ahmed el-Hasîrî'den ders almıştır. Daha erken yaşlarda dini ve edebi ilimlerde ve tarih yazıcılığında üstün bir seviyeye ulaşmıştır. Eyyubi Devleti Dimaşk hükümdarlarından el-Melikü'l-Muazzam'ın takdirini kazanmıştır. Dimaşk şehrinde Şibliyye, Bedriyye, Müstansırıyye medreselerinde hocalık yapmış ve pek çok talebe yetiştirmiştir. Bunlardan bazıları; Ebubekir b. Abbas, Abdülhâfız Bedrân, Şerefeddin Abdullah, Muhammed b. İlyâs gibi âlimlerdir.⁸²

Sıbt İbnü'l-Cevzî kendi dönemi hakkında ayrıntılı bilgiler veren bir tarihçi, halkın ve yöneticilerin dinlemekten hoşnut kaldığı bir vaizdir. Hatta o kadar ki cumartesi günleri sabaha kadar devam eden vaazlarını dinlemek için halkın yanı sıra devrin devlet adamları Dimaşk'a akın etmiştir.⁸³ Ayrıca Hanefî mezhebine bağlı olup fıkıh ilminde yetkin bir âlimdir. Hanefî mezhebini savunmaya yönelik bazı eserler kaleme almıştır.⁸⁴

Pek çok eser te'lif etmiş olan Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin eserleri şunlardır;

- *Mir'âtü'z-zamân fî târihi'l-a'yân*; Hz. Âdem'den başlayıp yaşadığı döneme kadar olayları anlatan 40 ciltlik genel bir tarih kitabıdır. Tarih kitapları içerisinde önemli bir yer tutan bu eserin üzerine pek çok çalışma yapılmıştır.

- *Tezkiretü havâssı'l-e'imme fî hasâ'isi'l-e'imme*; 12 imamın biyografilerini anlatan bir eserdir.

- *Kenzü'l-mülûk fî keyfiyyeti's-sülûk*

⁸¹ Ziriklî, *el-A'lâm*, VIII, 246.

⁸² Zehebi, *Mizânü'l-i'tidâl*, IV, 471; Dâranî, *Fevatü'l-vefeyât*, IV, 356-357; İbn Kutluboğa, *Tacü't-terâcim*, I, 320-321; Sevim, "Sıbt İbnü'l-Cevzî", *DİA*, XXXVII, 88.

⁸³ Afifuddin, *Kılâdetü'n-nahr*, V, 238; Ziriklî, *el-A'lâm*, VIII, 246; Sevim, "Sıbt İbnü'l-Cevzî", *DİA*, XXXVII, 88.

⁸⁴ Zehebi, *Mizânü'l-i'tidâl*, IV, 471

- *Îsârü'l-insâf fî âsâri'l-hilâf*; “Eserde Hanefî mezhebiyle Hanbelî, Şâfiî ve Mâlikî mezhepleri arasında ihtilâf konusu olan meseleler hakkında tarafların hadis delilleri sıralanmakta ve bu hadislerin değerlendirilmesi yapılmaktadır.”⁸⁵

- *el-Întisâr ve't-tercîh li'l-mezhebi's-sahîh (el-Întisâr li-imâmi eimmeti'l-emsâr)*; bu eser Ebû Hanîfe'nin menkıbelerini ve mezhebinin üstünlüğünü ortaya koymak için yazılmıştır.

- *el-Celîsü's-sâlih ve'l-enîsü'n-nâsîh*

- *Vesâ'ilü'l-eslâf ilâ mesâ'ili'l-hilâf*; “Bu eser bazı fakihlerin sadece ahkâm âyetleriyle yetinerek hadisleri göz ardı etmelerine karşı çıkararak hadislerin fikhî meselelerin açıklanmasındaki önemini örneklerle ortaya koymaktadır.”⁸⁶

c. Ahmed b. Ömer b. Muhammed b. Abdullah el-Hayûfî (Hîvekî) (ö. 618/ 1221)

Ahmed b. Ömer b. Muhammed b. Abdullah es-Sûfî el-Hârizmî el-Hayûfî (Hîvekî) Necmuddîn el-Kübrâ lakabı ve Ebû'l-Cennâb künyesi vardır.⁸⁷ 540/1145 yılında Harezm'in Hîve şehrinde dünyaya geldiği kabul edilmektedir. Harezm'in merkezi Gürgenç'te Moğollar tarafından işgal sırasında yaklaşık 80 yaşında şehit edilmiştir. Kübrâ lakabı Nâziât suresi'nde haşır günü için kullanılan “et-tâmmetü'l-kübrâ'dan gelmekte olup onun kurduğu Kübreviyye tarikatı için de kullanılan bir lakap olmuştur.”⁸⁸

Necmeddîn-i Kübrâ gençlik dönemini Harezm'de geçirmiş, daha sonra ilim tahsili etmek üzere memleketinden ayrılmıştır. “*Nişâbur'da Ebü'l-Meâlî Abdülmün'im b. Ebü'l-Berekât el-Ferâvî'den, Hemedan'da Ebü'l-Alâ el-Hemedânî ve Muhammed b. Ebü Süleyman el-Hemedânî'den, İsfahan'da Ebü'l-Mekârim Lebbân ve Ebü Ca'fer es-*

⁸⁵ Ziriklî, *el-A'lâm*, VIII, 246; Sevim, “Sıbt İbnü'l-Cevzî”, *DİA*, XXXVII, 88.

⁸⁶ Zehebi, *Mizânü'l-i'tidâl* IV, 471; Ziriklî, *el-A'lâm*, VIII, 246; Sevim, “Sıbt İbnü'l-Cevzî”, *DİA*, XXXVII, 88.

⁸⁷ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, II, 406.

⁸⁸ Algar, “Necmeddîn-i Kübrâ”, *DİA*, XXXII, 498.

*Saydalânî'den, Mekke'de Ebû Muhammed et-Tabbâh'tan, İskenderiye'de Ebû Tâhir es-Silefî'den hadis okumuştur.”*⁸⁹

Necmeddîn-i Kübrâ, 35 yaşına kadar ilim tahsil etmeye devam etmiş ardından intisap edebilecek bir şeyh aramaya başlamıştır. Tasavvuf eğitimini tamamladıktan sonra 580/1184 yılında Harezm'e dönmüş, sayıları 60'ı bulan müritleri için kendini adamıştır. Harezm sarayı ile iyi ilişkileri olduğu *Fevâ'ihu'l-cemâl* adlı eserindeki bazı ifadelerinden anlaşılmaktadır.⁹⁰

Hârizmî hocasının biyografisini şu şekilde vermektedir:

*“O tarikat hocalarının hocası ve hakikatin delilidir. Kendi zamanının hadis imamlarının imamıdır. 613 ile 617 yılları arasında Harezm'de asıllarımın çoğunu dinlediğim ve kendisinden rivayet ettiğim hocamdır.”*⁹¹

Câmiu'l-mesânîd'deki isnadlar incelendiğinde bu sözde geçen asıllar kelimesiyle kast edilen şeyin bir kitap ise 15. Müsned olan İbn Ebi'l-Avvâm'ın *Müsned*'i olduğu, şayet asıllardan maksat hadis ise kitabın girişinde 40 hadis rivayet etmekle ilgili verilen rivayetler olduğu anlaşılmaktadır. Zira Hârizmî, 15. Müsned olan İbn Ebi'l-Avvâm'ın *Müsned*'ini ve *Câmiu'l-mesânîd*'in girişinde, 40 hadis nakletmek ile ilgili rivayetlerin tamamını bu hocasından rivayet etmektedir.⁹²

“O Harezm'de eş-Şeyh Zâhiruddin Ebû Muhammed Mahmud b. Abbas b. Arslan'dan, Necmuddin Muhammed b. Ali el-Cûzekânî'den, Şemsuddin Ebû'l-Fedâil Muhammed b. Fadlullah es-Selâvî'den hadis dinlemiştir. Horasan ve Iraklı pek çok kimseden hadis dinlemiştir. Bu kişilerden bazıları şunlardır; Ebû Said Abdullah b. Ömer es-Seffâr, Müeyyed b. Ali et-Tûsî, Ebû'l-Hasan Mesud b. Muhammed el-Cemâl, Ebû'l-Mekârîm Ahmed b. Muhammed b. Muhammed b. el-Lebbân ve Ebû Muhammed Hüseyin b. Mesud el-Ferrâ'dır. Bağdat'a ve Şam'a giderek orada hocalarından hadis dinlemiş ve İskenderiye'ye giderek orada Ebû Tahir es-Silefî'den 566/1171 yılında

⁸⁹ Algar, “Necmeddîn-i Kübrâ”, *DİA*, XXXII, 499.

⁹⁰ Algar, “Necmeddîn-i Kübrâ”, *DİA*, XXXII, 499.

⁹¹ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, II, 406.

⁹² Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, I, 7-10; I, 77.

çokça istifade etmiştir. Onun mesmuâtının çoğunu dinlemiştir. Hocalarını ciltlerde toplamıştır. Harezm şehrinde 618 yılında Rebiu'l-Evvel ayında şehit edilmiştir.”⁹³

Hârizmî, 15. müsned olarak isnadını verdiği İbn Ebi'l-Avvâm'ın *Müsned*'ini bu hocasından dinlemiştir. “*Enbe'eni bi rivayetihim*” şeklinde verdiği isnaddan sema' kast edilmiş olma ihtimali yüksektir. Zira *Câmiu'l-mesânîd*'deki İbn Ebi'l-Avvâm'dan rivayet edilen hadislerin bir kısmı bu eserin tahkikli baskısı ile örtüşmektedir.⁹⁴ Eserini 40 hadis toplamaktan ilham alarak 40 bölüm şeklinde oluşturan Hârizmî, 40 hadis ile ilgili rivayetlerin çoğunu bu hocası aracılığı ile getirmekte ve bu isnadlarda hocasından övgü ile bahsetmektedir. Bu isnadlardan birkaçı şöyledir:

(أما حديث) ابن عباس فقد أخبرني به سلطان الطريقة برهان الحقيقة نجم الدين أبو الجناح أحمد بن عمر بن محمد بن عبد الله الخيوفاي الخوارزمي في قراءة عليه وأنا أسمع بجرجانية خوارزم عمرها الله تعالى ثانياً وأمر عليها بانياً بالنظامية منها سنة خمس عشرة وست مائة⁹⁵

(وأما حديث) عبد الله بن عمر (فقد أخبرني) به شيخ شيوخ الطريقة إمام أئمة الحقيقة نجم الدين أبو الجناح أحمد بن عمر بن محمد بن عبد الله الخوارزمي الخيوفاي بقراءتي عليه بجرجانية خوارزم سنة ست عشرة وست مائة⁹⁶

İsnadlarda geçen bu övgü ifadelerinden Hârizmî'nin hocası Necmuddin Kübra'yı önemseydiği ve özellikle hakikat ilmi olarak gördüğü tasavvuf alanında büyük bir şahsiyet olarak değerlendirdiği anlaşılmaktadır. Ayrıca ilk isnadda Harezm şehri için “*Allah Teâla bu şehri ikinci kez imar etsin ve yeniden yapacak bir kişiyi görevlendirsin*” diyerek dua etmekte ve her iki isnadda bu hocasından kıraat yoluyla hadis aldığını belirtmektedir.

Necmeddîn-i Kübrâ'nın eserleri

- “*el-Usûlü'l-aşere*; Necmeddîn-i Kübrâ'nın en tanınmış ve en etkili eseridir. Tasavvuf ile ilgilidir.

⁹³ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, II, 406.

⁹⁴ İbn Ebi'l-Avvâm, *Fezâilu Ebi Hanife*, (Tahkik edenin önsözü) s.10.

⁹⁵ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, I, 7.

⁹⁶ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, I, 8.

- *Risâle ile 'l-hâ'imi 'l-hâ'if min levmeti 'l-lâ'im*; tasavvuf ile ilgilidir.
- *Âdâbü's-sûfiyye*; tasavvuf âdâbı ile ilgilidir.
- *Fevâ'ihu'l-cemâl ve fevâtihu'l-celâl*; şahsi hislerini ve müşahadelerini anlattığı bir eserdir.

Bu eserlerden birinci, ikinci ve dördüncü olanı Mustafa Kara'nın *Tasavvufî Hayat* adlı kitabında tercüme etmiştir.”⁹⁷

d. Hârizmî'ye Müsnedleri Rivayet Eden Hocaları

Câmiu'l-mesânîd'de ele alınan müsnedler ve musannifleri Hârizmî'nin verdiği sıraya göre şu şekildedir;

1. Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ya'kûb b. Haris el-Harisî el-Buhârî (ö.340/951) ve *Müsnedü'l-Îmâmi 'l-Âzam* eseri
2. Ebû'l-Kasım Talha b. Muhammed b. Ca'fer ve *Ebû Hanîfe Müsnedi*
3. Ebû'l-Hasen Muhammed b. Muhammed b. Muzaffer b. Musa b. Îsâ b. Muhammed (ö. 379/989) ve *Ebû Hanîfe Müsnedi*
4. Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. Ahmed el-İsfehânî (ö. 430/1038) ve *Müsnedü'l-Îmâm Ebû Hanîfe*
5. Ebû Bekr Muhammed b. Abdülbâkî b. Muhammed b. Abdullah el-Ensârî (ö. 481/1088) ve *Ebû Hanîfe Müsnedi*
6. Ebû Ahmed Abdullah b. Adî el-Cürcânî (ö. 365/976) ve *Ebû Hanîfe Müsnedi*
7. Ebû Hanife (r.a.)'in talebesi Hasan b. Ziyad el-Lü'lûî (ö. 204/ 819) ve *Ebû Hanîfe Müsnedi*
8. Ebû'l-Hasan Ömer b. Hasan el-Eşnânî (ö. 339/950) ve *Ebû Hanîfe Müsnedi*

⁹⁷ Algar, “Necmeddîn-i Kübrâ”, *DİA*, XXXII, 500.

9. Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Halid b. Hıllî el-Kelâî (ö. 220/835) ve *Ebû Hanîfe Müsnedi*

10. Ebû Abdullah Hüseyin b. Muhammed b. Hüsrev el-Belhî (ö. 522/1128) ve *Müsnedü'l-İmami'l-Âzam* eseri

11. Ebû Yusuf Ya'kub b. İbrahim (ö. 182/798) ve *Nüşa/Müsned* eseri

12. Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (ö. 189/805) ve *Kitabu'l-Âsâr'ı*

13. Hammâd b. Ebû Hanife (ö. 176/792) ve *Ebû Hanîfe Müsnedi*

14. Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (ikinci rivayeti) ve *Nüşa* eseri

15. Ebü'l-Kasım Abdullah b. Muhammed b. Ebü'l-Avvâm es-Sa'dî (ö. 335/946) ve *Fedâilu Ebî Hanîfe* eseri

Câmiu'l-mesânîd'de ele alınan 15 müsnedin isnadları incelendiğinde bu müsnedlerin Hârizmî'ye şu kişiler tarafından ulaştırıldığı görülmektedir.

1. Yusuf b. Abdurrahman b. Ali el-Cevzî; müellif bu Müsned'lerden 9'unu Sibt ibnu'l-Cevzî olarak bilinen bu hocası aracılığıyla rivayet etmektedir. Ayrıca İmam Muhammed'nin 2. isnadını da bu hocasından rivayet etmiştir.

2. Cemalüddin Ebü'l-Fezâil Abdülkerîm b Abdüssamed b. Muhammed b. Ebû'l-Fadl el-Ensârî el-Horistânî; sadece Hârisî'nin *Müsned*'ini rivayet etmiştir.

3. Safiyyüddin İsmail b. İbrahim b. Yahya ed-Dercî el-Kureşî el-Makdisî; sadece Hârisî'nin *Müsned*'ini rivayet etmiştir.

4. el-İmam Ebubekir b. Muhammed b. Ömer el-Fergânî; sadece Hârisî'nin *Müsned*'ini rivayet etmiştir.

5. el-Kadı el-İmam Fahrüddin Nasrullah b. Ali b. Abdurreşid; Talha b. Muhammed'in *Müsned*'inin râvîlerinden biridir.

6. eş-Şeyh Ali b. Meâlî; sadece 3. Müsned olan Muhammed b. Muzaffer'in *Müsned*'inin râvîsidir.

7. eş-Şeyh Abdullatif el-Ma'ruf bi'l-Haymî; aynı şekilde sadece 3. *Müsned*'in râvîsidir.

8. Ebû Abdullah Muhammed b. Osman b. Ömer; Ebû Nuaym'ın *Müsned*'inin râvîlerindendir.
9. Ziyaüddin Saferb. Yahya b. Safr; (Halep'te) Ebû Nuaym'ın ve İbn Ebi'l-Avvâm'ın *Müsned*'ini rivayet etmiştir. Ayrıca Şeybânî'nin *Kitabu'l-Âsâr*'ının 3. isnadında yer almaktadır.
10. Kadilkudât Şihabuddin Ebû Ali el-Hasan b. Kadilkudât Abdulkahir eş-Şehrezûrî; sadece Ebû Nuaym'ın *Müsned*'inin râvîsidir.
11. Necibu'd-Din Ebû İshak İbrahim b. Halil b. Abdullah; Ebû Nuaym'ın *Müsned*'inin râvîlerindendir.
12. Tâcuddîn b. Ahmed b. Ebi'l-Hasan b. Ahmed b. el-Arînî; el-Ensârî'nin *Müsned*'inin ilk isnadının râvîsidir.
13. Ebû Muhammed İbrahim b. Mahmud b. Sâlim; 7 adet *Müsned*'in râvîsidir. Ayrıca Muhammed eş-Şeybânî'nin eserinin 3. isnadının da râvîsidir.
14. Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Bekâ; 7 adet *Müsned*'in râvîsidir.
15. Ebû Muhammed el-Hasan b. Ahmed b. Hibetullah b. Muhammed b. Hibetullah; sadece İbn Adî el-Cürcânî'nin *Müsned*'inin râvîsidir.
16. Ebû Nasr el-Eğar İbn Ebi'l-Fedail Fedail b. Ebi Nasr; el-Lü'lûî'nin ve İbn Ebi'l-Avvâm'ın *Müsned*'inin râvîlerindendir.
17. Takiyyuddin Yusuf b. Ahmed b. Ebi'l-Hasan el-İskaf; el-Kelâî'nin ve Hammâd'ın *Müsned*'lerinin râvîlerindendir.
18. Abdullatif Abdul-Mun'im b. Ali b. Nasr el-Harranî; el-Kelâî'nin *Müsned*'inin râvîlerindendir.
19. Şerefuddin Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Abdulvehhab b. Ali b. Ali; el-Kelâî'nin *Müsned*'inin râvîlerindendir.
20. Ebû'l-Mansur Abdulkadir b. Ebi Nasr el-Kazvinî; el-Kelâî'nin *Müsned*'in râvîlerindendir.
21. Yusuf b. Ahmed b. Ebi'l-Hasan; el-Kelâî'nin *Müsned*'inin râvîlerindendir.
22. Muvaffakuddin Ebû Abdullah Muhammed b. Harun b. Muhammed es-Sa'lebî; Hammâd'ın *Müsned*'inin râvîlerindendir.
23. Cemaluddin Ebû'l-Feth Nasrullah b. Muhammed b. İlyas el-Ensârî; Hammâd'ın *Müsned*'inin râvîlerindendir.

24. Necmeddin Ebû Galib el-Muzaffer b. Muhammed b. İlyas; Hammâd'ın *Müsned*'inin râvîlerindendir.

25. Şerefuddin Abdurrahman b. Abdurrahman; Muhammed eş-Şeybânî'nin *Kitabu'l-Âsâr*'ının 3. isnadının râvîsidir.

26. Raşiduddin Ahmed b. el-Mufric el-Mesleme; Muhammed eş-Şeybânî'nin *Kitabu'l-Âsâr*'ının 3. isnadının râvîsidir.

27. Necmuddin Ebû'l-Cennâb Ahmed b. Ömer b. Muhammed b. Abdullah el-Harizmî el-Hayufî; İbn Ebi'l-Avvâm'ın *Müsned*'inin râvîlerindendir.

28. Necmuddin Ebubekir Abdullah b. Muhammed b. Ebubekir b. Ahmed b. Halef el-Belhî; İbn Ebi'l-Avvâm'ın *Müsned*'inin râvîlerindendir.

29. Reşiduddin Ebû'l-Fadl İsmail b. Ahmed b. el-Hasan el-Irakî; İbn Ebi'l-Avvâm'ın *Müsned*'inin râvîlerindendir.⁹⁸

Burada zikredilen hocalardan Hârizmî'yi en çok etkileyeni şüphesiz ki Sıbt İbnu'l-Cevzî adıyla meşhur olan Yusuf b. Abdurrahman b. Ali el-Cevzî'dir. Her ne kadar Hârizmî'yi tanıtan biyografi kaynaklarında bu hocası ile yakınlığı belirtilmese de onun Hârizmî üzerindeki etkisi açıktır. Zira *Müsned*'lerin çoğunluğunu bu hocasından kıraat yoluyla rivayet etmiştir. Bu durum o dönemde gerek hocasının gerekse Hârizmî'nin Ebû Hanîfe *Müsned*'lerine çok önem verdiklerini göstermektedir.

5. Eserleri

Hârizmî'nin kaynaklarda geçen en meşhur eseri *Câmiu'l-mesânîd* adlı eseridir. Bu eserin pek çok yazma nüshası vardır. Sadece Süleymaniye Kütüphanesi'nde 16 adet yazması bulunmaktadır. Bu yazmalarda eserin ismi farklı şekillerde verilmektedir. Örneğin Ayasofya koleksiyonunun 000888 numaralı kaydında "*Câmi'u mesânîdi'l-İmâmi'l-Âzam*" olarak geçerken, Nuruosmaniye koleksiyonunun 001213 numaralı kaydında "*Mesânîdü'l-İmâmi'l-Âzam*" diye verilmektedir.

Eser Haydarabad Meclisu Dâireti'l-Maârifî'n-Nizâmiyye'de *Câmiu mesânîdü'l-İmâmi'l-Âzam* adıyla 1332/1914 yılında 2 cilt halinde tahkiksiz olarak basılmıştır. Sonra Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye tarafından tahkiksiz ve tarihsiz olarak ofset

⁹⁸ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, I, 69-77.

basımı gerçekleştirilmiştir. Daha sonra Mektebe Hanefiyye’de Necmüddin Muhammed ed-Durrekânî tarafından tahkik ve tahriçli baskısı yapılmıştır. Ancak bu son neşirde tahkik bakımından bazı eksiklikler bulunmaktadır. Durrekânî eserde geçen hadislerle rakamlar vermiş, dizgisini yaparak hadislerin tahricini yapmıştır. Ancak eserin yayın tarihi, yazmaları ve müellif hakkında hiçbir bilgi verilmemiş, hatta kitaba önsöz dahi yazılmamıştır. Durrekânî bu eserden sonra Ebû Yusuf’un *Kitabu’l-Âsâr*’ının da hadislerini tahriç etmiş ve o kitabın önsözünde *Câmiu’l-mesânîd*’e sadece yeni bir tertip vererek hadislerin tahricini yaptığını ifade etmektedir.⁹⁹ *Câmiu’l-mesânîd*’in kapağındaki “حقيقه - tahkikini yaptı” ibaresi muhtemelen kitabı yayınlayan yayın evinin hatası ya da tasarrufudur. Ayrıca kitabın bu neşrinde tashih hataları vardır. Kitap bu haliyle ciddi bir tahkike muhtaçtır.

İbn Kutluboğa Hârizmî’nin eserine şöyle işaret eder; “(Hârizmî) ‘*Mesânîdu’l-İmâm Ebî Hanîfe*’ adlı iki ciltlik eserini yazmıştır. Bu eserde 15 Müsned’i bir araya getirmiştir. Biz bu eseri Bağdat kadısından, o da amcasından, o da İbn Sabbağ aracılığı ile müelliften rivayet etmekteyiz. Müellif 655 yılının Zilkade ayında vefat etmiştir.”¹⁰⁰

Tâcuddin Ahmed ed-Dehhân bu eseri *Kifâyetü’l-mütetalli*’ adlı eserinde şöyle tarif eder; “*Câmiu’l-Mesânîd li’l-İmami’l-Âzam Ebî Hanîfe*” Allâme Kâdilkudât Ebü’l-Müeyyed Muhammed b. Mahmud el-Hârizmî’nin eseridir. Bu eser Hanefî fakihlerinden rivayet edilmektedir.”¹⁰¹

Hârizmî’nin biyografisini veren kaynaklarda zikredilmeyen fakat Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi’nde onun adına kayıtlı “*Şerhu Camii’l-Camiayn ve Usuli’z-Ziyâdât*”¹⁰² adlı bir fıkıh eseri vardır. Bu eser Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi’nin Esad Efendi koleksiyonunda 1018 numarada kayıtlı olup 185 varaktır. Bu kitabın yazmasında herhangi bir sema’ ve ferağ kaydı bulunmamakta olup

⁹⁹ Ebû Yusuf, *Kitabu’l-Âsâr*, thk. Durrekânî, (Tahkik edenin önsözü) I, 6.

¹⁰⁰ İbn Kutluboğa, *Tacü’t-terâcim*, s. 22.

¹⁰¹ Meylanî, *Nefehâtu’l-ezhâr fi Hulasati Abakatu’l-envar*, c. 19 s. 155.
https://books.rafed.net/view.php?type=c_fbook&b_id=474&page=154

¹⁰² Bu eserin doğru adı; *Şerhu cem’i’l-câmiayn ve usûl-i’z-ziyâdât*’tır. Bu eser Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî’nin *Câmiu’s-Sagîr*, *Câmiu’l-kebîr* ve *Usulü ziyâdât* adlı eseri üzerine yazılmış bir şerh kitabıdır. Bu eserde *taharet*, *salât*, *savm*, *eymân*, *nikâh* gibi fıkıh konularına göre düzenlenmiştir.

müstensihinin kim olduğu da bilinmemektedir. Ancak kitabın başında Hârizmî'nin *Câmiu'l-mesânîd*'in başında kendisi için kullandığı *ed'âfun-nâs* ve *ehkaruhum* ve *ehvacuhum* ibaresi aynen geçmektedir.¹⁰³ *Câmiu'l-mesânîd*'de müellif kendinden bahsederken sıklıkla *kale ed'afunnas* ifadesini kullanmaktadır. Bu yönüyle eserin müellife ait olması ihtimali kuvvetlidir. Nitekim bu eser üslup ve fıkhi görüşler açısından *Câmiu'l-mesânîd*'le karşılaştırmalı olarak incelenecek olursa Hârizmî'ye aidiyeti kuvvet kazanabilir.

¹⁰³ Hârizmî, *Şerhu Camii'l-Camiayn ve Usuli'z-Ziyadat*, Süleymaniye, Esadefendi, no:001018; Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, I, 2.

İKİNCİ BÖLÜM

EBÛ HANÎFE MÜSNEDLERİ VE MÜELLİFLERİ

Birinci bölümde Ebû Hanîfe'nin fıkıh ilminde olduğu gibi hadis ilminde de imam olduğu belirtilmişti, ayrıca bir müçtehidin hadis bilgisi olmadan fıkıh istinbatı yapamayacağı vurgulanmıştı. Bu bölümde ise İmâm-ı Âzam'dan rivayet edilen hadisler ve bu hadisleri ihtiva eden *Kitabu'l-Âsâr* ve *el-Müsned* adlı eserler ele alınacaktır.

İmâm-ı Âzam'ın bizzat kendisinin herhangi bir hadis eseri yazdığı bilinmemektedir. Ancak kendisinden pek çok talebesi rivayetlerini dinlemiş, kayda almış ve Ebû Hanîfe Müsnedleri'nin yazılmasına öncülük etmiştir. Bunlardan Ebû Yusuf ve Muhammed eş-Şeybânî'in yazdığı *Kitâbu'l-Âsâr* adlı eserler onun hadislerini toplayan ilk ve en güvenilir örnekler olarak zikredilebilir.¹⁰⁴ Zamanla İmam Ebû Hanîfe'den rivayet edilen hadisler pek çok hadis hafızı tarafından rağbet görmüş ve çeşitli cem', şerh ve ihtisar çalışmalarına konu olmuştur. Bu çalışmalar ekseriyetle olarak h. IV. asırda yapılmıştır. Bu asırda cem' edilen Ebû Hanîfe Müsnedleri'nin sayısı 12'yi bulmuştur. Bu sebeple h. IV/X. asır için Ebû Hanîfe Müsnedleri asrı denilebilir.¹⁰⁵ Ebû Hanîfe Müsnedleri'nin bu asırda yoğunlaşmasının pek çok sebebi olabilir. Bu dönem Müsned'ler açısından ayrıca incelenmesi gereken bir dönemdir.

İbn Hacer el-Askalânî bu Müsned'lerle ilgili olarak şu açıklamada bulunur:

“Ebû Hanîfe Müsned'leri onun kendi cem'i değildir. Ebû Hanîfe'nin kendi rivayetlerinden oluşan eser sadece Muhammed eş-Şeybânî'nin Ebû Hanîfe'den rivayet ettiği Kitabu'l-Âsâr adlı eseridir. Ebû Yusuf ve Muhammed eş-Şeybânî'nin bu eserden önce yazdığı Ebû Hanîfe'nin hadislerinden oluşan tasnifler vardır. Hafız Ebû Muhammed el-Hârisî h. 300 yılından sonra Ebû Hanîfe'nin hadisleri ile ilgilenmiş, Ebû Hanîfe'nin hocalarına göre sıralayarak bir cilt kitapta toplamıştır. Aynı şekilde Hafız Ebubekir b. el-Mukri' bu hadislerden merfu olanları bir araya getirmiştir. Bu eser Hârisî'nin eserinden daha küçük hacimlidir. Bu eserin bir benzeri de Hafız Ebû

¹⁰⁴ Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe* (çeviren Osman Keskinoglu), s. 220.

Ebû Zehra: “Bana göre bu müsnedler içerisinde senedi en kuvvetli olanı Ebû Yûsuf'un ve İmam Muhammed'in *Kitâbu'l-âsâr*'i'dir. Bu iki kitapta mevcut rivayetlerin şüphesiz surette Ebû Hanîfe'ye dayanan sahih rivayetler olduğuna tamamiyle güvenebiliriz.” şeklinde açıklamada bulunmaktadır.

¹⁰⁵ Ebû Nuaym, *Müsnedü'l-İmam Ebi Hanîfe*, (Tahkik edenin önsözü), s. 71.

*Hüseyin b. el-Muzaffer tarafından yazılmıştır. Hüseyinî'nin ricâl tahririnde esas aldığı eser ise İbn Husrev el-Belhî'nin eseridir. İbn Husrev diğerlerinden sonra yaşamış biridir ve kitabında Hârisî ve İbn Mukrî'nin eserine ziyade rivayetler vardır.*¹⁰⁶

Ebû Hanîfe'nin talebelerine rivayet ettiği hadisler zamanla bir araya getirilmiş, *Müsnedü Ebî Hanîfe* veya *Müsnedü'l-İmâmi'l-Âzam* gibi adlarla ona nispet edilmiştir. Hârisî'nin *Müsnedü'l-İmâmi'l-Âzam* adlı eserinin mukaddimesinde bu müsned'lerin sayısının 28'e kadar ulaştığı belirtilmiş ve söz konusu eserler müelliflerinin vefat tarihine göre sıralanmıştır. Çalışmada bu sıralama esas alınmış ve diğer kaynaklarda Ebû Hanîfe Müsnedi olarak değerlendirilen eserler de eklenmiştir.¹⁰⁷

Çalışmanın devamında Ebû Yusuf ve Muhammed eş-Şeybânî'nin hayatlarına kısaca değinilecek ve *Kitabu'l-Âsâr* adlı eserleri ve Hafs b. Gıyas'ın *el-Âsâr* adlı eseri tanıtılacaktır. Ardından *Nüsha* adlı eserler tanıtılacak ve Ebû Hanîfe Müsnedleri'ne geçilerek bu müsnedler müelliflerinin vefat tarihlerine göre sıralanarak hem müellifleri hakkında hem de eserler hakkında bilgi verilecektir. Burada tanıtılacak müsnedlerden çoğu *Câmiu'l-mesânîd* içerisinde yer aldığı için ilk geçtiği yerde ayrıntılı olarak tanıtılacak ve bu eserlerdeki rivayetlerin ne kadarının *Câmiu'l-mesânîd*'e alındığı tesbit edilecektir.

A. *Kitâbu'l-Âsâr*'lar

Ebû Hanîfe'nin talebelerine naklettiği rivayetler “*Kitâbu'l-Âsâr*” olarak meşhur olmuştur. Muhammed Emîn Evrekzeî, Züfer (ö. 158/775), Ebû Hanîfe'nin oğlu Hammâd b. Ebî Hanîfe (ö. 176/792), Ebû Yusuf (ö. 182/798), Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (ö. 189/805), Muhammed b. Hâlid el-Vehbî (ö. 190-806) Hafs b. Gıyas (ö. 194/810), Hasan b. Ziyad (ö. 204/819) ve diğer talebelerinin ondan rivayette bulunduklarını kaydeder.¹⁰⁸ Nu'mânî ise bu eserler ile ilgili şu açıklamada bulunmuştur:

¹⁰⁶ İbn Hacer *Ta'cilü'l-menfaa*, I, 239-240.

¹⁰⁷ Hârisî, *Müsnedü'l-İmam A'zam*, (Tahkik edenin önsözü), s.18.

¹⁰⁸ Evrekzeî, *Mesnid*, s.76.

“*Kitabu’l-Âsâr* sahih hadisler konusunda yazılmış ilk eserdir. Bu eserde İmâm-ı Âzam sünen konularındaki sahih hadisleri toplamıştır. Ayrıca o, elimize ulaşan fıkıh konularına göre düzenlenmiş ilk hadis mecmuasıdır. İmam Mâlik’in *Muvatta’ı* ve Süfyân es-Sevrî’nin *el-Câmî’i* gibi daha sonra yazılan eserler bu birikimin üzerine inşa edilmiştir.”¹⁰⁹

Muhammed Emîn Evrekzeî, İmâm-ı Âzam’ın meseleleri açıklarken Kur’an ve sünnetten deliller imla ettirdiğini ve talebelerinin de bunları ezberleyerek musannef tarzı eserlerde toplayıp başkalarına rivayet ettiğini nakletmektedir. Bazı talebelerin ise eser yazmayıp rivayetleri daha sonraki nesillere naklettiğini ve sonraki hadis hafızlarının bu rivayetleri bir araya getirerek *Ebû Hanîfe Müsnedi* adlı eserler yazdıklarını ifade etmektedir.¹¹⁰ Ayrıca *Kitabu’l-Âsâr*’lar ve *Müsned*’lerde geçen hadislerin el-Kâsânî (ö. 587/1191), ez-Zeylâî (ö. 762/1360), Sübkî (ö.771/1370), Kemâlüddîn İbnü’l-Hümâm (ö. 861/1457), Bedrüddîn el-Aynî (ö. 855/1451), ve diğer âlimler tarafından delil olarak kullanıldığını belirtmektedir.¹¹¹

Bu kısımda Ebû Yusuf ve Muhammed eş-Şeybânî’nin hayatları kısaca tanıtılacak ve *Kitâbu’l-Âsâr*’ları üzerinde durulacaktır. Ardından *Nüsha* adlı eserler tanıtılacak ve müsnedler müelliflerinin vefat tarihlerine göre sıralanarak *Ebû Hanîfe Müsnedleri* başlığı altında tanıtılacaktır.

1. Ebû Yusuf (ö. 182/798)

Tam adı Ebû Yusuf Ya’kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa’d el-Kûfî (ö. 182/798)’dir. Ebû Hanîfe’nin önde gelen talebelerindendir. Müçtehid bir âlim ve ilk kadılıkudâttır. Kûfe’de hicrî 113 yılında dünyaya gelmiştir. Zengin bir ilmi mirasa sahip olan Kûfe şehrinde eğitimini sürdürmüştür. Yoksul bir ailede büyüyen Ebû Yusuf,

¹⁰⁹ Nu'mani, *Ma temessu ileyhi'l-hace*, 45.

¹¹⁰ Evrekzeî, *Mesaniid*, s.74-75.

¹¹¹ Evrekzeî, *Mesaniid*, s.76.

hocası Ebû Hanîfe'nin yardımıyla ilmi hayatını devam ettirmiştir. Ebû Yusuf bu şehirde çok sayıda üstadından ders almıştır.¹¹²

“En önemli hocası Ebû Hanîfe olmakla birlikte İbn Ebû Leylâ, Ebû İshak eş-Şeybânî, Süleyman et-Temîmî, A'meş, Hişâm b. Urve, Muhammed b. Yesâr, Hasan b. Dînâr ve İsmâil b. Ümeyye gibi âlimlerin de onun yetişmesinde önemli payları vardır. Hadis ilminde en büyük hocası ise Husayn b. Abdurrahman'dır.”¹¹³ “Ebû Yusuf'un kuvvetli bir hâfızaya sahip olması sebebiyle hadisçiler tarafından da takdirle karşılandığı, fıkıh ilminde olduğu gibi hadis ilminde de derinleştiği ve ehl-i re'y içinde hadisi alınabilen en güvenilir kişi olarak tanındığı belirtilir. Ebû Yusuf'un ders halkasına ve ilim meclislerine birçok talebe katılmıştır. Kendisinden fıkıh öğrenmek veya hadis rivayet etmek suretiyle ilim tahsil eden öğrencilerin en meşhurları Ahmed b. Hanbel, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, Bişr b. Velîd el-Kindî, Bişr b. Gıyâs, Yahyâ b. Maîn, Hilâl b. Yahyâ er-Re'y, Ca'fer b. Yahyâ el-Bermekî, Hasan b. Ziyâd el-Lü'lüî, Esed b. Furât ve Yahyâ b. Âdem'dir.”¹¹⁴

Hicri 182 yılında vefat eden Ebû Yusuf'un yazdığı başlıca eserler: *Kitâbü'l-Harâc*, *İhtilâfü Ebî Hanîfe* ve *İbn Ebî Leylâ*, *Kitâbü'r-Red 'ale's-Siyerî'l-Evzâ'î*, *Kitâbü'l-Âsâr*'dir.¹¹⁵

a. *Kitâbu'l-Âsâr* adlı eseri

Ebû Yusuf, bu eserini çoğunlukla hocası Ebû Hanîfe'den rivayet ettiği hadislerden toplayarak oluşturmuştur. Bu sebeple eser İmam-ı Âzam Müsnedleri'ndendir. Ebû Yusuf, Ebû Hanîfe'nin rivayetlerine ek olarak diğer hocalarından gelen rivayetlerini de eserin farklı yerlerine eklemiştir. Bundan dolayı eser, Ebû Yusuf'un *Müsned*'i ve Ebû Yusuf'un *Âsâr*'ı diye farklı adlarla meşhur

¹¹² İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebir*, VII, 238-239; İbn Abdilber, *el-İntika'*, I, 172-174; Zehebi, *Tezkiretü'l-huffaz*, I, 214-215; İbn Hallikan, *Vefeyatu'l-a'yan*, VI, 378-390; Ögüt, “Ebû Yûsuf”, *DİA*, X, 261.

¹¹³ Zehebi, *Menâkıbü'l-İmâm Ebî Hanîfe*, s.64; Ögüt, “Ebû Yûsuf”, *DİA*, X, 261.

¹¹⁴ Zehebi, *Siyeru a'lam*, VIII, 535-539; Ögüt, “Ebû Yûsuf”, *DİA*, X, 262.

¹¹⁵ İbn Abdilber, *el-İntika'*, I, 172-174; Ögüt, “Ebû Yûsuf”, *DİA*, X, 262.

olmuştur.¹¹⁶ Eser, Ebû Yusuf'un oğlu Ebû Muhammed Yusuf aracılığıyla Ebû Yusuf'tan nakledilmiştir.¹¹⁷ Bu eserde 1068 rivayet rakamlı olarak bulunmaktadır. Yalnız bazı rakamlarda iki veya daha fazla rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetler de eklendiğinde 1155 rivayet olduğu görülmektedir. Bu rivayetlerin 3 tanesinin senedinde ve metninde eksiklik vardır. Böylece 1152 rivayet kalmaktadır. Kalan 1152 rivayetin 234 tanesi merfû' hadistir. Bu tüm hadislerin % 20'sini teşkil eder. 358 tanesi mevkûf olup tüm hadislerin % 32'sini oluşturur ve 560 tanesi de maktû' olup tüm hadislerin % 48'ini oluşturmaktadır.¹¹⁸ Muhakkik Afgânî'nin de belirttiği üzere eser tam değildir. Kitabın sonundan az bir kısmın eksik olduğu tahmin edilmektedir.¹¹⁹

Mehmet Özşenel, *Ebû Yusuf'un Hadis Anlayışı* adlı eserinde hicri ikinci asırdan günümüze intikal eden musannef türü eserlerin en eski örneklerinden birinin Ebû Yusuf'un *el-Âsâr*'ı olduğunu kaydeder. Bu eserin bir ahkâm hadisleri kitabı şeklinde oluşturulduğunu, rivayetlerden sonra herhangi bir yorum yapılmadığını vurgular. Yani Ebû Yusuf'un bu eserde tam bir hadisçi tavrı gösterdiğini ifade eder. Bu eserde Ebû Hanîfe-Nafi-İbn Ömer tarikiyle rivayette bulunulduğunu belirterek, Hanefilerin rivayetlerinde taassuba düşmediklerini Ehl-i Hadis'ten rivayet etmekten çekinmedikleri belirtilmiştir.¹²⁰

Ebû'l-Vefâ el-Afgânî (ö. 1975) bu eserin girişinde Ebû Hanîfe'nin İmam Mâlik gibi *Muvatta* tarzı bir hadis kitabı yazmadığını ancak furû-ı fıkıh meselelerini talebelerine imlâ ettirdiğini ve eğer bir meselede delile ihtiyaç duyarsa talebelerine duyduğu merfû, mevkuf ve tâbiîn âsârından rivayetler naklettiğini ifade etmektedir. Hadislerini bazen muttasıl olarak, bazen de belağ, ta'lik veya inkıta yoluyla rivayet ettiğini ifade eder.¹²¹

¹¹⁶ Ebû Yûsuf, *Kitabu'l-Âsâr*, thk: Ebû'l-Vefa el-Afgani, (Tahkik edenin önsözü) , s. 1.

¹¹⁷ Eser ilk defa Ebû'l-Vefâ el-Afgânî tarafından yayımlanmıştır.

¹¹⁸ Fatih Bayram, *Ebû Yûsuf'un Kitâbu'l-Âsâr'ının Hadis İlmi Açısından Değerlendirilmesi*, s.24.

¹¹⁹ Ebû Yûsuf, *Kitabu'l-Âsâr*, thk: Ebû'l-Vefa el-Afgani, (Tahkik edenin önsözü), s.3; Ögüt, “Ebû Yûsuf”, *DİA*, X, 264.

¹²⁰ Özşenel, *Ebû Yusuf'un Hadis Anlayışı*, s.11-12.

¹²¹ Ebû Yûsuf, *Kitabu'l-Âsâr*, thk: Ebû'l-Vefa el-Afgani, (Tahkik edenin önsözü), s.3.

Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd* de Ebû Hanîfe hadislerini topladığı 15 müsned arasında *Kitâbu'l-Âsâr*'dan söz etmez. *Câmiu'l-mesânîd*'de Ebû Yusuf'a ait eser olarak "Nüsha diye isimlendirilen müsnedden bahsedilir. Ancak Ebû Yusuf'un *el-Âsâr* dışında böyle bir kitabının bulunduğu bilinmemektedir. *Câmiu'l-mesânîd*'in rivayetleri incelendiğinde doğrudan Ebû Yusuf'un *Nüsha*'sı diye adlandırılan eserden herhangi bir rivayetin bulunmadığı görülmektedir. Ancak *Câmiu'l-mesânîd*'deki diğer müsnedlerin içerisinde Ebû Yusuf aracılığıyla nakledilen rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetlerin müsnedler içerisinde dağınık halde bulunduğu görülmektedir. Ebû Yusuf'tan gelen rivayetler bazen iki veya daha fazla müsned içerisinde yer almaktadır. Bu da isnad sayısını arttırmaktadır. Bu kısımda öncelikle müsnedler içerisinde Ebû Yusuf'un bulunduğu rivayetler tesbit edilmiş, ardından bu rivayetlerin hangi müsnedlerde ortak olarak rivayet edildiğine değinilmiştir.

Câmiu'l-mesânîd'in isnadları incelendiğinde 7 müsned içerisinde Ebû Yusuf'un rivayetlerinin bulunduğu görülür. Bu müsnedler Ebû Muhammed el-Buhârî el-Hârisî, Talha b. Muhammed, Eşnânî, İbn Husrev, İbn Muzaffer, İbn Abdulkakî ve Kelâî'nin *Müsned*'leridir. Müsnedlerdeki Ebû Yusuf rivayetleri sırasıyla şöyledir;

Ebû Muhammed el-Buhârî'nin *Müsned*'inde; 115, 118, 156, 164, 187, 204, 206, 218, 229, 231, 234, 235, 258, 284, 289, 290, 291, 292, 313, 382, 386, 416, 419, 429, 434, 440, 474, 498, 500, 526, 527, 532, 535, 567, 574, 582, 588, 615, 627, 632, 674, 684, 743, 784, 855, 882, 898, 904, 907, 970, 995, 996, 1006, 1017, 1043, 1051, 1084, 1089, 1094, 1101, 1106, 1108, 1122, 1133, 1134, 1139, 1202, 1208, 1226, 1240, 1272, 1273, 1398, 1435, 1464, 1472, 1473, 1480, 1520, 1546, 1553, 1579, 1603, 1605, 1621, 1622, 1629, 1647, 1652, 1654, 1667, 1685, 1695, 1699, 1705, 1706, 1754 numaralı rivayetler Ebû Yusuf aracılığıyla gelmiştir.¹²² Hârisî'nin *Müsned*'inde isnadlarda Ebû Yusuf'un bulunduğu toplamda 98 rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetlerden 70'i yalnızca Hârisî tarafından rivayet edilmiş, geriye kalan 28'i diğer müsnedlerle beraber rivayet edilmiştir. Bununla birlikte 218, 236, 258, 292, 416, 684, 882, 1108, 1654 no'lu rivayetler Eşnânî'yle; 236, 527, 582, 1106, 1134 no'lu rivayetler İbn Husrev ile; 382,

¹²² Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, thk. Durrekânî, I, 114- 718; II, 5-482.

527, 532, 1089, 1101, 1139, 1603, 1605, 1647 no'lu rivayetler İbnu'l-Muzaffer ile; 382, 532, 684, 1094, 1139, 1605 no'lu rivayetler İbn Abdalbaki ile; 604, 1139, 1398, 1603, 1647 no'lu rivayetler ise Talha ile ortaktır. Ayrıca 313, 526, 632, 995, 1272 no'lu rivayetler Talha'nın *Müsned*'inde isnadsız olarak yer almaktadır. Talha b. Muhammed'den gelen; 133, 150, 187, 254, 299, 316, 325, 334, 336, 375, 376, 393, 417, 445, 450, 451, 496, 516, 523, 549, 563, 582, 606, 798, 817, 859, 866, 911, 980, 995, 1013, 1014, 1018, 1020, 1037, 1052, 1063, 1081, 1092, 1111, 1123, 1139, 1172, 1269, 1280, 1292, 1321, 1330, 1334, 1372, 1398, 1423, 1482, 1517, 1519, 1531, 1577, 1603, 1647, 1713, 1718 numaralı rivayetler de aynı şekilde Ebû Yusuf aracılığıyla gelmektedir. Talha'nın *Müsned*'inde isnadda Ebû Yusuf'un bulunduğu 61 rivayet bulunmakta 48'i yalnızca Talha tarafından rivayet edilmiş, geriye kalan 13 tanesi diğer müsnedlerle beraber rivayet edilmiştir. Aynı şekilde 150, 516, 582, 1372 no'lu rivayetler Eşnânî ile; 299, 516, 911, 1139 no'lu rivayetler İbn Husrev ile, 451, 582, 1139, 1398 no'lu rivayetler Abdalbaki ile; 1139, 1519, 1603, 1647 no'lu rivayetler İbn Muzaffer ile; 582, 995, 1139, 1398 no'lu rivayetler ise Ebû Muhammed el-Buhârî el-Hârisî ile ortaktır.¹²³

Sadece Eşnânî'nin *Müsned*'inden rivayet edilenler 12 tanedir. Bunlar; 207, 531, 534, 542, 573, 733, 908, 1032, 1053, 1544, 1715, 1727. Ortak olarak rivayet edilenler: 150, 218, 236, 258, 292, 416, 516, 684, 882, 904, 1372, 1108, 1654. Sadece İbn Husev el-Belhî'nin *Müsned*'inden rivayet edilenlerin sayısı 12'dir. Bunlar: 65, 67, 81, 103, 216, 576, 617, 688, 689, 845, 966, 969 no'lu rivayetlerdir. Ortak olarak rivayet edilenler ise: 218, 236, 299, 439, 516, 527, 582, 911, 1031, 1106, 1134 no'lu rivayetlerdir. Sadece İbn Muzaffer'in Ebû Yusuf'tan rivayetleri 7 tanedir. Bunlar; 96, 335, 869, 1140, 1264, 1374, 1532 no'lu rivayetlerdir. Bunların dışında ortak olarak rivayet ettikleri ise 390, 439, 527, 532, 539, 1089, 1519, 1603, 1605, 1647 no'lu rivayetlerdir. Sadece Abdalbaki'nin Ebû Yusuf'tan rivayeti 5 tanedir. Bunlar: 178, 1128, 1149, 1221, 1758 no'lu rivayetlerdir. Bunların dışında ortak olarak rivayet ettikleri: 382, 390, 451, 532, 539, 684, 1031, 1094, 1139, 1398, 1399, 1605 no'lu

¹²³ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, thk. Durrekânî, I, 184- 718; II, 5-463.

rivayetlerdir. Son olarak Kelaî'nin *Müsned*'inde ise: 1530 numaralı rivayetin isnadında Ebû Yusuf geçmektedir.¹²⁴

Sonuç olarak *Câmiu'l-mesânîd*'in isnadları incelendiğinde ortak rivayetler sayılmadan Ebû Yusuf'tan gelen rivayet sayısı 155'tir. Bu rivayetlerden 70'i Ebû Muhammed Hârisî'nin *Müsned*'inde, 48'i Talha b. Muhammed'in *Müsned*'inde; 12'si İbn Husrev'in *Müsned*'inde yine 12'si Eşnânî'nin *Müsned*'inde, 7'si İbnu'l-Muzaffer'in *Müsned*'inde, 5'i İbn Abdalbaki'nin *Müsned*'inde ve 1'i de Kelâî'nin *Müsned*'inde rivayet edilmektedir. Ortak rivayetlerle beraber sayı da artmaktadır.

Hârisî ve Talha'nın *Müsned*'lerinde bu rivayetlerin dışında isnadda Ebû Yusuf'a yer verilmeyip daha sonra Ebû Hanîfe'den o hadisi rivayet eden talebelerin isimleri sıralanırken Ebû Yusuf'a yer verildiği görülmektedir. Örneğin Ebû Muhammed el-Hârisî el-Buhârî *Müsned*'ine aldığı hadislerin senedlerini uzun uzun sıralamaktadır. Hatta bazen “*Bu hadisi Ebû Hanîfe'den bir grup rivayet etmiştir*” diyerek rivayet edenleri senedleriyle zikretmektedir. Ebû Yusuf'un da içerisinde geçtiği senedler şöyledir: 632, 882, 807, 1480. Bununla beraber Talha b. Muhammed'in *Müsned*'inde bir hadisi verdikten sonra bu hadisi İmam Ebû Hanîfe'nin talebelerinden rivayet edenleri sıralamaktadır. Ebû Yusuf'un da isminin geçtiği rivayetler şunlardır: 313, 485, 517, 526, 632, 780, 855, 888, 899, 956, 1000, 1016, 1173, 1242, 1264, 1272, 1326, 1496, 1519, 1636, 1662, 1715. Ayrıca *Kitabu'l-Âsâr*'ın Mektebetü Ehli'l-Eser baskısının dipnotlarında eserdeki hadislerin *Câmiu'l-mesânîd*'deki yerlerine işaret edilmiştir.¹²⁵ Bu baskıdaki rivayetlerin *Câmiu'l-mesânîd*'deki numaraları şöyledir: 407, 473, 558, 559, 511, 546, 725, 94, 733, 358, 563, 572, 549, 554, 904, 1000, 1123, 1636, 859, 1004, 1174, 1660, 1715.¹²⁶

Sonuç olarak Hârizmî, *Ebû Yusuf'un Nüshası* veya *Müsned*'i olarak isimlendirip senediyle naklettiği eserden herhangi bir rivayete eserinde doğrudan yer vermemiştir. Fakat *Câmiu'l-mesânîd*'de diğer müsnedlerin içerisinde Ebû Yusuf'tan gelen nakiller bulunmaktadır. Ebû Yusuf'un ismi bazen rivayetlerin isnadında bazen de

¹²⁴ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, thk. Durrekânî, I, 89 - 718; II, 5-396.

¹²⁵ Ebû Yusuf, *el-Âsâr*, (Tahkik edenin önsözü) s. 10-11.

¹²⁶ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, thk. Durrekânî, I, 268 - 718; II, 5-396.

isnadın dışında o rivayeti Ebû Hanîfe'den nakleden talebeleri sıralanırken geçmektedir. Bu durum dolaylı da olsa *Câmiu'l-mesânîd*'de Ebû Yusuf'un *Kitabu'l-Âsâr*'ından istifade edildiğini söylememize imkân tanımaktadır. Ayrıca Hârizmî diğer müsnedlerde yaptığı gibi *Kitabu'l-Âsâr*'daki rivayetleri ilgili fıkıh bablarının altında toplamış ve rivayetlerin tamamına yer vermemiştir. Muhammed eş-Şeybânî'in ve Ebû Yusuf'un *Kitabu'l-Âsâr*'larındaki rivayetlerinin önemli bir kısmının ortak olması bu durumun sebebi olabilir.

***Kitabu'l-Âsâr*'ın Baskıları ve Eser Üzerine Yapılan Çalışmalar**

Ebû Yusuf'un *Kitabu'l-Âsâr*'ı Ebû'l-Vefâ el-Afgânî'nin tahkiki esas alınarak farklı yayın evleri tarafından basılmıştır. Bunlardan ilki Lecnetü İhyai'l-Maarif en-Nu'maniyye'nin 1355/1936 yılında yaptığı baskıdır. Bu neşrin tıpkıbasımı Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye'den tarihsiz olarak çıkmıştır. Daha sonra Necmeddin Muhammed ed-Durrekânî'nin tertib ve tahriri ile Mektebetü Dâri'l-Ulûm tarafından Karaçi'de 1430 2009 yılında basılmıştır. Ardından 2013 yılında Kuveyt Mektebetü Ehli'l-Eser'de Suud İbrahim Muhammed Âl-i Osman tarafından gözden geçirilerek tekrar basılmıştır. Bu son baskıda eserdeki hadislerin güncel baskılardan tahriri yapılarak hadislerin isnadları hakkında değerlendirmelerde bulunulmuştur.¹²⁷

Ebû Yusuf'un *Kitabu'l-Âsâr*'ı üzerine iki adet yüksek lisans tezi yapılmıştır. Birincisi “*Ebû Yusuf ve Kitabu'l-Âsâr*’i” adıyla Arif Ulu tarafından Erzurum Atatürk Üniversitesi SBE’de 1999 yılında hazırlanmıştır. Diğeri ise “*Ebû Yusuf’un Kitâbu'l-Âsâr*’ının Hadis İlmi Açısından Değerlendirilmesi” başlığıyla Fatih Bayram tarafından Marmara Üniveritesi SBE’den 2009 yılında hazırlanmıştır. Çalışmalardan ilki, konuyu daha genel olarak ele almakta, eser ve müellifi hakkında bilgiler veren tasviri bir çalışma konumundadır. İkinci çalışma ise tahlili bir çalışma olup *Kitabu'l-Âsâr*'ı sened ve metin yönünden incelemektedir. Bu eserlerin dışında Mehmet Özşenel'in *Kitabu'l-Âsâr*'dan ve diğer eserlerinden hareketle Ebû Yusuf'un hadis anlayışını ortaya koyan

¹²⁷ Ebû Yusuf, *el-Âsâr*, thk. Suud Âl-i Osman (Tahkik edenin önsözü), s. 10-11.

Ebû Yusuf'un Hadis Anlayışı adlı çalışması bulunmaktadır. Klasik Yayınlarından 2011 yılında çıkan bu eser müellifin doçentlik çalışmasıdır.¹²⁸

2. Muhammed eş-Şeybânî b. Hasan eş-Şeybanî (ö. 189/805)

Muhammed eş-Şeybânî b. el-Hasan b. Ferkad eş-Şeybânî (ö. 189/805) hicrî ikinci asırda yaşamış önemli şahsiyetlerden biridir. Kendi döneminin önemli muhaddislerinden hadis tahsilinde bulunmuş, Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'un yanında fıkıh ilminde uzmanlaşarak, hadis ve fıkıh bilgisini derinleştirmiştir. İmam Mâlik'ten *el-Muvatta* adlı eserini sema' yoluyla alarak muvatta râvilerinden olmuştur. İmam Şâfi gibi müçtehid birine hocalık yapmış ve onun üzerinde önemli tesirlerde bulunmuştur.¹²⁹

Muhammed eş-Şeybânî, Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'un dışında dönemin önemli hadis üstadlarından hadis dinlemiş ve onlardan rivayette bulunmuştur. En meşhur hocaları arasında “*Mis'ar b. Kidâm* (ö. 155/772), *Malik b. Miğvel* (159/776), *Ezâî, Mâlik b. Enes*, *Ömer b. Zer el-Hemdânî* (ö.156/773), *Süfyân es-Sevrî, Süfyân b. Uyeyne, er-Rabî b. Sabîh* (ö. 160/777), *Şu'be b. Haccâc, Yûnus b. Ebî İshâk* (159/776), *İbn Cüreyc, Abdullah b. el-Mübarek, Saîd b. Ebî Arûbe* (156/772), *Ebû Muâviye ed-Darîr, Züfer b. Hüzeyl, İbn Ebî Zi'b*, gibi şahsiyetler bulunmaktadır.”¹³⁰

Muhammed eş-Şeybânî bir yandan Ebû Hanîfe'nin fıkıhını kaydederken diğer yandan hadis ve fıkıh dersleri vermektedir. Onun İmam Mâlik'in *Muvatta*'nı rivayet ederken mescidin dolup taşıdığı rivayet ediliyorsa da ondan hadis rivayet edenlerin sayısı diğer meşhur muhaddislere göre daha azdır. Onun isnadıyla gelen hadisler *Kütüb-i Sitte* gibi şöhret bulmuş kitaplarda yer almamıştır. Bunun asıl sebebinin Ehl-i Hadis ile Ehl-i Rey arasındaki ihtilaflar olduğu düşünülmektedir. Bununla beraber Muhammed eş-Şeybânî'nin Hanefi mezhebine müntesib talebeleri dışında Şâfi, Ebû Ubeyd Kâsım b.

¹²⁸ Özşenel, *Ebû Yusuf'un Hadis Anlayışı*, (önsöz) s.2.

¹²⁹ Şîrâzî, *Tabakâtu'l-fukahâ*, I, 135; Kâtib Çelebi, *Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, III, 123; Özşenel, *İlk Dönem Hadis-Rey Tartışmaları*, s.171-172.

¹³⁰ Özşenel, *İlk Dönem Hadis-Rey Tartışmaları*, s.173-174.

Sellâm, Yahya b. Maîn, Yahya b. Salih el-Vuhâzî (ö. 222/837), Esed b. Furat, Vâkîdî gibi meşhur kişiler bulunmaktadır.¹³¹

Muhammed eş-Şeybânî eş-Şeybânî hadis ve ricaliyle ilgili bilgi sahibidir. “*Bu bilgisinin delillerini el-Âsâr, Muvatta, el-Hucce ve es-Siyeru’l-Kebir adlı eserlerinde bulmak mümkündür. Bu eserlerinde yaklaşık üçbinbeşyüz rivayetin yer aldığı kaydedilmektedir. Eserlerinde bu miktarda hadis kaydeden içtihad seviyesindeki bir âlimin hadis ilminde zayıf ya da yetersiz olması düşünülemez.*”¹³²

Hârizmî eserinde Muhammed eş-Şeybânî’nin biyografisine yer vermiştir. Adının Muhammed b. Hasan b. Ferkad, künyesini Ebû Abdullah olduğunu, İmam Ebû Hanîfe’nin talebesi olduğunu belirtir. Ayrıca *Câmiu’l-mesânîd*’in içerisindeki 12. ve 14. müsnedlerin sahibi olduğunu ifade eder.¹³³ Hârizmî daha sonra Hatîb el-Bağdâdî’nin *Târihu Bağdâd* adlı eserinden alıntılar yaparak Muhammed eş-Şeybânî’nin hayatına ve faziletlerine dair rivayetler nakletmektedir.

Harizmi’nin kaydettiği bazı rivayetlerde Muhammed eş-Şeybânî’nin İmam Malik’ten daha fakih olduğu rivayet edilmiştir. Şafîî onun hakkındaki övücü ifadelerinden bazıları şöyledir:

“*Kur’an Muhammed eş-Şeybânî’in dili ile inmiştir dersem doğru söylemiş olurum.*” ve “*Muhammed b. Hasan’dan daha akıllı birini görmedim.*” “*Şişman olup ruhu Muhammed b. Hasan kadar hafif birini görmedim.*” “*Ondan daha fasih birini görmedim.*” “*Onu Kur’an okurken gördüğümde sanki Kur’an onun diliyle nazil olmuştu.*”

“Yahya b. Main’in şöyle dediği nakledilir: *el-Camiu’s-Sağir*’i Muhammed b. Hasan’dan yazdım.”

¹³¹ Afifüddin Abdullah, *Kılâdetü’n-nahr fî vefeyâti a’yânî’d-dehr*, II, 305; Özşenel, *İlk Dönem Hadis-Rey Tartışmaları*, s. 174-175.

¹³² Özşenel, *İlk Dönem Hadis-Rey Tartışmaları*, s.177.

¹³³ Hârizmî, *Câmiu’l-mesânîd*, II, 358-59. (Ebû Hanîfe Müsnedleri olarak bilinen bu eserler çalışmanın konusu olan *Câmiu’l-mesânîd* adlı eserin giriş bölümünde her müsnedin müellif Hârizmî’ye kadar olan isnadıyla beraber zikredilmiştir. 12. Müsned İmam Muhammed’in *el-Âsâr*’ı, 14. Müsned ise *Nüşa* olarak adlandırılmıştır. Her iki eserden de rivayetler bulunmaktadır.)

Yine Şafîî'nin “*Muhammed b. Hasan'dan bir deve yükü kitap yüklendim.*” dediği nakledilmiştir.¹³⁴

Başlıca eserleri; *el-Asl* veya *el-Mebsût*, *el-Câmiu's-sağîr*, *el-Câmiu'l-kebîr*, *ez-Ziyâdât*, *es-Siyerü's-sağîr*, *es-Siyerü'l-kebîr*, *el-Keysâniyyât*, *el-Kesb*, *el-Hücce alâ ehli'l-Medîne*, *Kitâbü'r-Radâ*'dır.¹³⁵ Hadis ile ilgili eserleri ise, *el-Âsâr*, *Muvatta'ü'l-İmâm Mâlik rivâyetü Muhammed* adlı eserlerdir.

a. İmam Muhammed'nin *Kitabu'l-Âsâr*'ı

Kitabu'l-Âsâr, hadis alanında yazılmış önemli eserlerden biridir. Bu eserde, Irak bölgesinin hadislerinden Ebû Hanîfe'ye ulaşan merfu hadislere, sahabe ve tâbiîn görüşlerine yer verilmektedir. Ayrıca eserde Ebû Yusuf'un *Kitabu'l-Âsâr*'ındaki rivayetlerle pek çok ortak rivayet vardır. Her iki eser de Ebû Hanîfe Müsnedi olarak kabul edilmektedir. Bu eserdeki rivayetler Ebû Hanîfe'nin âsârının çokluğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir. Ayrıca Ebû Hanîfe'nin fihhi istidlallerde hadislere ne kadar itimat ettiği, rivayette gözettiği şartları, özellikle de Hanefî mezhebinin dayanakları olması yönüyle ehemmiyet arz etmektedir. Zira bu iki eser içerisinde Ebû Hanîfe'nin nass olarak aldığı, illetini belirleyip üzerine kıyas yaptığı, fer' olarak ve asıl olarak belirleyip kaidelerini oluşturduğu fihhi meseleler ve fetvalar vardır.¹³⁶

Kitabu'l-Âsâr'ın yöntemi şu esasa dayanmaktadır: sünen ve ahhârı ibraz etmek, sahabe ve tâbiîn fetvalarını özellikle de İbrahim en-Nehâî'nin fetvalarını fihhi tertibe göre kaydetmektir. Eserde müsned, mürsel, merfu, mevkuf ve munkatı türünde rivayetler olduğu gibi, bu rivayetlerin hangilerinin kullanılabilir olduğu hangilerinin de kullanılmadığına işaret edilmektedir. Bazen de rivayetlerden sonra bazı fihhi meseleler

¹³⁴ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd* II, 359.

¹³⁵ Taş, “Şeybani”, *DİA*, XXXIX, 38-41.

¹³⁶ Şeybânî, *Kitabu'l-Âsâr*, thk. Hatice Muhammed Kamil, (Tahkik edenin önsözü) s.19-20, Kahire 2009.

açıklanmaktadır. Yapılan yorumlar sade bir fıkhi hüküm değilse, bir hadis veya râvî hakkında bilgi vermek yahut hadisin işaret ettiği şeyi açıklamak şeklinde gelmektedir.¹³⁷

İmam Muhammed'in hocasından rivayet ettiği bu eser, *Muvatta*'yı İmam Malik'ten rivayet etmesi gibi olduğu düşünülürse tarihîlik ve orjinallik yönünden de değerli bir eser olduğunu söylemek mümkün olmaktadır.¹³⁸ İmam Muhammed Şeybânî'nin eserlerinden *el-Âsâr* ve *Muvatta* hadis eseri grubundan kabul edilmektedir. Bu eserlerde müellifin asıl maksadı fikhî görüşlerinde dayandığı hadisleri biraraya getirmek olduğu için hadisler büyük oranda senedli, fıkhi îzahlar ise sınırlı kalmaktadır.¹³⁹

İsmail Lütî Çakan, İmam Muhammed'in *Kitâbu'l-Âsâr*'ını şöyle tanıtmaktadır:

*“Fıkıhta olduğu gibi hadiste de imam kabul edilen Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî bu eserinde hocası Ebû Hanîfe'den rivayet ettiği merfû, mevkuf ve mürsel hadisleri fıkıh bablarına göre tasnif etmiştir.”*¹⁴⁰ *Câmiu'l-mesânîd* oluşturulurken bu eserden çokça faydalanılmıştır. Eserdeki rivayetlerin 684'ü İmam Muhammed'in bu eserinden alınmıştır. Rivayetlerin 99'u Merfu, 185'i Mevkuf, 374'ü Maktu, 26 'sı Mürsel'dir. Maktu rivayetlerin çoğunluğu İbrahim en-Nehaî'den gelmektedir. *Câmiu'l-mesânîd* içerisinde *Kitâbu'l-Âsâr*'ın dışında İmam Muhammed'e nisbet edilen *Müsned* veya *Nüsha* adlı bir eser vardır. Bu eser çalışmanın devamında incelenecektir.

3. Hafs b. Ğıyâs (ö. 164/780)'ın *el-Âsâr*'ı

Hârizmî Ebû Hanîfe'nin talebelerini sayarken Hafs b. Ğıyâs'a yer vermekte ve onu *hadis imamlarının önderi* olarak nitelemektedir.¹⁴¹ *Câmiu'l-mesânîd*'de Hafs b. Ğıyâs'ın *Müsned*'inden bahsedilmemektedir. Ancak Hafs b. Ğıyâs'tan gelen 5 rivayet bulunmaktadır. Bunlar 544,627, 630, 688, ve 1098. Rivayetlerdir. 544 Hârisî'nin

¹³⁷ Şeybânî, *Kitabu'l-Âsâr*, (Tahkik edenin önsözü), Darüsselam, s. 8. Ayrıca bk. Hatiboğlu, “Müsned” *DİA*, XXXII, 101-103.

¹³⁸ Özşenel, *İlk Dönem Hadis-Rey Tartışmaları*, s. 194

¹³⁹ Özşenel, *İlk Dönem Hadis-Rey Tartışmaları*, s.190.

¹⁴⁰ Çakan, “el-Âsâr”, *DİA*, III, 460.

¹⁴¹ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, thk. Durrekânî, I, 33.

Müsned'inde tek isnad ile verilmiştir. 627. rivayet ise Yine Hârisî'nin *Müsned*'inde Âsım b. Yusuf'la beraber Kâsım b. Ma'n'dan rivayet edilmektedir. 630. rivayet Abdulkakî el-Ensârî'nin *Müsned*'inde geçmekte olup doğrudan Ebû Hanîfe'den rivayet edilmektedir. 688. rivayet Hârisî'nin verdiği isnatlardan birinde doğrudan Ebû Hanîfe'den rivayet edilmektedir. 1098. rivayet ise Hârisî'nin *Müsned*'inde tek isnadla doğrudan Ebû Hanîfe'den rivayet ediliyor. Görüldüğü gibi bu müsnedlerde Hafs b. Ğıyâs'ın Ebû Hanîfe'den doğrudan rivayetlerinin bulunmaktadır. Bu da Hafs b. Ğıyâs'ın Ebû Hânîfe'nin rivayetlerini önemseydiğini ve gelecek nesillere aktardığını göstermektedir.

C. Nüşa'lar

1. Ebû Yusuf'un Nüşa'sı

Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd* de Ebû Hanîfe hadislerini topladığı 15 müsned arasında *Kitabu'l-Âsâr*'dan söz etmez. *Câmiu'l-mesânîd*'de Ebû Yusuf'a ait eser olarak "Nüşa diye isimlendirilen müsneden bahsedilir. Ancak Ebû Yusuf'un *el-Âsâr* dışında böyle bir kitabının bulunduğu bilinmemektedir. Muhtemelen burada *Müsned* veya *Nüşa* ile kastedilen *el-Âsâr*'dır. Anlaşılan o ki Hârizmî *Kitabu'l-Âsâr*'ı kendi senedi ile rivayet etmekte ve Ebû Yusuf *Müsned*'i ve Ebû Yusuf *Nüşa*'sı olarak adlandırmaktadır. Nitekim Abdulkadir el-Kureşî bu eseri *Kitabu'l-Âsâr* olarak isimlendirip farklı bir isnad ile vermektedir. Ebû'l-Vefâ ortaya çıkan bu çelişkinin aynı eserin farklı kişiler tarafından nakledilmesinden kaynaklandığını, Ebû Yusuf'un oğlundan gelen rivayet *Kitabu'l-Âsâr* olarak, Hârizmî'nin isnadı ile nakledilenin ise *Müsned* ve *Nüşa* olarak isimlendirildiğini belirtir. Ayrıca bunların iki ayrı eser olduğunu söyleyen birini bilmediğini ifade eder.¹⁴² Ancak Evrekzeî bu eserleri ayrı müstakil iki eser olarak görmektedir. Şöyle ki Ebû Hanîfe'den *Kitabu'l-Âsâr*'ı rivayet eden Ebû Yusuf, Hammâd ve Muhammed eş-Şeybânî'in bu eserdeki merfu rivayetleri seçerek *Müsned* adlı eserlerde topladıklarını ifade etmektedir.¹⁴³ *Câmiu'l-mesânîd*'in rivayetleri incelendiğinde doğrudan Ebû Yusuf'un *Nüşa*'sı diye adlandırılan eserden

¹⁴² Ebû Yûsuf, *Kitabu'l-Âsâr*, thk: Ebû'l-Vefa el-Afgani, (Tahkik edenin önsözü), s. 3-4.

¹⁴³ Evrekzeî, *Mesânîdu'l-İmam Ebî Hanîfe*, s.88.

herhangi bir rivayetin bulunmadığı görülmektedir. Ancak *Câmiu'l-mesânîd*'deki diğer müsnedlerin içerisinde Ebû Yusuf aracılığıyla nakledilen rivayetler bulunmaktadır.

2. Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (ö. 189/805)'nin *Nüsha'sı*

Câmiu'l-mesânîd'de Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'ye *Kitâbu'l-Âsâr*'ın dışında *Nüsha* veya *Müsned* diye isimlendirilen bir eser nispet edilmektedir. *Câmiu'l-mesânîd* içerisinde isnadıyla beraber ele alınan bu eserden mükerrer isnadlarıyla beraber 77 rivayet alınmıştır. Bir rivayet iki isnadlı olarak verildiği için rivayet sayısı 76 olmaktadır. Diğer müsnedlerden teferrüd eden rivayet sayısı ise 4'tür. *Kitâbu'l-Âsâr* ile ortak olan rivayet sayısı 53'tür. Bu rivayetlerin 64'ü merfu, 8'i mevkuf, 2'si mürsel ve 2'si maktu'dur. Eserin büyük kısmının merfu rivayetlerden oluşması nedeniyle *Müsned* diye de isimlendirilmiş olması muhtemeldir. *Câmiu'l-mesânîd*'deki 4 adet rivayetin sadece bu *Nüsha*'dan rivayet edilmesi ve *Kitâbu'l-Âsâr*'dan farklı 23 rivayetin bu *Nüsha*'dan verilmesi bu eserin *Kitâbu'l-Âsâr*'dan farklı müstakil bir eser olduğu görüşünü güçlendirmektedir.¹⁴⁴

3. Züfer b. Huzeyl el-Cu'fî (ö. 158/774)'nin *Nüsha'sı*

Hâkim en-Nisabûrî'nin belirttiğine göre Züfer b. Huzeyl'e ait iki adet *Nüsha* adlı eser bulunmaktadır. Bu eserlerden ilki Şeddâd b. Hakîm Züfer'den nakledilmektedir. İkincisi ise Ebû Vehb Muhammed b. Müzâhim el-Mervezî tarafından rivayet edilmektedir.¹⁴⁵ Züfer b. Huzeyl'in eserine *Sünen* de denilmiştir.¹⁴⁶ *Câmiu'l-mesânîd* içerisinde zikredilen müsnedler arasında Züfer b. Huzeyl'e ait bir eserden bahsedilmemiş yalnız toplanan 15 müsned içerisinde çokça rivayette bulunduğu belirtilmiştir.¹⁴⁷ İsnadlar incelendiğinde Züfer'in isnadlarda çokça yer aldığı net bir şekilde görülmektedir. Bazı isnadlarda Şeddâd b. Hakîm'in Züfer'den aldığı rivayetler bir yerde ise Muhammed b. Müzâhim'in Züfer'den aldığı rivayetler bulunmaktadır. Bu durum Züfer'in *Nüsha'sından* bazı rivayetlerin tesbit edilmesine imkân

¹⁴⁴ Bk. Tablolar s.99

¹⁴⁵ Hâkim, *Ma'rife*, s.163.

¹⁴⁶ Ebu'l-Vefâ, *Kitâbu'l-Âsâr*, Giriş, I/3, aktaran Yiğit, *İlk Dönem Haneî Kaynaklarına Göre*, s.48.

¹⁴⁷ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, II, 461.

sağlamaktadır.¹⁴⁸ Züfer'in *Câmiu'l-mesânîd*'deki rivayetlerinin toplam sayısı 65'tir. Bu rivayetlerin 19'u Şeddâd'ın Züfer'den rivayeti şeklindedir.¹⁴⁹

B. Ebû Hanîfe Müsnedleri

Bu kısımda Ebû Hanîfe'nin rivayetlerini toplayan *Müsned* eserler ve müellifleri tanıtılmıştır. Toplamda 30 eserin tanıtılacağı bu bölümde öncelikle müellifler hakkında kısa bilgiler verilmiş ardından eserleri tanıtılmıştır. Ayrıca bu müsnedlerin *Câmiu'l-mesânîd* içerisinde yer alıp almadığı veya *Câmiu'l-mesânîd* ile ne kadar rivayetinin ortak olduğu tesbit edilmeye çalışılmıştır. Bunun yanında tesbit edilen bu ortak rivayetler merfu, mevkuf, maktu, mürsel gibi kısımlara ayrılıp sayımları yapılmıştır.

1. Hammâd b. Ebî Hanîfe (ö. 176/792) ve *Ebû Hanîfe Müsnedi*

Tam adı Hammâd b. Nu'man b. Sâbit olup babası Ebû Hanîfe'den fıkıh dersleri aldığı rivayet edilmiştir. Yaşadığı dönemde fetvalar vermiş ve oğlu İsmail'e fıkıh dersleri okutmuştur. Ebû Yusuf, Muhammed, Züfer ve Hasan b. Ziyad ile aynı tabakadan olup yaşamında zühd ve takva yönü ağır basmaktadır. 176 yılında vefat etmiştir.¹⁵⁰

Mîzânü'l-i'tidâl'de belirtildiğine göre, İbn Adî ve diğerleri Hammâd'ı hafıza yönünden zayıf kabul etmiştir.¹⁵¹ Zehebi, *Lîsânü'l-Mîzân*'da bu görüşü İbn Adî'deki açıklamasıyla verdikten sonra İbn Hallikân'ın onun salih biri olduğunu ve İbn Ebî Hâtim'in onun hakkında herhangi bir cerh ifadesi kullanmadığını nakletmiştir.¹⁵² *Megâni'l-ahyâr* adlı eserde Hammâd b. Ebî Hanîfe hakkında rivayet edilen cerh ve ta'dil ifadeleri verildikten sonra İbn Adî'nin cerhinin geçerli olmadığı, çünkü Ebû Hanîfe ile İbn Adî'nin aralarının iyi olmadığı ifade edilmekte ve Hammâd b. Ebî

¹⁴⁸ Örnek olarak bk. Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, thk. Durrekânî, I, 453.

¹⁴⁹ Örnek olarak bk. Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, thk. Durrekânî, I, 480.

¹⁵⁰ Kureşi, *el-Cevahirü'l-mudiyye*, I, s. 226-227; İbn Hallikan, *Vefeyatu'l-a'yan*, II, 205; Kâtib Çelebi, *Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, II, 64.

¹⁵¹ Zehebi, *Mîzânü'l-i'tidâl*, Dâru'l-Ma'rife, I, 590.

¹⁵² İbn Hacer, *Lîsânü'l-Mîzân*, (thk. Ebû Gudde), III, 267.

Hanîfe'nin zayıf bir râvî olmadığı vurgulanmaktadır.¹⁵³ Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi'nde Hammâd b. Ebî Hanîfe adına kayıtlı bir müsned eser bulunmaktadır.¹⁵⁴

Câmiu'l-mesânîd içerisinde Hammâd b. Ebî Hanîfe Müsnedi'nin olduğu ifade edilmekte ve bu müsned müellife kadar isnadı ile zikredilmektedir. Ancak isnadı verilen bu eserden doğrudan herhangi bir rivayete yer verilmemiştir. Diğer müsnedler içerisinde Hammâd b. Ebî Hanîfe'den gelen 68 rivayet vardır. Bu rivayetler şunlardır; 77, 109, 128, 129, 139, 142, 153, 177, 187, 200, 204, 207, 211, 213, 214, 224, 229, 230, 232, 239, 241, 246, 249, 256, 265, 266, 284, 291, 308, 334, 335, 440, 607, 671, 674, 675, 678, 684, 738, 754, 766, 772, 834, 864, 865, 879, 882, 1086, 1087, 1089, 1133, 1148, 1117, 1263, 1277, 1308, 1309, 1312, 1316, 1472, 1480, 1575, 1580, 1649, 1650, 1704, 1747, 1754. Bu 68 rivayetin 44'ü merfu, 1'i belâğ, 7'si maktu, 15'i mevkuf, 1'i mürsel'dir. Rivayetlerden 28'i İbn Husrev'in *Müsned*'inde, 35'i Ebû Muhammed el-Hârisî'nin *Müsned*'inde, 12'si Talha b. Muhammed'in *Müsned*'inde geçmektedir. Ortak rivayetler şöyledir; Hârisî ve Talha'nın ortak rivayetleri; 284, 678, 684, 1650; Hârisî ve İbn Husrev'in ortak rivayetleri; 214, 1580 son olarak İbn Husrev ve İbn Abdalbaki'nin ortak rivayeti 224'dir.¹⁵⁵

2. Hasan b. Ziyâd el-Lü'lûî (ö. 204/ 819) ve *Ebû Hanîfe Müsnedi*

Ebû Ali künyesine sahip olan Hasan b. Ziyâd'ın nisbesi el-Kûfî'dir. Babası inci sattığı için ayrıca el-Lü'lûî nisbesiyle anılmıştır. Ebû Hanîfe'nin önde gelen talebelerindendir. Ensâr'ın mevlası olarak tanıtılmaktadır.¹⁵⁶ Ebû Hanîfe'den hadis rivayet etmiş, kadı Muhammed b. Semâ'a, Muhammed b. Şuca' es-Selcî, Şuayb b. Eyyub es-Sayrafi gibi âlimler ondan rivayette bulunmuştur. Kûfe'den ayrılıp Bağdat'a yerleşmiştir. Hafs b. Gıyas, 174 yılında vefat ettiğinde kadılık makamını Hasan b. Ziyâd el-Lü'lûî'ye bırakmıştır. Kadılık görevinde muvaffak olamadığı ancak Ebû Hanîfe'nin

¹⁵³ Aynî, *Megâni'l-ahyâr fî şerhi esâmî ricâli Meânî'l-âsâr*, I, 243.

¹⁵⁴ Eserin adı; Müsnedu Ebî Hanîfe ve İbnihî Hammad'dır. 85 varak olup Beyazıd Devlet Koleksiyonu'nda 001225 numarada kayıtlıdır.

¹⁵⁵ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, thk. Durrekânî, I, 99 - 718; II, 5-482..

¹⁵⁶ Zehebi, *Siyeru a'lam*, IX, 544.

talebelerinin sözlerini ezbere bildiği nakledilir. Fıkıh ilminde öne çıkan birisidir. Zehebî onun Iraklı fıkıh âlimlerinden olduğunu ve keskin zekâyâ sahip bulunduğunu belirtmiştir.¹⁵⁷ Cerh ve ta'dil kitaplarında hakkında zayıf, güvenilirmez gibi ithamlar olmakla beraber Ebû Hanîfe'nin talebesi olması, fakih olması gibi olumlu vasıflarını ön plana çıkaranlar da vardır.¹⁵⁸ Hasan b. Ziyâd'dan şu söz de nakledilmektedir. “İbn Cureyc'den 12 bin hadis yazdım. O rivayetlerin tamamına fakihler ihtiyaç duymaktaydı.” Hasan b. Ziyâd 204 yılında vefat etmiştir.¹⁵⁹

Hasan b. Ziyad'ın Ebû Hanîfe Müsnedi yazdığı bilinmektedir. Eserin yazma nüshasının Bağdat'ta el-Evkâf kütüphanesinde 10005 numarada kayıtlı olduğu belirtilmektedir.¹⁶⁰ Ayrıca *Câmîu'l-mesânîd* adlı eser içerisinde cem' edilmiştir. Bu müsneden 215 rivayet *Câmîu'l-mesânîd*'e alınmıştır. Bu rivayetlerin 72'si merfu, 101'i mevkuf, 30'u maktu, 12'si mürseldir. Rivayetlerin teferrüd edenlerinin sayısı 15'tir. Hasan b. Ziyad el-Lü'lüî'nin *Müsned*'indeki pek çok rivayet daha sonra gelen İbn Husrev el-Belhî'nin *Müsned*'ine alınmıştır. Bu eserdeki 215 rivayetin 170'i İbn Husrev el-Belhî'nin *Müsned*'inde yer almaktadır.¹⁶¹

3. Ahmed b. Muhammed b. Halid el-Kelâî (ö. 220/835) ve Ebû Hanîfe Müsnedi

Tam adı Ahmed b. Muhammed b. Hâlid b. Halî'dir.¹⁶² Künyesi Ebubekir ve nisbesi el-Kelâî'dir. Müsnedin asıl sahibi Hâlid b. Halî el-Kelâî¹⁶³'dir (ö.?). Humuslu olup Ebû'l-Kâsım künyesi vardır. Buhârî'nin (ö. 256/870) hadîs aldığı hocalarından olup meşhur bir hadis hafızıdır. *Câmîu'l-mesânîd*'de zikredilen müsned nüshası el-Kelâî'nin oğlu Muhammed aracılığıyla torun Ebubekir Ahmed'e ulaşmıştır. *Tehzîbü'l-*

¹⁵⁷ Zehebi, *Siyeru a'lam*, IX, 544.

¹⁵⁸ Nesai, *ed-Duafa ve'l-metrukin*, s.34; Kâtib Çelebi, *Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, II, 23.

¹⁵⁹ Hârizmî, *Câmîu'l-mesânîd*, II, 433-434; Kâtib Çelebi, *Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, II, 23. Akyol, *Hasan b. Ziyad el-Lü'lüî ve Hadis İlmindeki Yeri*, s.27-53.

¹⁶⁰ Fuad Sezgin, *Tarihu't-Turasi'l-Arabî*, III, 42.

¹⁶¹ Akyol, *Hasan b. Ziyad el-Lü'lüî ve Hadis İlmindeki Yeri*, s. 27-53.

¹⁶² Sem 'anî, *el-Ensâb*, V, 189.

¹⁶³ Sem 'anî, *el-Ensâb*, XI, 186

Kemâl'de geçtiği üzere Muhammed'in babasından sema'ı ve oğluna rivayeti sabittir.¹⁶⁴ Zehebî de Ebubekir Ahmed'in babası Muhammed'den rivayetinin olduğunu ifade etmektedir. Halid el-Kelâî ile oğlu Muhammed (ö. 271/885) sika râvîlerdir. İbrahim Tozlu makalesinde bu isnadın râvîlerini inceledikten sonra şu değerlendirmede bulunmaktadır: “*Hârizmî'nin Câmiu'l-mesânîd'ine aldığı Buhârî'nin hocası Kelâî tarikiyle gelen Müsned rivâyeti, müsnidlerin güvenilirliği yönüyle kuvvetli görülebilir.*”¹⁶⁵

Kelâî'nin yazdığı bu *Müsned*'i Hârizmî şöyle tanıtmaktadır:

“*Bu Müsned Ahmed b. Muhammed b. Hâlid b. Halî'ye nisbet edilmektedir. Ancak o babası ve dedesi aracılığıyla Muhammed b. Hâlid el-Vehbî'den rivayet ediyor. Müsned'i Muhammed b. Halid el-Vehbî cem' etmiş ve Ebû Hanîfe'den rivayet etmiştir. Ayrıca eseri Halid b. Hillî oğlu Muhammed'e o da oğlu Ahmed'e nakletmiştir. Bu nedenle eserin Ahmed b. Muhammed b. Hallî'ye nisbeti rivayet anlamındadır. Ahmed b. Muhammed eseri cem' eden kişi değildir. Eğer bu Müsned'i Ahmed b. Muhammed b. Hâlid b. Hallî cem' etmiş olsaydı, eserde Muhammed b. Hâlid el-Vehbî'nin dışında başka birinden rivayet edilen herhangi bir rivayet bulunurdu.*”¹⁶⁶ Bu durumda müsnedin asıl sahibi ve musannifi Muhammed b. Halid el-Vehbi olmaktadır. El-Vehbi Ebû Hanîfe'den hadis işiten öğrencilerinden olup, ondan duyduğu hadislerden bir kısmının bu müsnedde bir araya getirmiş demektir. Kelâî de bu müsnedi dedesi, babası vasıtasıyla elde etmiş, eser dolayısıyla son olarak kendisine nisbet edilmiştir.

Câmiu'l-mesânîd içerisinde Kelâî'nin *Müsned*'inden derlenen 64 rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetlerden sadece Kelâî tarafından rivayet edilenlerin sayısı ise 14'tür. Rivayetlerin 46'sı merfu, 10'u mevkuf, 6'sı maktu ve 2'si mürsel'dir.

4. **Muhammed b. Mahled ed-Dûrî (ö. 331/943) ve Ebû Hanîfe** ***Müsnedi***

¹⁶⁴ Mizzi, *Tehzibü'l-Kemal fî esmai'r-ricâl*, XXV, 137.

¹⁶⁵ Tozlu, “*Tedvin Dönemi Müsned Hadis Çalışmalarına Genel Bir Bakış Ve Hârizmî'nin Câmiu'l-Mesânîd Müsnidlerinin Tenkidi*” *Turkish Studies*, s. 215-216.

¹⁶⁶ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, II, 392.

Muhammed b. Mahled b. Hafs, Ebû Abdullah künyesine sahiptir. Bağdat'ın yukarısında doğu tarafında bulunan “ed-Dûr” adlı mahallede yaşadığı için ed-Dûrî nisbesini ve ayrıca el-Attâr lakabını almıştır. Müslim, Hanbel b. İshak, Yakub b. İbrâhim ed-Devrakî, Zübeyr b. Bekkâr ve Za‘ferânî, Ebû Sâib Selem b. Cünâde, Fazl b. Yakub er-Ruhâmî gibi pek çok kişiden hadis dinlemiştir. İbnü’l-Ciâbî, Âcurrî, İbn Batta, İbn Cümei‘ el-Gassânî, Ebû Ca‘fer İbn Ebû Şeybe, İbn Ebû Hayseme, İbn Hâleveyh ve Ebû’l-Hasan İbnü’l-Furât, Ebû’l-Abbas ibn Ukde, Muhammed b. Muzaffer, Dârekutnî, Ebû Hafs b. Şâhin ve kendi dönemindeki kişiler ondan rivayette bulunmuştur. İlimde kendisine güvenilen anlayış sahibi biridir. Rivayeti fazla olan, dindarlığıyla meşhur, emanete sahip çıkan ibadetleri ile bilinen bir şahsiyettir. 233 veya 234 yılında dünyaya gelmiştir. Bağdat’a biraz uzak doğu tarafında yüksek bir bölge olan ed-Dûr bölgesinde yaşamıştır. Kendisinden hadis almak için gelen muhaddislerin “her gün gelemiyoruz daha yakın bir bölgeye taşınsan da daha fazla hadis okusak” diye istekte bulunmaları üzerine Muhammed b. Mahled’in “ben de hadis almak için sürekli bu bölgelerden geçerek muhaddislerin yanına giderdim” dediği nakledilmiştir. Dârekutnî onun sika ve me‘mun olduğunu belirtmiştir. 331 yılında 97 yaşında vefat etmiştir.¹⁶⁷ Müellifin pek çok eseri bulunmaktadır. Bilinen başlıca eserleri şunlardır:

*Ahbârü’s-sıbyân, el-Emâlî, el-Hadis, Kasîdeti İbn Ebî Dâvûd fi’s-sünne, el-Cüz’ fîhi min hadîsi Ebî Abdillâh Muhammed b. Mahled b. Hafs el-Attâr ed-Dûrî an şüyûhih, Mâ ravâhü’l-ekâbir ani’l-İmâm Mâlik.*¹⁶⁸

Muhammed b. Mahled ed-Dûrî’nin Ebû Hanîfe adına bir müsned kaleme aldığı bilinmektedir.¹⁶⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Tarihü Bağdâd* adlı eserinde bazı râvileri tanıtırken Muhammed b. Mahled ed-Dûrî’nin cem‘ ettiği Ebû Hanîfe Müsnedi’nde bu kişilerden rivayette bulunulduğu bilgisini vermektedir.¹⁷⁰ Her ne kadar bu eser günümüze müstakil olarak ulaşmamış olsa da Hârizmî’nin *Câmû’l-mesânîd* adlı eserinin isnadları incelendiğinde Muhammed b. Mahled ed-Dûrî’den gelen 80 Ebû Hanîfe rivayeti

¹⁶⁷ Hatîb, *Tarihü Bağdâd*, XIV, 310-311; ayrıca bk. Özkes, “İbn Mahled el-Attâr”, *DİA*, XX, 167-168; Özkes, *Muhammed b. Mahled ed-Dûrî ve Hadis Cüz’ü*, s. 8-39.

¹⁶⁸ Özkes, “İbn Mahled el-Attâr”, *DİA*, XX, 167-168

¹⁶⁹ İbn Nukta, *et-Takyid*, I, 27.

¹⁷⁰ Hatîb, *Tarihü Bağdâd*, II, 583; III, 438; VI, 78; Ebû Nuaym, *Müsnedü’l-İmam Ebî Hanîfe*, (Tahkik edenin önsözü), 75-76.

bulunmaktadır. Bu rivayetlerden 73'ü Talha b. Muhammed'in *Müsned*'inde 3'ü İbn Abdulkakî'nin *Müsned*'inde, 3'ü İbn Husrev *Müsned*'inde, bir tanesi de İbn Muzaffer ve Abdulkakî *Müsned*'lerinde ortakır.¹⁷¹ Talha b. Muhammed Ebû Hanîfe Müsnedi'nde yer alan ve İbn Mahled tarikiyle gelen 73 rivayetin hadis numaraları aşağıdaki şekildedir:

116, 176, 187, 188, 195, 207, 225, 239, 265, 275, 286, 315, 338, 353, 382, 396, 401, 413, 432, 498, 511, 548, 563, 571, 618, 649, 678, 681, 732, 768, 813, 823, 855, 862, 865, 870, 971, 980, 996, 1009, 1022, 1033, 1089, 1108, 1134, 1139, 1196, 1206, 1211, 1245, 1270, 1271, 1271, 1283, 1338, 1385, 1414, 1419, 1430, 1505, 1508, 1510, 1519, 1520, 1549, 1580, 1540, 1623, 1640, 1695, 1706, 1711, 1746.¹⁷²

Câmiu'l-mesânîd'de İbn Mahled ed-Dûrî'den bu rivayetlerin dışında 7 rivayet daha bulunmaktadır. Bunlardan; 74, 371 ve 440 no'lu rivayetler Muhammed b. Abdulkakî'nin *Müsned*'inde geçmektedir. 390. rivayet; Muhammed b. Muzaffer ve Abdulkakî tarafından farklı isnadlarla rivayet edilmektedir. 582. rivayet; İbn Husrev el-Belhî'nin *Müsned*'inden İbn Muzaffer aracılığıyla İbn Mahled'den rivayet edilmektedir. 1137. rivayet; İbn Husrev'den rivayet edilmektedir. 1263. rivayet İbn Husrev el-Belhî'den rivayet edilmekte ve Ebû Hanîfe'nin İmam Malik'ten rivayeti şeklinde verilmektedir. Ancak İbn Mahled'in isnadında rivayet Hammâd b. Ebî Hanîfe'nin İmam Malik'ten rivayeti şeklinde görülmektedir.¹⁷³

Talha b. Muhammed'in *Müsned*'inde İbn Mahled'den bazen tek isnad ile bazen de iki isnad ile rivayetler yer almaktadır. 207. rivayet Talha'nın *Müsned*'inde geçmektedir. İbn Mahled'in isnadıyla gelen rivayet daha uzun olarak verilmektedir. 618. rivayet; Talha ve Abdulkakî aracılığıyla İbn Mahled'den rivayet edilmektedir. 649. rivayeti Talha; İbn Mahled ve diğer râvîler aracılığıyla rivayet etmektedir. 1108.

¹⁷¹Tüm rivayetler için bkz. *Câmiu'l-mesânîd*, rivayet no:

74,116,176,187,188,195,207,225,239,265,275,286,315,338,353,371,382,390,396,401,413,432,440,498,511,548,563,571,582,618,649,678,681,732,768,813,823,855,862,865,870,971,980,996,1009,1022,1033,1089,1108,1134,1137,1139,1196,1206,1211,1245,1263,1270,1271,1272,1283,1338,1385,1414,1419,1430,1505,1508,1510,1519,1520,1549,1580,1602,1623,1640,1695,1706,1711,1746.

¹⁷² Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, I, 115-718; II, 5-476.

¹⁷³ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, II, 119. (Dki)

rivayeti Talha ve Abdalbaki, İbn Mahled'den rivayet etmektedir. 1430. rivayeti ise Talha b. Muhammed rivayet etmekte ve rivayet hakkında isnad yönünden açıklamalarda bulunmaktadır.

Talha'nın *Müsned*'inde İbn Mahled'den iki isnad ile gelen rivayetler ise 176. ve 188. rivayetlerdir. 187. ve 275. rivayet iki isnad ile rivayet edilmekte ancak rivayetlerde lafız farklılığı bulunmaktadır. 382, 396, 498, 511, 855 ve 1089. rivayetler; Talha'nın *Müsned*'inde geçmekte olup İbn Mahled'den iki isnad ile rivayet edilmektedir. 548. rivayeti Talha, İbn Mahled'den mana ile diğerlerinden ise lafız ile rivayet etmektedir. 823. rivayet Talha'nın *Müsned*'inde iki isnad ile yer almaktadır. Ancak her iki isnad aynıdır. 1206. rivayet; Talha'nın *Müsned*'inde İbn Mahled'den gelen iki isnad ile verilmiştir. Birinci isnad Ebû Hanîfe ile beraber Haccac b. Ertat, Abdullah b. Şübrüme ve Şu'be'den rivayet edilmektedir. İkinci isnad ise sadece Şu'be'den rivayet edilmektedir. 1640. rivayet Talha'dan iki isnadla ve Muhammed b. Muzaffer'den de iki isnadla rivayet edilmektedir.¹⁷⁴

Sonuç olarak Muhammed b. Mahled ed-Duri'nin derlediği Ebû Hanîfe *Müsnedi*'nden Talha b. Muhammed'in (ö.380/991) *Müsned*'i sayesinde haberdar olabilmekteyiz. Veya Talha, Duri'nin *Müsned*'inin bir kısım rivayetlerini eserine almak suretiyle onu kısmen korumuş ve bize ulaştırmış olmaktadır.

5. İbn Ukde (ö. 332/944) ve *Ebû Hanîfe Müsnedi*

Tam adı Ahmed b. Muhammed b. Saîd'dir. Ebü'l-Abbâs künyesi vardır. Nisbesi el-Hemdânî el-Cârûdî'dir (ö. 332/944) 249/863 yılında Kûfe'de doğmuştur. Dedeleri Benî Haşim'in azatlı kölesidir. Babası kitap çoğaltmakla, sarf-nahiv öğretmekle hayatını geçiren Şiâ'nın kollarından Zeydiyye'nin Cârûdiyye koluna mensup bir âlimdir. Babası, sarf ve nahiv konularında derin bilgisinden dolayı "Ukde" lakabıyla tanınmış, oğlu da bu sebeple İbn Ukde lakabını almıştır. İbn Ukde hadis tahsiline 260/874 yılında başlamıştır. Hicaz ve Bağdat'a ilmi yolculuklar yapmıştır. Hadis Aldığı hocaları arasında İbn Ebü'd-Dünyâ, Ebû Müslim el-Keccî, Hasan b. Ali b.

¹⁷⁴ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, I, 147-718; II,5-411

Affân, Ali b. Dâvûd el-Kantarî, İbn Ebû Hayseme gibi muhaddisler bulunmaktadır. Kendisinden hem şii âlimler hem de sünni âlimler rivayette bulunmuştur. İbnü'l-Ciâbî, İbn Adî, İbn Şâhin, Taberânî, Dârekutnî, Hâkim el-Kebîr, İbnü'l-Mukrî el-İsfahânî, İbn Cümei' el-Gassânî, İbn Ziyâd en-Nîsâbûrî gibi Sünnî muhaddisler ile Hârûn b. Mûsâ et-Telukberî, Ahmed b. Muhammed b. Salt gibi Şîî âlimler ondan rivayette bulunmuştur.¹⁷⁵ Onun hakkında şu bilgiler verilmektedir;

“Yaşadığı dönemde Kûfe'nin en büyük muhaddis ve hâfızı, tefsir ve ricâl âlimi olan İbn Ukde âlî ve nâzil rivayetler toplamış, talebelerinden de hadis yazmıştır. Kûfe'de İbn Mes'ûd'dan sonra ondan daha güçlü bir hadis hâfızının görülmediği, özellikle Kûfeliler arasında Ehl-i beyt'in rivayet ettiği hadisleri ondan iyi bilen bir kimsenin bulunmadığı belirtilmiş, çok sayıda hadisi toplayıp ezberlediği, kütüphanesinde de pek çok kitabın yer aldığı rivayet edilmiştir. İbn Ukde 7 Zilkade 332'de (1 Temmuz 944) Kûfe'de vefat etti.”¹⁷⁶ “İmâmiyye mezhebine mensup muhaddislerden çok sayıda hadis rivayet eden İbn Ukde'den Sünnî ve Şîî hadisçiler rivayette bulunmuşlardır. Bunda onun aşırılığa kaçmaması, Hz. Ebubekir'le Ömer'i öven rivayetleri nakletmesi etkili olmuştur. Resûl-i Ekrem'in, Hz. Ali'ye Ebubekir'le Ömer'i göstererek onların ehl-i cennetin efendisi olduklarını bildirmesiyle ilgili hadisi ölümünden iki yıl önce talebelerine yazdırdığını söyleyen Zehebî, İbn Ukde'nin aşırı Şîîler'den olmadığını kaydetmektedir”¹⁷⁷

Eserleri; *Kitâbü Zikri'n-nebî ve's-sahrâtü ve'r-râhib ve turuku zâlik, Cüz' min hadîsih, Kitâbü'r-ricâl, Tefsîrû'l-Kur'ân, Kitâbü's-Sünen, Kitâbü Ahbâri Ebî Hanîfe ve Müsnedih* 'tir. Bunların dışında pek çok eseri vardır.¹⁷⁸

Kevserî, İbn Ukde'nin büyük bir müsned tertip ettiğini belirttikten sonra Bedruddin el-Aynî'nin tarih ile ilgili büyük eserinden şöyle bir nakil getirir; *“İbn Ukde'ye ait Ebû Hanîfe Müsnedi tek başına bin hadisten fazla hadis ihtiva eder.”¹⁷⁹*

¹⁷⁵ Sandıkçı, “İbn Ukde”, *DİA*, XX, 427-428.

¹⁷⁶ Sandıkçı, “İbn Ukde”, *DİA*, XX, 427-428.

¹⁷⁷ Zehebi, *Siyeru a'lam*, XV, 343.

¹⁷⁸ Sandıkçı, “İbn Ukde”, *DİA*, XX, 427-428.

¹⁷⁹ Kevserî, *Te'nîb*, s. 306; Gavecî, *Ebû Hanife*, s. 172.

Hârizmî ise *Câmiu'l-mesânîd*'deki müsnedlerde geçen hadislerin çoğunun İbn Ukde aracılığıyla geldiğini yani bu kişinin medâr olduğunu belirtmektedir.¹⁸⁰ Bu müsnedlerden Ebû Muhammed el-Hârisî el-Buhârî, Talha b. Muhammed, Muhammed b. Abdulbakî el-Ensârî, Hüseyin b. Muhammed b. Hüsrev'in *Müsned*'lerinde İbn Ukde'den gelen çokça rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetler genellikle iki veya daha fazla tarikle rivayet edilmektedir. Eserdeki hadislerin çoğu İbn Ukde'den geldiği için bu rivayetlerin incelenmesi daha geniş bir çalışmaya bırakılmıştır. Bu eserin ayrıntılı olarak çalışılması faydalı olacaktır.

6. İbn Ebi'l-Avvâm (ö. 335/946) ve *Fedâilu Ebî Hanîfe* adlı eseri:

Tam adı Abdullah b. Muhammed b. Ahmed b. Yahya b. Hâris b. Ebi'l-Avvâm es-Sa'dî'dir. Ebû'l-Kâsım künyesine sahiptir. Mısır'da kadılık yapmıştır. Ebû Ca'fer et-Tahâvî, Nesâî, Ebû Bişr ed-Dulâbî, Ebubekir Muhammed b. Ca'fer el-Bağdâdî, Ebû Ahmed İbrahim b. Ahmed b. Sehl et-Tirmizî, Ebû Abdullah Muhammed b. Hasan b. Ali el-Buhârî, Üsâme b. Ahmed b. Üsâme et-Tüçbî, Ebubekir Muhammed b. Ca'fer b. İmam ve diğerlerinden rivayette bulunmuştur. Kendisinden oğlu Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed rivayette bulunmuştur.¹⁸¹ Zehebî, Nesâî'nin biyografisini verirken Ebû'l-Kâsım İbn Ebi'l-Avvâm'nın Nesâî'den gelen bir rivayetine yer vermektedir.¹⁸² Kureşî, İbn Ebi'l-Avvâm'ın torunundan bahsederken dedesinin âlim ve faziletli kişilerin olduğu bir ailede yetiştiğini belirtmekte, Sâlihî ise onu rivayeti çok olan nâkid âlimlerden saymaktadır. Hicri 335 yılında vefat ettiği rivayet edilmektedir.¹⁸³

İbn Ebi'l-Avvâm'ın *Fedâilu Ebî Hanîfe* adlı eseri Ebû Hanîfe'nin hayatını ve rivayetlerini anlatan ilk eserlerdendir. Bu eser Ebû Hanîfe menâkıbı yazarlar için en kadim kaynaklardan biridir. Zehebî, Hatîb ve Kureşî gibi âlimler bu eserden faydalanmıştır.¹⁸⁴ Bu eseri müellifin torunu Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed, babası

¹⁸⁰ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, II, 399.

¹⁸¹ İbn Ebi'l-Avvâm, *Fezâilu Ebî Hanîfe*, (Tahkik edenin önsözü) s. 10.

¹⁸² Zehebi, *Siyeru a'lâm*, XI, 80. (Darül-Hadis)

¹⁸³ İbn Ebi'l-Avvâm, *Fezâilu Ebî Hanîfe*, (Tahkik edenin önsözü), s. 5.

¹⁸⁴ İbn Ebi'l-Avvâm, *Fezâilu Ebî Hanîfe* (Tahkik edenin önsözü), s. 4.

ve dedesi aracılığıyla rivayet etmiş ve esere bazı eklemeler yapmıştır.¹⁸⁵ Eserin içerisinde Ebû Hanîfe'den gelen rivayetlerin olduğu bölümler vardır. Mesela “Ebû Hanîfe'den hadis ve fıkıh alan muhaddis, fakih ve âlimlerden günümüze ulaşanlar hakkında” başlığını taşıyan bölümde Ebû Hanîfe'den rivayet edilen hadis ve rivayetler ele alınmıştır. Burada derlenen rivayetlerden hareketle bazı âlimlerin bu eseri Ebû Hanîfe Müsnedi olarak saydıkları görülmektedir.¹⁸⁶ Hârizmî, Sâlihî ve Abdüşşehid en-Nu'mânî de bu eseri müsned olarak değerlendirenler arasındadır.¹⁸⁷

Câmiu'l-mesânîd içerisinde İbn Ebi'l-Avvâm'ın *Müsned*'inden alınan 11 adet rivayet bulunmaktadır. Bunlar; 894, 977, 1002, 1023, 1134, 1162, 1189, 1434, 1439, 1492, 1520 sayılı rivayetlerdir. Bu rivayetlerden 1162. ve 1492. rivayete İbn Ebi'l-Avvâm'ın matbu *Fadailu Ebî Hanîfe* nüshasında rastlanmamıştır. Geriye kalan rivayetler ise mevcuttur. Bu rivayetler incelendiğinde 894. rivayet Ebû Hanîfe'den belağ yoluyla gelen bir rivayettir. 977. ve 1002. rivayetler İbrahim en-Nehaî'nin ihramlı kişi hakkında vermiş olduğu fetvalarıdır. 1023. rivayet Hz. Peygamber'in tüccarlar hakkında söylediği merfu bir hadistir. 1134. rivayet Hz. Peygamber'den gelen merfu bir hadistir. 1162. rivayet İbrahim en-Nehaî'nin buluntu hakkında verdiği bir fetvasıdır. 1189. rivayet Hz. Peygamber'in Hayber gazvesi gününde muta nikâhını yasakladığını belirten merfu bir rivayettir. 1434. rivayet İbrahim en-Nehaî'nin hadler ile ilgili bir fetvasından oluşmaktadır. 1439. rivayet İbrahim en-Nehaî'den gelen zina haddi ile ilgili bir rivayetin iki farklı varyantını ihtiva etmektedir. 1492. rivayet İbrahim en-Nehaî'nin bir fetvasını içermektedir. Bu rivayet matbu nüshada bulunmamaktadır. 1520. rivayet Hz. Peygamber'in Hayber gazvesi günü ehli eşek etini ve muta nikâhını yasakladığı hakkında merfu bir rivayettir. Bu rivayetin bir kısmı 1189. rivayet ile aynıdır.

Câmiu'l-mesânîd'de yer alan 11 rivayetten 9 tanesi matbu nüshanın farklı yerlerinde geçmektedir.¹⁸⁸ Bu rivayetlerden 4 tanesi merfu, 6 tanesi İbrahim en-Nehaî'nin fetvalarından oluşan maktu rivayettir. 1 tanesi ise Ebû Hanîfe'nin

¹⁸⁵ Ebû Nuaym, *Müsnedü'l-İmam Ebî Hanîfe*, (Tahkik edenin önsözü), s. 79.

¹⁸⁶ İbn Ebi'l-Avvâm, *Fezâilu Ebî Hanîfe* (Tahkik edenin önsözü) s. 4.

¹⁸⁷ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, I, 77; Sâlihî, *Ukudu'l-cuman*, s.333; Ebû Nuaym, *Müsnedü'l-İmam Ebî Hanîfe*, (Tahkik edenin önsözü), s. 79.

¹⁸⁸ İbn Ebi'l-Avvâm, *Fezâilu Ebî Hanîfe* hadis No: 349, 408 (İki rivayet var: 915 ve 940)

kendisinden gelen bir belağ rivayetidir. Merfu rivayetlerden 1189. rivayet, 1520. rivayetin bir parçasıdır. Bu iki rivayeti tek rivayet olarak saymak mümkündür. Bu durumda esere alınan rivayet sayısı 10'a düşmektedir. Hârizmî *Câmiu'l-mesânîd* için eserden bu rivayetleri seçtiği ve eserdeki tüm rivayetleri kapsamadığı görülmektedir. Eserden seçtiği bu 10 rivayeti fikhî konu başlıklarına uygun bir şekilde eserine yerleştirmiştir.

7. **Ömer b. el-Hasan el-Hâfız Eşnânî (ö. 339/950) ve Ebû Hanîfe Müsnedi**

Tam adı Ömer b. el-Hasan b. Ali b. Mâlik b. Eşres b. Abdullah b. Mincab'dır. Ebu'l-Hüseyin künyesi ve eş-Şeybânî nisbesi var. İbnu'l-Eşnânî olarak bilinmektedir. 259 veya 260 yılında Bağdad'ta doğduğu rivayet edilmiştir.¹⁸⁹ Başta babası olmak üzere Muhammed b. İsâ el-Medâînî, Musa b. Sehl el-Veşşâ, Ebubekir b. Ebi'd-Dünya, Ebubekir b. Şeddâd el-Mesmaî, İbrahim el-Harbî gibi Bağdat ve Kûfe'de bulunanlardan hadis dinlemiştir.¹⁹⁰ Kendisinden hadis alanlar arasında Ebû'l-Abbâs İbn Ukde, Ebû Amr b. es-Simâk, Muhammed b. Muzaffer, Dârekutnî, İbn Şâhîn, Ebû'l-Kâsım b. Habâye, Muâfa b. Zekeriyya gibi mütekaddimîn âlimleri bulunmaktadır.¹⁹¹

İbrahim Tozlu onun hadis münekkidlerine göre rivayetlerinde zayıf biri olup, mütekellemun fih kabul edildiğini söylemektedir.¹⁹² *Şezeratuzzeheb* adlı eserde 339 yılında vefat edenler arasında Kadı İbnu'l-Eşnânî olarak zikredilmektedir. Darekutnî'nin onun hakkında zayıf dediği kaydedilir.¹⁹³ *El-Mugnî fi'd-Duafâ* adlı eserde ise meclis sahibi olduğu ve Darekutnî'nin onun hakkında Kezzab dediği de ayrıca nakledilmektedir.¹⁹⁴ İbn Hacer *Ta'cilü'l-menfaa* adlı eserinde onun yazdığı müsneddeki Ebû Hanîfe'ye isnâd ettiği senedi zayıf kabul etmektedir.¹⁹⁵ Hârizmî, ondan rivayette bulunmakla beraber biyografisine yer vermemektedir. Zehebî, Ebubekir el-Bâğândî'nin

¹⁸⁹ Ebû Nuaym, *Müsnedü'l-İmam Ebî Hanîfe*, (Tahkik edenin önsözü) s.85.

¹⁹⁰ Ebû Nuaym, *Müsnedü'l-İmam Ebî Hanîfe*, (Tahkik edenin önsözü) s.85.

¹⁹¹ Ebû Nuaym, *Müsnedü'l-İmam Ebî Hanîfe*, (Tahkik edenin önsözü) s.85.

¹⁹² Tozlu, "Tevîn Dönemi Müsned..." Turkish Studies, s.218.

¹⁹³ İbnü'l-İmad, *Şezeratü'z-zeheb*, XI, 392.

¹⁹⁴ Zehebi, *el-Mugnî fi'd-duafa*, II, 464.

¹⁹⁵ İbn Hacer, *Ta'cilü'l-menfaa*, I, 493.

biyografisini verirken Eşnânî'den gelen bir nakli zikretmektedir; Muhammed b. Ahmed b. Ebî Hayseme'nin yanında Ebubekir el-Bâğândî hakkında konuşulduğunda Eşnânî şöyle dedi: “O, sika, kesiru’l-hadis biridir. Eğer Musul’da olsaydı yanına giderdiniz. Fakat o sizin hakkınızda konuşuyor, siz de onu istemiyorsunuz.”¹⁹⁶

Ömer b. Hasan el-Eşnânî'nin eserinin günümüze ulaştığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak *Câmiu’l-mesânîd*'de müsned adlı bu eserden mükerrer isnadlarıyla beraber 161 rivayet alınmıştır. İsnadlar tekrarsız olarak sayıldığında rivayet sayısı 146 olmaktadır. Bu rivayetlerin 91'i merfu, 46'sı mevkuf, 5'i maktu, 4'ü mürseldir. Bu rivayetlerden yalnızca 1 tanesi teferrüd etmiştir. Bu bir rivayet hariç rivayetlerin tamamı daha sonraki dönemde yazılan İbn Husrev el-Belhî'nin *Müsned*'inde bulunmaktadır. *Câmiu’l-mesânîd*'deki her iki eserin isnadlarının aynı tarik ile verildiği dikkate alındığında Ömer b. Hasan el-Eşnânî'nin *Müsned*'inin İbn Husrev el-Belhî'nin eseri içinde korunmuş olduğu ve günümüze bu şekilde ulaşmış olduğu izlenimi oluşmaktadır.

8. Hârisî (ö. 340/951) ve *Müsnedü’l-İmâmi’l-Âzam* adlı eseri

Tam adı Abdullah b. Muhammed b. Yakub el-Hârisî'tir. Ebû Muhammed künyesi ve el-Üstad lakabı vardır. Maverahünnehir bölgesi Hanefî fakihî ve hadis âlimidir. Hârisî, Kelabâzî, Buhârî ve Sebezmûnî nisbeleriyle bilinmekte olup 258/ 871 yılında dünyaya gelmiştir.¹⁹⁷

Ubeydullah b. Vâsıl, Abdussamed b. Fazl, Hamdan b. Zinnûn, Ebû Ma'ser Hamduveyh b. Hattab, Muhammed b. el-Leys es-Serahsî, İmran b. Ferinâm, Ebu'l-Muveccih Muhammed b. Amr el-Mervezî, el-Fadl b. Muhammed eş-Şa'rânî, Muhammed b. Ali es-Sâi', Ebû Hemmâm Muhammed b. Halef en-Nesefî, Musâ b. Harun el-Hammâl, Ahmed b. ed-Dav' ve diğer pek çok kişiden hadis dinlemiştir.¹⁹⁸ Ebû Tayyib Abdullah b. Muhammed, Muhammed b. el-Hasan b. Mansur en-Nisâburî, Ahmed b. Muhammed b. Ya'kub, el-Fârisî, Ebû Abdullah b. Mende ve diğer birçok kişi

¹⁹⁶ Zehebî, *Siyeru a'lam*, XI, 238. (Daru'l-Hadis)

¹⁹⁷ Zehebî, *Tarihü'l-İslâm*, VII, 737; *Siyeru a'lam*, XII, 36;

¹⁹⁸ Zehebî, *Siyeru a'lam*, XII, 36.

ondan rivayette bulunmuştur. Ebû'l-Abbâs İbn Ukde gibi hadis râvîleri de ondan rivayette bulunmuştur. İbn Mende ondan övgü ile bahseder. Hatîb ise onu “la yuhteccu bihi- Hadisi ile delil getirilmez” diye niteleyerek güvenilir olmadığını ifade etmiş ve İmam Ebû Hanîfe adına bir müsned tertip ettiğini belirtmiştir.¹⁹⁹ Zehebî, *Tezkiratü'l-Huffaz* adlı eserinde onu *Maverahünnehir âlimi ve muhaddisi, imam, allame*, olarak nitelemekte,²⁰⁰ Kureşî onun hakkında *müksirü'l-hadis* ifadesini kullanmaktadır.²⁰¹ Maverahünnehir bölgesinde (Hanefi) mezhep şeyhi olduğu, 340/951 senesinin Şevval ayında vefat ettiği rivayet edilmektedir.²⁰²

İbrahim Tozlu, Hârisî hakkında ricâl kaynaklarında verilen bilgilerden hareketle onun güvenilir olmadığı ve *Câmiu'l-mesânîd*'de sadece ondan gelen rivayetlerinin de mevsuk olmadığı sonucuna ulaşmıştır.²⁰³ Hârisî hakkında *zayıf, yalancı, leyyin, sâhibu acâib ani's-sikât* gibi ithamlar bulunmakla beraber *Maverahünnehir âlimi ve muhaddisi, imâm, allâme, kebîru's-se'n, kesîru'l-hadis, imam fî'l-fıkḥ*²⁰⁴ gibi övgü ifadeleri de vardır. Ayrıca isnad ve metin bilgisinin üst düzey olduğu kaynaklarda geçmektedir.²⁰⁵ Bu gibi bilgiler dikkate alındığında onun doğrudan güvenilir olmasından çok rivayetlerinin itibara alındıktan sonra kabul edilip edilmeyeceğine karar verilmesi gerektiğini söylemek daha doğru olmalıdır. Hârisî'nin erken dönemde yaşaması, İbn Mende, Hârizmî, Zehebî gibi âlimlerin kendisinden övgü ile bahsetmesi, Ebû Hanîfe'nin rivayetlerini cem' edenlerin ilklerinden olması ve bu çalışmasının üzerine farklı dönemlerde pek çok eser yazılması, onun rivayetlerinin dikkate alınmasını gerekli kıldığı söylenebilir.

¹⁹⁹ Zehebî, *Tarihü'l-İslâm*, VII, 737.

²⁰⁰ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffaz*, III, 49.

²⁰¹ Kureşî, *el-Cevahirü'l-mudiyye*, I, 289

²⁰² Zehebî, *Siyeru a'lam*, XII, 36. (Daru'l-Hadis), Kureşî, *el-Cevahirü'l-mudiyye*, II, 289; İbn Kutluboğa, *Tacü't-teracim*, I, 176.

²⁰³ Tozlu, “*Tedvin Dönemi Müsned Hadis Çalışmalarına Genel Bir Bakış Ve Hârizmî'nin Câmiu'l-Mesânîd Müsnidlerinin Tenkîdi*” *Turkish Studies*, s. 215-216

²⁰⁴ Zehebî, *Tarihü'l-İslâm*, VII, 737.

²⁰⁵ Zehebî, *Siyeru a'lam*, XII, 36; Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, II, 525.

Eserleri arasında; *el-Keşf an vehmi't-Tabakâti'z-Zaleme Ebû Hanîfe* adlı eserleri vardır.²⁰⁶ İbn Kutluboğa, bu eserin yerine *Keşfu'l-Esrâr fî Menakıbı Ebî Hanîfe* adlı bir eser zikreder.²⁰⁷ İbn Hacer, Ebû Muhammed el-Hârisî'nin h. 300 yılından sonra Ebû Hanîfe'nin hadisleri ile ilgilendiğini ve bu rivayetleri Ebû Hanîfe'nin hocalarına göre sıralayarak bir cilt kitapta topladığını belirtmektedir.²⁰⁸ *Müsnedü'l-Îmâmi'l-Âzam* diye de bilinen bu eser, muhaddislere göre Ebû Hanîfe aracılığıyla gelen hadislerin tariklerinin ve mutabaatlarının toplanması açısından en büyük ve en önemli müsnedlerden biri olarak kabul edilmektedir.²⁰⁹ Hârizmî de Hârisî'nin *Müsned*'inin üstünlüğünü şu ifade ile vurgulamaktadır: Ebû Hanîfe için cem' ettiği müsnedi mutala 'a eden kişi onun hadis ilmindeki derinliğini, hadislerin senet ve metinlerine olan vukufiyetini görecektir.²¹⁰

Ebû Hanîfe'nin hocalarına göre düzenlenmiş olan bu eser²¹¹ muhakkikin verdiği bilgilere göre merfu ve mürsel rivayetlerden oluşan Ebû Hanîfe'nin hadislerinin kaynaklarından oluşturulmuştur. Bu eserde sahabe ve tâbiîn fetvası yok denecek kadar azdır. Eserde illetli isnadlar hakkında görüş beyan edilmekte, senetteki bazı râvîler değerlendirilmekte ayrıca bazı imamlardan kaynaklanan hata ve vehimlerin doğrusu rivayet edilerek düzeltilmektedir.²¹²

Eser, *Câmiu'l-mesânîd*'in temel kaynaklarından biridir. Hârizmî müsnedleri sıralarken ilk sırayı bu esere tahsis etmiştir. Eserden mükerrer isnadlarıyla beraber 1532 rivayet *Câmiu'l-mesânîd*'e alınmıştır. Mükerrer isnadlar çıkarılınca rivayet sayısı ise 508 olmaktadır. Bu rivayetlerin 443'ü merfu, 50'si mevkuf, 8'i maktu ve 7'si mürsel'dir. Hârizmî, Hârisî'nin eserinden aldığı rivayetlerin isnadlarını çoğunlukla hazfetmeden vermektedir. Hârisî'nin *Müsned*'indeki rivayetlerin isnadları o kadar çoktur ki sanki *Câmiu'l-mesânîd* içerisinde bu eserin zevaidi varmış gibi

²⁰⁶ Zehebî, *Tarihü'l-İslâm*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf, VII, 737.

²⁰⁷ İbn Kutluboğa, *Tacü't-teracim*, I, 176.

²⁰⁸ İbn Hacer, *Ta'cilü'l-menfaa*, I, 239-240.

²⁰⁹ Hârisî, *Müsnedü'l-Îmam A'zam*, (Tahkik edenin önsözü) s.13-14.

²¹⁰ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, II, 525.

²¹¹ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi [li-ehli'l-karni't-tâsi]*, VIII, 12.

²¹² Hârisî, *Müsnedü'l-Îmam A'zam*, (Tahkik edenin önsözü) I, 13-14.

algılanmıştır.²¹³ Halbuki *Câmiu'l-mesânîd*'deki Hârisî *Müsned*'inin rivayet sayısı 508 olarak tespit edilmiş, matbu nüshasındaki verilen rivayet sayısı ise 915'tir.²¹⁴ Hârisî'nin eseri Kasım b. Kutluboğa, Molla Ali el-Kâri, Haskefi, Muhammed Âbid es-Sindî gibi âlimler tarafından ilgi görmüş ve eser üzerine çeşitli çalışmalar yapılmıştır.²¹⁵ Eser üzerine farklı dönemlerde çalışmaların yapılması eserin âlimler arasında değerli bir eser olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Bu eser üzerine yapılan çalışmalar, “Müsned Üzerine Yapılan Çalışmalar” kısmında detaylı olarak incelenecektir.

9. İbn Adî (ö. 365/976) ve *Ebû Hanîfe Müsnedi*

Tam adı Abdullah b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî'dir. Ebû Ahmed künyesine sahiptir. Münekkid bir hadis hafızıdır. *el-Kâmil* adlı eseriyle tanınmaktadır. Eserleri arasında *Müsnedü'l-İmam Ebî Hanîfe Nu'man b. Sâbit* adlı bir eserin bulunduğu ifade edilmektedir. İbn Adî'nin önceleri Ebû Hanîfe ve ashabı hakkında tenkitlerde bulunduğu ve yazdığı *el-Kâmil* adlı eserinde de onların aleyhine tenkit ifadelerini kullandığı bilinmektedir. Tahavî ile tanışınca Ebû Hanîfe ve ashabı hakkındaki kanaatleri değişmiş, bu hususta *Müsnedü'l-İmam Ebî Hanîfe Nu'man b. Sâbit* adlı eseri kaleme almıştır.²¹⁶ Hârizmî eserinde İbn Adî'den kısaca bahsetmekte, onun *el-Kâmil fî'l-cerh ve't-ta'dîl* adlı eserin sahibi olduğunu, hadis ilminde imam olduğunu vurgulamakta ve *Câmiu'l-mesânîd*'deki 15 müsned eserden 6. müsnedin müellifi olduğunu ifade etmektedir.²¹⁷

İbn Adî, eserin baş kısmına şöyle başladığı rivayet edilir: “*Ebû Hanîfe ve Süfyân es-Sevri arasında bir anlaşmazlık vardı, fakat Ebû Hanîfe daha çok dilini*

²¹³ Hatiboğlu, “Müsned” *DİA*, XXXII, 102. Hatiboğlu'nun ifadesi şöyledir; “Ayrıca daha önce tertip edilen *Sebezmûnî*'nin eserine güvenilmesi sebebiyle bu çalışma onun zevâidini de ihtiva etmektedir.”

Örnek olarak bk. *Câmiu'l-mesânîd*'in 56, 125, 126, 167, 168, 172 numaralı rivayetler. Bu rivayetlerin herbirinde 20 civarında isnad bulunmaktadır.

²¹⁴ Ebu Hanîfe, *Müsnedü Ebî Hanîfe- rivâyâtü'l-Hârisî*, thk. Ebu Muhammed el-Esyuti s.308.

²¹⁵ İbn Ebi'l-Avvâm, *Fezâilu Ebi Hanîfe* (Tahkik edenin önsözü) s.4.

²¹⁶ Ebû Nuaym, *Müsnedü'l-İmam Ebî Hanîfe*, (Tahkik edenin önsözü) s. 89.

²¹⁷ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, II, s. 487.

tutardı.”²¹⁸ Bu eserin kendilerine ulaşan senetlerini Sâlihî ve Hârizmî eserlerinde zikretmektedir. *Câmiu’l-mesânîd* incelendiğinde bu müsneden herhangi bir rivayetin alınmadığı görülür. Bu durum *Câmiu’l-mesânîd*’in yazmalarından bazı sayfalarının düşmüş olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Nitekim Abdurreşid Nu’mânî, *Câmiu’l-mesânîd*’de eksiklik olabileceğini ifade etmektedir.²¹⁹

10. İbnu’l-Muzaffer (ö. 379/989) ve *Ebû Hanîfe Müsnedi*

Tam adı Muhammed b. Muzaffer b. Musa b. İsa b. Muhammed (ö. 379/989)’dır. Sahabilerden Seleme b. Ekva’nın soyundan geldiği söylenmiştir. Ebû’l-Hüseyin künyesi, el-Bağdâdî nisbesi vardır. Babası Samerra şehrinden olup kendisi Bağdâd’da 286 yılında dünyaya gelmiştir. Ebû’l-Kâsım el-Beğavi, Ebû Cafer et-Tahavî ve dönemin önemli kişilerinden hadis dinlemiştir. Kendisinden Ebû Hafs İbn Şahin, Dârekutnî ve diğer önde gelen kişiler hadis dinlemiştir. 379 yılında vefat etmiştir.²²⁰

Hatip el-Bağdâdî onu hafız, fehm, sâdık ve müksir sıfatlarıyla övmektedir. Ebubekir el-Burkânî’den Dârekutnî’nin İbnu’l-Muzaffer’den binlerce hadis yazdığını ve ona ta’zim gösterdiğini rivayet etmektedir.²²¹ İbnu’l-Muzaffer, *Ebû Hanîfe Müsnedi cem’* etmiştir.²²² Hârizmî bu eseri şöyle tanıtmaktadır: “*İbnu’l-Muzaffer’in Ebû Hanîfe için cem’ ettiği bu Müsned, Câmiu’l-mesânîd’de ele alınan üçüncü Müsned’dir. Bu eser İbnu’l-Muzaffer’in hadis ilminde ve hadis hıfzında son noktaya geldiğini, ayrıca metinleri ve tarikleri bilmedeki ilmini ve itkanını de göstermektedir.*”²²³ *Câmiu’l-mesânîd*’de bu eserden mükerrer isnadlarla beraber 226 rivayet bulunmaktadır. İsnadlar tekrarsız sayıldığında 126 rivayet kalmaktadır. Bu rivayetlerin 93’ü merfu, 27’si mevkuf, 4’ü maktu ve 2’si Mürsel’dir. İbnu’l-Muzaffer *Müsned*’indeki bu rivayetlerden yalnızca 9’u teferrüd etmiştir.

²¹⁸ Melikü’l-Muazzam, *er-Red ala Ebî Bekr el-Hatib*, XXII, 111; Kevserî, *Te’nibu’l-Hatib*, s. 169; Ebû Nuaym, *Müsnedü’l-İmam Ebî Hanîfe*, (Tahkik edenin önsözü) s.89.

²¹⁹ Nu’mânî, *Nazarât*, s. 52.

²²⁰ İbn Nukta, *et-Takyid*, I, 113; İbn Asakir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, XXXXXVI, 3-10.

²²¹ Hatib, *Tarihu Bağdâd*, IV, 426-428.

²²² İbn Nukta, *et-Takyid*, I, 113.

²²³ Hârizmî, *Câmiu’l-mesânîd*, II, 360-362

11. Talha b. Muhammed (ö. 380/991) ve Ebû Hanîfe Müsnedi

Tam adı Talha b. Muhammed b. Cafer'dir. Eş-Şâhid lakabı, Ebû'l-Kâsım künyesi el-Bağdâdî ve el-Mukri' nisbelerine sahiptir. Tarihçi kimliği bulunmakla beraber Ebû Hanîfe'ye isnad edilen müsned eseri ile de tanınmaktadır.²²⁴ Kıraat âlimi Ebû Bekr ibn Mücâhid et-Temîmî (ö. 324/936)'den kıraat okumuştur. Bundan dolayı kendisine “*Gulâmu İbni Mücahid- İbn Mücahid'in çocuğu*” denilmiştir. Ebû'l-Alâ Muhammed b. Ali el-Vasîfî ve diğer bazı kişiler ondan kıraat ilmi olumuşlardır. Kıraat ilminde Beğavî, İbn Sâid ve İbni Mücâhid'den hadis rivayet etmiştir. Kendisinden Ezherî (ö. 435/1044), Ebû Muhammed el-Hallal ve diğer bazı kişiler rivayette bulunmuştur. Kıraat ilminde yetkin biridir. Hadis ilminde geniş bilgisi olmakla beraber mutkin değildir. Semâi sahih olarak tanınmış biri olup Darekutnî zamanında yaşamıştır.²²⁵ İbn Ebi'l-Fevâris (ö. 412/1022) onun propagandist bir Mutezilî olduğunu, rivayetlerinin kabul edilmemesi gerektiğini söylemektedir. Ezherî (ö. 435/1044) ise onu hem rivayetinde hem de mezhebinde zayıf kabul etmektedir.²²⁶ Ziriklî onun semâinin sahih olduğunu ancak Mutezilî olup Ehl-i Hadis nezdinde rivayetinin terk edildiğini ifade etmektedir.²²⁷ Hârizmî onu şöyle tanıtmaktadır: “*Zamanın önde gelen sika ve adaletli olanlarından biriydi. Ebû Hanîfe için alfabetik bir müsned hazırlamıştır. Kitabın başında ifade edildiği üzere 2. müsnedin sahibidir.*”²²⁸ Bu ifadelerden hareketle Talha b. Muhammed'in rivayetlerini Ehl-i Hadis'in terk etmesinde Mutezilî olması rol oynamış görünmektedir.

Hârizmî, eserinde Ebû'l-Kâsım Talha b. Muhammed b. Cafer'in *Müsned*'inden rivayette bulunmaktadır. *Câmiu'l-mesânîd*'de ikinci sırada zikrettiği bu müsnedden tekrarlarıyla beraber 626 rivayet bulunmaktadır. Mükerrer isnadlar çıkarıldığında 455 rivayet kalmaktadır. Bu rivayetlerin 293'ü merfu 121'i mevkuf, 28'i maktu ve 13'ü mürseldir. Bu eserdeki rivayetlerden teferrüd edenlerin sayısı ise 134'tür. Talha b.

²²⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XVII, 380.

²²⁵ Zehebî, *Ma'rîfetü'l-kurra'i'l-kibar ale't-tabakât ve'l-a'sar*, s. 194; İbn Hacer, *Lisânü'l-mîzân*, III, 212.

²²⁶ Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, I, 128.

²²⁷ Zirikli, *el-A'lâm*, III, 229.

²²⁸ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, II, 487.

Muhammed bazı rivayetleri zikrettikten sonra bu rivayeti Ebû Hanîfe'den hangi talebeleri aldıysa onların isimlerini vermektedir. Örnek olarak; 251. rivayette Talha b. Muhammed rivayet metnini ve isnadını verdikten sonra “*Bu rivayeti Ebû Yusuf, Hasan b. Ziyad, İshak el-Ezrak ve Hakem b. Abdullah rivayet etmiştir.*” ifadesini kullanmaktadır.²²⁹

12. İbnu'l-Mukri' (ö. 381/ 991) ve Müsnedü İbnu'l-Mukri'

Tam adı Muhammed b. İbrahim b. Ali b. Âsım b. Zâzân'dır. Ebubekir künyesine sahiptir. İsfahan şehrine nispetle İsfahanî nisbesi vardır. İbnu'l-Mukri' ve İsfahan muhaddisi olarak meşhur olmuştur.²³⁰ İlk sema'ını 300 yılından sonra yapmıştır.²³¹ Muhammed b. Nusayr el-Medînî, Muhammed b. Ali el-Ferkandî gibilerden İsfahan'da, Es-Sufî, Ömer b. Ebî Gaylân'dan Bağdat'ta Ebû Ya'la'dan Musul'daki pek çok belde de pek çok kişiden rivayet dinlemiştir. Kendisinden Ebû İshak b. Hamza, Ebû Şeyh b. Hayyan, Ebubekir b. Merduveyh, Hamza es-Sehmî, Ebû Nuaym ve pek çok kişi rivayette bulunmuştur.²³²

Zehebî onu hafız, sika olarak ta'dil etmekte ve çok rihle yapan (el-imamu'r-rahhâl) olarak nitelemektedir. İbn Merduveyh, onu sika, me'mun ve sahibi'l-usûl olarak, Ebû Nuaym ise büyük muhaddis, sika ve mesânîd sahibi olarak nitelemektedir. 381 yılının Şevval ayında 96 yaşında vefat etmiştir.²³³ İbnu'l-Mukri'nin talebelerinden Mansur b. el-Hüseyin b. Ali b. Kâsım b. Muhammed b. Revvâd (ö. 450)'ın İbn Mukri'den en çok rivayette bulunanlardan olduğu rivayet edilmektedir. İbn Nukta onun *Mu'cemu İbnu'l-Mukri* ve *Müsnedü Ebî Hanîfe* eserlerini naklettiğini rivayet etmektedir.²³⁴

²²⁹ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, II, 226-227.

²³⁰ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffaz*, III, 121; Sâlihî, *Tabakâtu ulemai'l-hadis*, III, 165; Zirikli, *A'lam*, V, 295.

²³¹ İbnü'l-İmad, *Şezeratü'z-zeheb fi ahbari men zeheb*, IV, 428.

²³² Zehebî, *Tezkiretü'l-huffaz*, III, 121

²³³ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffaz*, III, 121; Zehebî, *Tarihü'l-İslâm*, VIII, 524.

²³⁴ Zehebî, *Tarihü'l-İslâm*, IX, 755; Sâlihî, *Tabakâtu ulemai'l-hadis*, III, 166.

El-Mu'cem, el-Erbaûn, El-Fevâid, Mu'cemu- Şuyuhî, el-Müntehab mine'l-Fevâid, Ehâdisu Enes b. Mâlik, (Ebû Hanîfe'nin rivayetlerini topladığı) el-Müsned adlı eserleri vardır.²³⁵ Onun bu müsned eseri *Divanu'l-İslam* adlı eserde *Tertibu müsned-i Ebû Hanîfe* olarak adlandırılmıştır.²³⁶

Zehebî İbnu'l-Mukri'nin *Müsnedü Ebû Hanîfe* adlı bir eser tasnif ettiğini kaydeder.²³⁷ İbn Hacer onun Ebû Hanîfe rivayetlerinden merfu olanları biraraya getirdiğini ve bu eserin de Hârisî'nin eserinden daha küçük hacimli olduğunu belirtmektedir.²³⁸ İbn Nukta, Nâsır b. Mehdî b. Nasr b. Ali b. Abdân'ın biyografisini verirken Ebubekir İbnu'l-Mukri'nin Ebû Hanîfe Müsnedi'ni sema' yoluyla aldığını ifade etmektedir.²³⁹ Ayrıca Nâsır b. Muhammed el-Veyricî'nin biyografisinde İbn Mukri'nin cem ettiği Ebû Hanîfe Müsnedi'ni sema youyla aldığı rivayet edilir.²⁴⁰ Hârizmî bu eseri cem' ettiği 15 müsned arasında saymamıştır. Ayrıca *Câmiu'l-mesânîd*'in isnadlarında İbnu'l-Mukri'den gelen herhangi bir rivayet yoktur.

13. Dârekutnî (ö. 385/995) ve *Ebû Hanîfe Müsnedi*

Tam adı Ali b. Ömer b. Ahmed b. Mehdî'dir. Ebû'l-Hasan künyesine sahiptir. Döneminin hadis imamıdır. Bağdat'ın bir mahallesi olan Dârekutn'da doğduğu için Dârekutnî nisbesini almıştır. 306/919 yılında doğmuştur. Mısır'a yolculuk yapmış ve tekrar Bağdat'a dönmüştür.²⁴¹ Ebû'l-Kâsım el-Beğavî, Yahya b. Muhammed b. Sâid, Ebubekir b. Ebû Davud gibi pek çok kişiden hadis dinlemiştir. Kendisinden Ebû Abdullah el-Hâkim, Berkânî, Hamza b. Muhammed b. Tâhir gibi pek çok kişi rivayette bulunmuştur. Bağdat'ta 385/995 yılında vefat etmiştir.²⁴²

es-Sünen, el-İlelü'l-vâride fî'l-ehâdisi'n-nebevîyye, el-Mu'telif ve'l-Muhtelif, ed-Duâfâ adlı eserleri meşhurdur. Kevserî, *Te'nîbu'l-Hatîb* adlı eserinde Hatîb el-

²³⁵ Ebû Nuaym, *Müsnedü'l-İmam Ebû Hanîfe*, (Tahkik edenin önsözü), .s.97.

²³⁶ İbnü'l-Gazzi, *Divanü'l-İslâm*, IV, 256.

²³⁷ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffaz*, III, 121

²³⁸ İbn Hacer, *Ta'cilü'l-menfaa*, I, 239-240.

²³⁹ İbn Nukta, *et-Takyid*, I, 469.

²⁴⁰ Zehebî, *Tarihü'l-İslâm*, XII, 1009.

²⁴¹ Zirikli, *A'lam*, III, 314.

²⁴² Hatîb, *Târihu Bağdâd*, XII, 34; Zirikli, *A'lam*, III, 314.

Bağdâdî'nin Bağdât'tan Dımaşk'e giderken yanında götürdüğü kitapların listesinin yazılı olduğu bir fihristin bulunduğundan bahseder. Bu fihristin içerisindeki kitaplardan biri de Darekutnî'nin Ebû Hanîfe'nin rivayetlerini topladığı *Müsned* adlı eserdir.²⁴³ Bu eserin günümüze geldiği bilinmemektedir. Ancak Dârekutnî sünen adlı eserinde 20'den fazla Ebû Hanîfe rivayetine yer vermiştir.²⁴⁴ Ayrıca *Câmiu'l-mesânîd* içerisinde de Dârekutnî aracılığıyla gelen 16 rivayet vardır. Bu 16 rivayet incelendiğinde rivayetlerden 11'i Muhammed b. Abdulkakî'nin *Müsned*'inde, 5'i de İbn Husrev el-Belhî'nin *Müsned*'inde yer aldığı görülmektedir. Bu rivayetlerden 14'ü merfu, 1'i mevkuf ve 1'i de maktu'dur. Rivayetlerin numaraları şu şekildedir: 141, 275, 437, 474, 476, 527, 532, 618, 1014, 1082, 1094, 1106, 1220, 1221, 1399, 1605.²⁴⁵

14. İbn Şâhin (ö. 385/995) ve *Müsnedü İbn Şâhin*

Tam adı Ömer b. Ahmed b. Osman b. Şahin'dir. Ebû Hafs künyesi vardır. Bağdatlı olup meşhur bir vaizdir. Zehebî onu *hafız, imam, müfîd, müksir, muhaddisu'l-İrâk* olarak, İbn Kesîr ise *sika* ve *emîn* olarak vasıflamaktadır. 297/909 yılında dünyaya gelmiştir. Muhammed b. Muhammed b. el-Bağandî, Ebû'l-Kâsım el-Beğavî ve bu dönemde yaşayan pek çok kişiden hadis dinlemiştir. Kendisinden Ebubekir el-Berkânî, Ebû Kâsım et-Tenûhî ve Ebû Muhammed el-Cevherî ve pek çok kişi rivayette bulunmuştur. 385/995 yılında vefat etmiştir. Hadis hafızlarından olup, üçyüz civarı eseri vardır. *es-Sünne, el-Müsned, et-Tefsir* gibi çok ciltli eserleri bulunmaktadır.²⁴⁶

Kevserî, Hatîb el-Bağdâdî'nin Dımaşk'a giderken yanında götürdüğü kitap listesinde İbn Şâhin'e ait bir müsned'in olduğunu ifade eder.²⁴⁷ *Câmiu'l-mesânîd* içerisinde İbn Şâhin'den 2 rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetler 919. ve 965.

²⁴³ Kevserî, *Te'nibu'l-Hatib*, s. 305; Ebû Nuaym, *Müsnedü'l-İmam Ebî Hanîfe*, (Tahkik edenin önsözü) s.99; Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, 529-530.

²⁴⁴ Ebû Nuaym, *Müsnedü'l-İmam Ebî Hanîfe*, (Tahkik edenin önsözü), s.99.

²⁴⁵ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, thk. Durrekânî, I, 128-718; II, 5-389.

²⁴⁶ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, II, 530; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihaye*, XI, 316; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffaz*, III, 129; Zehebî, *Siyeru a'lam*, XVII, 431; Zirikli, *A'lam*, V, 40.

²⁴⁷ Kevserî, *Te'nibu'l-Hatib*, s. 305.

rivayetlerdir. Her iki rivayet de Muhammed b. Abdülbakî'nin müsnedinde geçmekte olup merfu rivayetlerdir.²⁴⁸

15. İbn Mende (ö. 395/1005) ve Müsnedü İbn Mende

Tam adı Muhammed b. İshak b. Muahmmmed b. Yahya b. Mende'dir. el-Abdî nisbesi ve Ebû Abdullah künyesi vardır. Zehebî onu *imam, hafız, cevval, muhaddisu'l-İslam* olarak nitelemektedir. Ayrıca onun hakkında “*Ondan daha çok ilmi yolculuk yapmış sika ve hıfz sahibi birini tanımiyorum. Binyediyüz hocadan rivayet dinlediği nakledilmektedir.*” ifadesini kullanmıştır. 310/922 yılında dünyaya gelmiş, 395/1005 yılında vefat etmiştir. Babası, babasının amcası Abdurrahman b. Yahya b. Mende'den Muhammed b. Kâsım el-Kufî ve pek çok kimseden hadis dinlemiştir. Kendisinden Ebubekir İbnu'l-Mukri', Ebû Abdullah el-Hâkim gibi pek çok kimse rivayette bulunmuştur.²⁴⁹

El-İman, et-Tevhid, es-Sıfât, et-Târîh, el-Küna, Ma'rifetüs-sahabe gibi eserleri vardır.²⁵⁰ Fuad Sezgin *Târîhu't-türasi'l-Arabî* adlı eserinde İbn Mende'nin Ebû Hanîfe Müsnedi olduğu kaydetmektedir.²⁵¹ Muhammed Abduşşehid en-Nu'manî ise *Kitâbu'l-İman* gibi bir eser yazan İbn Mende'nin böyle bir eser yazmasına şaşırdığını ifade etmektedir.²⁵² *DİA*'da İbn Mende'nin eserleri sıralanırken; “*Ebû Hanîfe'nin el-Müsned'inin İbn Mende tarafından nakledilen bir rivayeti günümüze kadar gelmiş olup baş tarafında İbn Mende'nin Ebû Hanîfe hakkında bazı tenkitleri yer almıştır*”²⁵³ ifadesi bulunmaktadır. Bu eserin Dârü'l-Kütübî'z-Zâhiriyye'de bulunduğu, Mecmua numarasının 62 olduğu ve 144-145 varak olduğu kaydedilmektedir.²⁵⁴ Hârizmî'nin *Câmîul-mesânîd* adlı eserinde İbn Mende'den gelen herhangi bir rivayet bulunmamaktadır.

²⁴⁸ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, I, 469.

²⁴⁹ Zirikli, *A'lam*, VI, 29; Zehebî, *Siyeru a'lam*, XVII, 30.

²⁵⁰ Zehebî, *Siyeru a'lam*, XVII, 33.

²⁵¹ Fuad Sezgin, *Tarihü't-türasi'l-Arabî*, I, 439.

²⁵² Ebû Nuaym, *Müsnedü'l-İmam Ebî Hanîfe*, (Tahkik edenin önsözü) s.103.

²⁵³ Kandemir, “İbn Mende-Ebû Abdullah”, *DİA*, XX, 178.

²⁵⁴ Kandemir, “İbn Mende-Ebû Abdullah”, *DİA*, XX, 178.

16. **Maverdi (ö. 450/1058) ve *Müsnedü Maverdî***

Kâtip Çelebî (ö. 1067/1656), Hârizmî'nin eserinde cem' ettiği müsned'leri sayarken 15 müsned arasında İmam Maverdî'nin *Müsned*'ini saymaktadır. Ancak Maverdî'ye nispet edilen böyle bir eserin olduğu bilinmemektedir.²⁵⁵ Bazıları bu bilgiden hareketle 15 müsned arasında Maverdî'nin *Müsned*'inin olduğunu kaydeder.²⁵⁶

17. **Ebû Nuaym (ö. 430/1038) ve *Müsnedü'l-İmâm Ebî Hanîfe***

Tam adı Ahmed b. Abdullah b. Ahmed b. İshak b. Musa b. Mehram'dır. Ebû Nuaym künyesi ve hâfız lakabı vardır. İsfahanlı olduğu için İsfahânî nisbesi vardır. Muhammed b. Yusuf el-Firyabî ez-Zâhid'in kız tarafından torunudur.²⁵⁷ İbn Neccâr onun hakkında şu bilgileri nakletmektedir:

*“O, muhaddislerin tâcidir. Meşhur muhaddislerdendir. Dirayet, fehm, hıfz ve rivayetin âli olanlarını kendisinde toplayan biridir. İlmi için kendisine yolculuk yapılan biridir. Beldelerde yayılan hadis kitaplarını imla ettirmiştir. İnsanlar ondan faydalanmıştır. Dedeleri torunlarıyla kavuşturacak kadar uzun yaşamıştır. Kendi bölgesinde babası, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyub et-Taberânî, Ebubekir Muhammed b. Câ'fer b. Huşeym el-Enbarî, Ebû'l-Hüseyn Muhammed b. Muzaffer b. Musa el-Hâfız, Ebû'l-Hasan Ali b. Ömer ed-Darekutnî, Ebû Hafs İbn Şahin ve birçok âlimden hadis dinlemiş, onlardan rivayette bulunmuştur.”*²⁵⁸

Hârizmî onun Basra'da, Tüster'de, Cürcan'da, Nisabur'da ve birçok bölgedeki âlimlerden hadis dinlediğini, 336 yılında Recep ayında doğduğu, 430 yılının Muharrem ayında 93 yıl altı aylık ömrünü tamamladığını İbn Neccar'dan nakletmektedir.²⁵⁹ *Câmiu'l-mesânîd* içerisinde Ebû Nuaym'ın *Müsned*'inden derlenen iki rivayet

²⁵⁵ Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, II, 1680

²⁵⁶ Hatiboğlu, “Müsned” *DİA*, XXXII, 101-103.

²⁵⁷ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, II, 391.

²⁵⁸ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, II, 391.

²⁵⁹ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, II, 392.

bulunmaktadır. Bu rivayetler diğer bazı müsnedlerde de geçmektedir. Her iki rivayet de merfudur. Bu rivayetler şöyledir;

1. Ebû Hanîfe Ata b. Ebî Rabah'tan o da Ebû Hureyre'den (ra.) Resulullah'ın şöyle buyurduğunu naklediyor. "Olgunlaşana kadar meyve satılmaz."
2. Ebû Hanîfe Amr b. Şuayb'dan o da babası ve dedesi aracılığıyla Resulullah'tan şöyle naklediyor. "(Resulullah) Alışverişte şart koşulmasını yasakladı."

18. **Abdullah b. Muhammed el-Ensârî (ö. 481) ve Ebû Hanîfe Müsnedi**

Tam adı Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Ali b. Ca'fer b. Mansur b. Sâmit el-Ensârî el-Herevî'dir. Sahabilerden Ebû Eyyub el-Ensârî'nin soyundan gelmektedir. Ebû İsmâil künyesi ve şeyhulislam lakabı vardır.²⁶⁰ 396 yılında dünyaya gelmiştir. Herat şehrinin Ehl-i Sünnet imamlarındandır. İlminin derinliğinden, fesahatinden ve şerefli kişiliğinden dolayı kendisine "acem hatip" denilmiştir.²⁶¹ İbn Nukta onun hafız ve me'mun olduğunu ifade etmiştir.²⁶² Zehebî onun şeyhulislam, -sıkı nakilci, sika, âlim olduğunu ifade ettikten sonra Beyhakî'nin ondan çokça rivayette bulunduğunu söylemiştir. 481 yılında vefat etmiştir.²⁶³

Zemmu'l-keîâm, el-Fâruk fî's-sıfât gibi pek çok eseri vardır. Ebû Hanîfe'nin rivayetlerini topladığı rivayet edilmektedir. Kureşî, Nasr b. Seyyâr'ın biyografisini anlatırken Ebû Hanîfe'nin rivayet ettiği hadislerle ilgili kitabı Abdullah b. Muhammed el-Ensârî'nin Dedesî Kadı Sâid'dan rivayet ettiğini belirtmektedir.²⁶⁴ Hârizmî'nin *Câmiu'l-mesânîd* adlı eserinde Abdullah b. Muhammed' el-Herevî'den herhangi bir rivayet bulunmamaktadır.

19. **İbn Husrev el-Belhî (ö. 522) ve Müsnedü'l-İmami'l-Âzam adlı eseri**

²⁶⁰ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffaz*, III, 249.

²⁶¹ İbn Ebû Ya'la, *Tabakâtü'l-Hanabile*, II, 245.

²⁶² İbn Nukta, *et-Takyid*, I, 323.

²⁶³ İbn Nukta, *et-Takyid*, I, 323.

²⁶⁴ Kureşî, *el-Cevahirü'l-mudiyye*, II, 195.

Tam adı Hüseyin b. Muhammed b. Hüsrev'dir. Ebû Abdullah künyesi vardır. Belh şehrine nisbetle el-Belhî Bağdat şehrine nisbetle Bağdâdî denilmiştir. Ebû'l-Hasan el-Enbârî, Ebû Abdullah el-Humeydî ve çağdaşları ondan hadis dinlemiştir. İbn Asâkir (ö. 571/1176) ve İbnu'l-Cevzî (ö. 597/1201) ondan hadis rivayet etmiştir. Zehebî onun vefatını 526 yılı olarak vermekte ancak diğer bazı kaynaklarda 522 yılında vefat ettiği belirtilmektedir.²⁶⁵ Zehebî onu *muhaddis, âlim, müfîdu Ehl-i Bağdâd* olarak nitelirmektedir. Ancak Sem'anî'den onun Mutezileye kaydığı ve hadiste leyyin olarak nitelendiği yönünde bazı cerh ifadeleri nakledilmiştir.²⁶⁶

Ebû Hanîfe Müsnedi cem' edenlerden biridir.²⁶⁷ *Müsnedü'l-İmami'l-Âzam* adlı iki ciltlik bu eser Ebû Hanîfe Müsnedleri'nin en düzenli ve en geniş olanıdır.²⁶⁸ Hüseyinî ve İbn Hacer gibi hadis hafızları bu esere önem atfetmişlerdir.²⁶⁹ Bu eserde Ebû Hanîfe'nin rivayetlerinin önemli bir kısmı bulunmaktadır. Bu eserin öncesinde İbnu'l-Mukri'nin *Müsned*'i tertip edilmiştir, fakat rivayet tarikleri çok değildir. Ayrıca Ebû Muhammed el-Hârisî'nin *Müsned*'i her hadisin tariklerini Ebû Hanîfe'nin hocalarına göre toplamıştır.²⁷⁰ Hüseyinî ricâlleri incelediği eserinde İbn Hüsrev'in cem' ettiği Ebû Hanîfe Müsnedi'ni esas almaktadır. Eserde Hârisî ve İbnu'l-Mukri'nin eserine ziyadeler vardır.²⁷¹

İbn Hüsrev'in *Müsned*'i sema' yoluyla daha sonraki nesillere nakledilmiştir. Mesela Zehebî, 677 yılında vefat eden İbrahim b. Ahmed b. Ebi'l-Ferec b. Ebî Abdullah el-Mavsilî'nin biyografisini verirken Muhaddis Ömer b. Bedr'in ondan İbn Hüsrev'in Ebû Hanîfe Müsnedi'ni sema yoluyla aldığını, Mizzi ve İbnu'l-Attâr'a rivayet ettiğini nakletmektedir.²⁷²

Câmiu'l-mesânîd'de İbn Hüsrev'in *Müsned*'inden mükerrer isnadlarıyla beraber 803 rivayet bulunmaktadır. Bu isnadlar tekrarsız sayılırsa 613 rivayet

²⁶⁵ İbn Kutluboğa, *Tacü't-teracim*, I, 161-162.

²⁶⁶ Zehebi, *Siyeru a'lam*, XIV, 404.

²⁶⁷ İbn Kutluboğa, *Tacü't-teracim*, I, 161-162; Zehebi, *Siyeru a'lam*, XIV, 404.

²⁶⁸ Hatiboğlu, "Müsned" *DİA*, XXXII, 101-103.

²⁶⁹ İbn Ebi'l-Avvâm, *Fezâilu Ebi Hanife* (Tahkik edenin önsözü), s. 3.

²⁷⁰ Hüseyinî, *Zeylu Tezkireti'l-huffaz*, s. 4.

²⁷¹ İbn Hacer *Ta'cilü'l-menfaa*, I, 239-240.

²⁷² Zehebî, *Tarihü'l-İslâm*, XV, 335; Kureşi, *el-Cevahirü'l-mudiyye*, I, 34.

olmaktadır. Bu rivayetlerin 304'ü merfu, 215'i mevkuf, 70'i maktu, 22'si mürsel'dir. Ayrıca bir munkatı ve bir de belağ rivayeti bulunmaktadır.

20. Muhammed b. Abdulbâkî (ö. 535/1141) ve *Ebû Hanîfe Müsnedi*

Tam adı Muhammed b. Abdulbâkî b. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Abdurrahman b. er-Rebi' b. Sâbit b. Vehb b. Sahka (Meşcea) b. el-Hâris b. Abdullah b. Ka'b b. Malik b. el-Ensârî'dir. Ebubekir künyesine sahiptir. Mâristan kadısı olarak tanınmaktadır. İbn Neccâr, Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târîh* 'ine zeyl olarak yazdığı kitabında yukarıda verildiği şekliyle nesebini zikrettikten sonra "Bu şekilde nesbinin müellifin el yazısı ile yazılı olduğunu gördüm." demektedir.²⁷³ Bekr hadis dinlediği babası olup erken yaşlarda hadis dinlemesini teşvik etmiştir. Muhammed b. Abdulbâkî, Ebû İshâk İbrahim b. Ömer el-Bermekî ve kardeşi Ebû'l-Hasan Ali b. Ömer, Ebû Muhammed el-Hasan b. Ali el-Cevherî, el-Kadı Ebû Tayyib et-Taberî, Ebû Tâlib el-Uşârî, Ebû'l-Hasan Ali b. İbrahim b. İsâ el-Bakıllânî, Ebû'l-Kâsım Ömer b. el-Hasan el-Haffaf, Ebû'l-Hüseyin Muhammed b. Ahmed en-Narsî, Ebi'l-Hasan Ali b. el-Hüseyin b. Galib b. Mübarek, Ebi'l-Hüseyin Muhammed b. Ahmed el-Âbanûsî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ebi Talib el-Mekkî, Ebu'l-Fadl Hibetullah b. Ahmed b. el-Me'mun'dan rivayette bulunmuştur. Kendisinden El-Kadı Ebû Ya'la b. el-Ferra, Ebû Ca'fer İbnu'l-Mesleme, Ebû'l-Hüseyin b. en-Nâkur ve Ebû'l-Kâsım Ali b. Ahmed b. Ekberî Abdulaziz b. Ali el-Enmâtî, Abdullah b. Hüseyin el-Hallal, Ebû Muzaffer Hennad b. İbrahim en-Nesefî gibi pek çok kişi rivayette bulunmuştur. İbn Neccâr onun Ebi'l-Kâsım Ali b. el-Muhsin et-Tenûhî, Ebû Abdullah el-Kudâî'den icazetinin olduğunu belirtir.²⁷⁴ İbn Neccâr, Ebû Sa'd es-Sem'ânî'den Ebubekir Muhammed b. Abdulbâkî'nin hicri 442 yılı Sefer ayının 10'unda Kerh'te doğduğunu, hicri 535 yılı Recep ayının 2'sinde vefat ettiğini rivayet etmektedir.²⁷⁵

²⁷³ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, II, 362-363.

²⁷⁴ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, II, 362-363.

²⁷⁵ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, II, 362-363.

Ebû Hanîfe'nin rivayetlerini topladığı bir müsned yazmıştır. Hârizmî, bu eserden mükerrer isnadlarıyla beraber 143 rivayeti *Câmiu'l-mesânîd*'e almıştır. İsnadlar tekrarsız sayılırsa 129 rivayet kalmaktadır. Bu rivayetlerin 112'si merfu 10'u mevkuf, 5'i maktu 1'i mürsel ve 1'i munkatı'dır. Ayrıca Hârizmî bu eseri Mekke, Mısır, Şam ve Irak'tan birçok hadis râvîsi aracılığıyla rivayet ettiğini şöyle ifade etmektedir; “Ensarî'nin *Müsned*'ini yaklaşık yirmi Şamlı ve Iraklı hocadan dinledim. Onlar da hocalarından rivayet ediyorlardı. Hocaları da Ebubekir Muhammed b. Abdalbaki'den rivayet ediyordu. Bu eser başlarda belirtildiği gibi Ebû Hanîfe'nin *Müsned*lerinin cem'idir.”²⁷⁶

21. İbn Asâkir (ö. 571/1176) ve *Ebû Hanîfe Müsnedi*

Tam adı Ali b. Hasan b. Hibetullah Ebû'l-Kâsım b. Asâkir'dir. Dımaşkli Şâfiî bir âlimdir. Zehebî onu *imam, allâme, hafız kebîr mücevved, muhaddisu's-Şâm, sikatuddîn* olarak nitelemektedir. 499 yılında dünyaya gelmiştir. 571 yılında vefat etmiştir. Pek çok eseri bulunan İbn Asâkir'in en tanınmış eseri *Târîhu Dımaşk*'dir.²⁷⁷

Zehebî onun yazdığı eserler arasında *Müsnedü Ebû Hanîfe* ve *Mekhul* adlı bir eserin olduğunu kaydeder.²⁷⁸ Kevserî, İbn Asâkir'in bir kitabına yazdığı mukaddime de bu eserden bahsetmektedir. *Târîhu Dımaşk* eseri tahkik eden Amr b. Garâme de İbn Asâkir'in eserleri arasında *Müsnedü Ebû Hanîfe* adlı bir eseri zikretmektedir.²⁷⁹ Çalışmada yazma ve matbu eserler arasında İbn Asâkir'e ait herhangi bir Ebû Hanîfe Müsnedi bulunamamıştır.

22. Ali b. Ahmed er-Râzî (ö. 598/1201) ve [Ebû Hanîfe] *Müsnedi*

²⁷⁶ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, II, 363.

²⁷⁷ Zehebî, *Siyeru a'lam*, XV, 247.

²⁷⁸ Zehebî, *Siyeru a'lam*, XV, 250.

²⁷⁹ İbn Asakir, *Târîhu medîneti Dımaşk* (Tahkik edenin önsözü), I, 23.

Tam adı Ali b. Ahmed b. el-Mekkî er-Râzî'dir. Hisâmuddîn lakabı, Ebû'l-Hasan künyesi vardır. Dımaşk bölgesine yerleşmiş orada Medresetü's-Sâdıra'da ders okutmuş ve Ebû Hanîfe mezhebine göre fetva vermiştir. 598 yılında vefat etmiştir.²⁸⁰

Fuad Sezgin Ebû Hanîfe Müsnedleri'ni sıralarken 8. sırada Ali b. Ahmed el-Mekkî er-Râzî'nin de bir *Müsned*'i olduğunu zikreder. Eserin yazmasının da III. Ahmed Sarayı Koleksiyonu'nda, 364 numaraya kayıtlı olduğunu ifade eder.²⁸¹ *Câmiu'l-mesânîd* içerisinde ondan gelen herhangi bir rivayet bulunmamaktadır.

23. Ebû Ali el-Bekrî(ö. 656/ 1258) ve Ebû Hanîfe Müsnedi

Tam adı Hasan b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed'dir. Hafız ve Sadruddîn lakabı, Ebû Ali künyesi, el-Bekrî nisbesi vardır. 574 yılında Dımaşk şehrinde dünyaya gelmiştir. Dımaşk şehrine nispetle Dımaşkî, Hanefî mezhebine mensup olduğu için de Hanefî denilmiştir. İlmi yolculuklar düzenlemiş, pek çok hadis derlemiştir. Takiyyuddîn İbn Salah onun zayıf olduğunu dile getirmektedir. Dımaşk'te Hisbe ve Meşyeha meclisine atanmıştır. Ömer b. Hâcîp onun imam, ârif ve fasih olduğunu ifade etmekte, ancak yalan ve hatasının çok olduğunu söylemektedir. 656 yılında Mısır Kahire'de vefat etmiştir.²⁸²

Ukudü'l-cuman müellifi Sâlihî ed-Dımaşkî kendisine ulaşan 17 Ebû Hanîfe Müsnedi arasında Ebû Ali'nin Müsned'ini de saymakta ve bu eserin o döneme kadar yazılmış son Ebû Hânîfe Müsnedi olduğunu belirtmektedir. Ayrıca eseri kendisine kadar ulaşan isnâdıyla beraber kaydetmektedir.²⁸³ Kevserî ise İbn Tulun'un da benzer bir şekilde *el-Fihristu'l-Evsat* adlı eserinde bu eserin isnadının olduğunu kaydeder.²⁸⁴

24. Sehâvî (ö. 902/1496) ve Ebû Hanîfe Müsnedi

²⁸⁰ İbn Kutluboğa, *Tacü't-teracim*, I, 207.

²⁸¹ Fuad Sezgin, *Tarihü't-türasi'l-Arabi* II, 43. (Riyad)

²⁸² Zehebi, *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, I, 522; Fâsî, *Zeylüt-takyid fî ruvâti's-sünen ve'l-mesânid*, I, 510; İbn Hacer, *Lisânü'l-mîzân*, (thk Ebû gудde), III, 120; Afifüddin Abdullah, *Kılâdetü'n-nahr fî vefeyâti a'yânî'd-dehr*, V, 245.

²⁸³ Sâlihî, *Ukudü'l-cuman*, 334.

²⁸⁴ Kevserî, *Te'nibü'l-hatib*, 305.

Tam adı Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed b. Ebû bekir b. Osman b. Muhammed'dir. Ebû'l-Hayr ve Ebû Abdullah künyesi vardır. Sehâvî nisbesiyle tanınır. 831 yılında Kâhire'de doğmuştur. İbn Hacer el-Askalânî ve Bedruddîn el-Aynî'den hadis dinlemiştir. Pek çok eser yazmıştır. En meşhur olanlardan biri *ed-Dav'u'l-Lâmi* adlı eseridir. Bu eserde kendi hayatını 30 sayfada anlatmıştır. Yazdığı eserleri sıralarken Ebû Hanîfe'nin rivayetlerini topladığı "*et-Tuhfetü'l-Münîfe fî ma veka' lehu min hadisi İmam Ebî Hanîfe*" adlı bir eseri zikretmektedir.²⁸⁵ Ebû Nuaym Müsned'inin önsözünde ise bu eserin adı *et-Tuhfetü'l-Münîfe fî ma veka' lî min hadisi İmam Ebî Hanîfe* olarak verilmektedir.²⁸⁶

25. Seâlibî (ö.1082/1671) ve Müsnedü İsâ es-Seâlibî

Tam adı İsâ b. Muhammed b. Ahmed b. Âmir b. Abbâd'dır. Cezâyirli olup Seâlib bölgesine nisbetle Seâlibî, Mekke'ye göç ettiği için el-Mekkî nisbesi vardır. *Müsnidü'l-Hicâz ve'l-Mağrib* olarak tanınır. Kendi döneminde diğer ilimlerle birlikte ondan daha çok rivayet bilen kimsenin olmadığı rivayet edilmektedir. Mekke'de 1082 yılında vefat etmiştir.²⁸⁷

Fuad Sezgin, *Târîhu Tûrasi'l-Arabî*'de Ebû Hanîfe Müsnedleri'ni sıralanırken 12. sırada Ebû İsâ es-Seâlibî'nin Ebû Hanîfe Müsnedi'nin olduğundan bahsetmektedir. Ayrıca eserin yazmasının Süleymaniye Kütüphanesi'nde Köprülü Koleksiyonu'nda 430 numarada olduğunu kaydeder.²⁸⁸

Sıralanan bu 25 müsned esere ek olarak Gedikzâde (ö. 1187/ 1773) olarak meşhur olan Abdulkadir b. Halil'in *el-Mutribü'l-mu'rib* adlı eserinde Ebû Hanîfe Müsnedleri'ni sıralarken müsned olarak değerlendirdiği ve isnadıyla rivayet ettiği iki eser daha vardır.

²⁸⁵ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, VIII, 16.

²⁸⁶ Ebû Nuaym, *Müsnedü'l-İmam Ebî Hanîfe*, (Tahkik edenin önsözü), s.117.

²⁸⁷ Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, II, 806.

²⁸⁸ Fuad Sezgin, *Tarihu't-Turasi'l-Arabî*, III, 44; Sealibi, *Müsnedü'l-İmam Ebî Hanîfe*, Yazma, 78 varak, KÖPRÜLÜ Fazıl Ahmed Pş. No 000420.

Birincisi *Begavi Müsnedi*'dir. Hasan b. Ziyad'ın rivayetlerini talebesi Muhammed b. Şuca'dan dinleyerek bir kitap haline getiren Muhammed b. İbrahim b. Hubeyş el-Begavi'nin *Müsned*'idir. Bu eser Hasan b. Ziyad el-Lü'lû'nin rivayetlerinden oluşturulmuştur. Gedikzâde bu eseri kendisine ulaşan isnadıyla beraber eserinde zikretmektedir.²⁸⁹

İkincisi ise *Şerhu Meâni 'l-âsâr* adlı eserdir. Gedikzâde bu eserdeki Ebû Hanîfe rivayetlerinin sayıca çok ve güvenilir olmasından dolayı bu eseri Ebû Hanîfe Müsnedleri arasında saymakta ve isnadıyla beraber zikretmektedir.²⁹⁰

Bazı kaynaklarda Ebû Hanîfe Müsnedi yazan iki kişinin daha olduğu şu ifade ile belirtilmektedir; “*Ebû Abdullah Muhammed b. Mekkî b. Ebû Recâ el-İsfahânî el-Melîhî ve Ebû Abdullah Muhammed b. Ya 'kub el-Buhârî de Ebû Hanîfe'nin Müsned'ini cem' edenler arasındadır.*”²⁹¹ Ancak bu müsnedlerle ilgili herhangi bilgiye ulaşılamamıştır.

D. Müsned Üzerine Yapılan Çalışmalar

Ebû Hanîfe Müsnedleri farklı dönemlerde pek çok âlim tarafından hüsnü kabul görmüş, cem', ihtisar, şerh, tertib, tahric ve ricâl çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmalar; şerhler, ihtisarlar ve diğer çalışmalar olarak üç ana başlıkta incelenecektir.

1. Şerhler

Ebû Hanîfe Müsnedleri üzerine yazılan şerhlerin genellikle iki eser üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bunlar; Hârizmî'nin *Câmiu 'l-mesânîd*'i -ki Ebû Hanîfe Müsnedleri'ni toplayan en meşhur cem' çalışmasıdır- ve Ebû Muhammed el-Hârisî'nin *Müsnedü 'l-İmam 'il-Âzam* adlı eseridir. Bu kısımda her iki eser üzerine yapılan şerh çalışmaları ele alınacaktır.

a. Câmiu 'l-mesânîd üzerine yapılan şerh çalışmaları

²⁸⁹ Gedikzâde, *el-Mutribü 'l-mu'rib*, 153.

²⁹⁰ Gedikzâde, *el-Mutribü 'l-mu'rib*, 157-160.

²⁹¹ Hatiboğlu, “Müsned” *DİA*, XXXII, 101-103.

- Kasım b. Kutluboğa (ö. 879/1474), bu eser üzerine 2 ciltlik bir şerh yazmıştır. Bu eserden Murtaza ez-Zebîdî (ö. 1205/1791) *Ukudu'l-cevahiri'l-münîfe* adlı eserinde çokça istifade etmiştir.²⁹²

- Süyuti (ö. 911/1505), *et-Ta'likatü'l-münîfe alâ Müsnedi Ebî Hanîfe* adlı bir şerh yazmıştır.²⁹³

b. *Müsnedü'l-İmâmi'l-Âzam* üzerine yapılan şerh çalışmaları

- Ebû Muhammed el-Hârisî'nin bu eserini İbn Kutluboğa fıkıh bablarına göre tertip etmiş ve *el-Emâlî* adıyla iki cilt halinde şerhederek imlâ meclislerinde okutmuştur.²⁹⁴

- Musa b. Zekeriyya el-Haskefî (ö. 650/1252) Harisî'nin *Müsned*'ini ihtisar etmiş ve İbn Husrev'in *Müsned*'inde geçen Ebû Hanîfe'nin oğlu Hammâd aracılığıyla gelen bazı rivayetleri de eklemiştir. Böylece eser *Müsnedü Ebî Hanîfe li'l-Haskefî* olarak tanınmıştır. Haskefî'nin ihtisarını Molla Ali el-Kârî (ö. 1014/1605), *Senedü'l-enâm şerhu Müsnedi'l-İmâm* adıyla şerh etmiştir.

- Ebû'l-Mehasin Mahmud b. Ahmed el-Konevî ed-Dımaşkî (ö. 770/1368) Hârisî'nin eserini *el-Mu'temed fî ehâdisi'l-Müsned* adıyla önce ihtisar etmiş, ardından bu eseri *el-Müstened* adıyla şerhetmiştir.²⁹⁵

- Muhammed Âbid es-Sindî (ö. 1257/1841), Haskefî'nin bu muhtasarını fikhî tertibe göre sıralayarak *el-Mevâhibu'l-latîfe fî'l-Haremî'l-Mekkî ale Müsned-i Ebî Hânîfe* adıyla şerh etmiştir. Abdüşşehid en-Nu'manî bu kitabı inceledikten sonra bu

²⁹² Ebû Nuaym, *Müsnedü'l-İmam Ebî Hanîfe*, (Tahkik edenin önsözü), s. 124.

²⁹³ Ebû Nuaym, *Müsnedü'l-İmam Ebî Hanîfe*, (Tahkik edenin önsözü), s.121; Eserin yazması Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesinde Reşid Efendi Koleksiyonu'nda 000448 numaralı kayıta bulunmakta olup 108-124 varakları arasındadır. Eserin adı *Talikat'ün Münîfe ala Müsned-i Ebî Hanîfe* olarak geçmektedir.

²⁹⁴ Ebû Nuaym, *Müsnedü'l-İmam Ebî Hanîfe*, (Tahkik edenin önsözü), s. 124; Şevkani, *el-Bedrü't-tali' bi-mehasin men ba'de'l-karni's-sabi'*, II, 45. Yazma nüshası Bağdad Evkaf Kütüphanesi'nde 781 numaralı kayıta bulunmaktadır.

²⁹⁵ Alâeddin ve Özcan, "Konevî", *DİA*, XXVI, 164; Kâtib Çelebi, *Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâtü'l-fuhûl*, III, 306-307; Davudi, *Tabakâtü'l-müfessirin*, II, 320. Konevî'nin eseri Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesinde KÖPRÜLÜ Fazıl Ahmed Pş. Koleksiyonu'nda 000419 numarada kayıtlı olup 39 varaktır.

eserin İbn Hacer'in *Fethu'l-Bârî*'sinden sonra en güzel şerh olduğunu ifade etmektedir.²⁹⁶

- Muhammed Hasan es-Sünbülî (Senbehlî) (ö. 1305/ 1887) de Haskefî'nin bu eserini şerh etmiştir. Ve eserine *Tensikü'n-nizam fî Müsnedi'l-İmam (Ebî Hanîfe en-Nu'man)* adını vermiştir.²⁹⁷

Bazı kaynaklarıda *el-Müsned* adlı eserin Ebü'l-Hasan Muhammed b. Hasan el-Ken'ânî (ö. ?) tarafından *Tensiku'n-nizâm fî Müsnedi'l-İmâm* adıyla şerh edildiğine dair bir bilgi vardır.²⁹⁸ Ancak bu şerhin hangi müsned üzerine olduğuna dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

2. İhtisar Çalışmaları

Hârisî ve Hârizmî'nin eserleri üzerine farklı dönemlerde ihtisar çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmalar kısaca şöyledir;

a. *Câmiu'l-mesânîd* üzerine yapılan ihtisar çalışmaları;

- Şerefeddin İsmâil b. Îsâ el-Mekkî (ö. 892/ 1487) bu eseri *İhtiyâru i'timâdi'l-mesânîd fî'htisâri esmâ'i ba'zı ricâli'l-esânîd* adıyla şerh etmiştir.²⁹⁹

- Ebû'l-Bekâ Ahmed b. Ebû'z-Ziyâ Muhammed el-Kureşî, el-Mekkî de *el-Müstened muhtasarü'l-Müsned* adıyla şerh etmiştir. Ebû Hanîfe'den Hârizmî'ye kadar olan isnadları hazf etmiştir.³⁰⁰

- Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim el-Hanefî de bu eseri *Muhtasarü'l-Müsned* adıyla ihtisar etmiştir.

b. *Müsnedü'l-İmam Âzam* üzerine yapılan ihtisar çalışmaları;

²⁹⁶ Ebû Nuaym, *Müsnedü'l-İmam Ebî Hanîfe, (Tahkik edenin önsözü)*, s. 127; Eser Dımaşk Daru'n-Nevâdir yayınevi tarafından 2014 yılında tahkikli olarak basılmıştır.

²⁹⁷ Hârisî, *Müsnedü'l-İmam A'zam*, (Tahkik edenin önsözü), s.14; Senbehlî'nin eseri 2015 yılında Karaçi'de basılmıştır.

²⁹⁸ Bkz. Hatiboğlu, "Müsned" *DİA*, XXXII, 102-103.

²⁹⁹ Hatiboğlu, "Müsned" *DİA*, XXXII, 101-103.

³⁰⁰ İbnü'z-Ziyâ'nın eserinin yazması Süleymaniye YEK'de KÖPRÜLÜ Fazıl Ahmed Paşa Koleksiyonunda 000421 numarada kayıtlı olup 307 varaktır. Ancak eser *Muhtasarü'l-Müsned li-Ebi Hanîfe* adıyla kayıtlıdır.

- Musa b. Zekeriyya el-Haskefî (ö. 650/ 1252) Harisî'nin *Müsned*'ini ihtisar etmiş ve İbn Husrev'in *Müsned*'inde geçen Ebû Hanîfe'nin oğlu Hammâd aracılığıyla gelen bazı rivayetleri de eklemiştir. Böylece eser *Müsnedü Ebî Hanîfe li'l-Haskefî* olarak tanınmıştır.³⁰¹

- Sadruddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Abbad el-Hîlâtî (ö. 652/1254) de bu eseri ihtisar etmiş ve *Maksadu'l-müsned* adını vermiştir.³⁰² Kâtip Çelebî (ö. 1067/1657) bu eserin *Câmiu'l-mesânîd*'in ihtisarı olduğunu ifade etmekte ise de Abdurreşid en-Nu'mânî, Hılatî (ö. 652/1254) ile Hârizmî (ö. 655/1257)'nin aynı dönemde yaşamaları ve Hılatî'nin daha önce vefat etmesinden dolayı bu eserin, Hârisî'nin *Müsned*'inin ihtisarı olmasının muhtemel olduğunu ifade etmektedir.³⁰³

- İbnü's-Sirâc olarak şöhret kazanan Muhammed b. Ahmed b. Mesud el-Konevî ed-Dımaşkî (ö. 770/ 1369) Hârisî'nin *Müsned*'inin kolayca ezberlenmesi için isnadlarını hazfederek ihtisar etmiş ve *el-Mu'temed fi ehâdisi'l-Müsned* adını vermiştir.³⁰⁴

c. Hârisî ve İbn Husrev'in *Müsned*'lerinin beraber ihtisarı

- Hicri 13. asır âlimlerinden Ahmed b. İbrahim'in, Hârisî ve İbn Husrev'in *Müsned*'lerini ihtisar ettiği bir mecmua Abdurreşid en-Nu'mânî'nin kütüphanesinde bulunmaktadır. Bu mecmua Ahmed b. İbrahim tarafından 1243 yılında yazılmış ve kâtibin adı da Muhammed Sıddık el-Afgânî'dir. İbn Husrev'in muhtasarıyla başlayıp Hârisî'nin muhtasarıyla devam etmektedir. 192 varak olup kurşun kalemle yazılmıştır. Bu eser, Mısır'da el-Mektebetü'l-Hidiviyye'de Muhammed Sıddık el-Afgânî tarafından nakledilmiştir.³⁰⁵

³⁰¹ Hatiboğlu, "Müsned" *DİA*, XXXII, 101-103.

³⁰² Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin*, XX, 118; Kureşi, *el-Cevâhirü'l-mudîyye*, II, 62; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 472; İbn Kutluboga, *Tâcü't-terâcim*, 46.

³⁰³ Abdurreşid Nu'mânî, *Mukadimetü Müsnedi Ebî Hanîfe*, s.L'den aktaran Ebû Nuaym, *Müsnedü'l-İmam Ebî Hanîfe*, (Tahkik edenin önsözü), s. 123.

³⁰⁴ Kureşi, *el-Cevâhirü'l-mudîyye*, II, 157; *el-Mu'temed* adlı eserin yazması Süleymaniye YEK'de Köprülü Kütüphanesi, Fâzıl Ahmed Paşa Koleksiyonunda, 419 numarada kayıtlıdır.

³⁰⁵ Ebû Nuaym, *Müsnedü'l-İmam Ebî Hanîfe*, (Tahkik edenin önsözü), s. 129.

-Ebû Hafs Zeynuddin Ömer b. Ahmed b. Şemmâ' el-Halebî (ö. 936/1530)'nin Müsnedü Ebî Hanîfe ihtisarı vardır. Keşfü'z-zünûn adlı eserde onun pek çok eserinin bulunduğu onlardan birinin de *Laktü'l-mercan min Müsnedi Ebî Hanîfe'n-Nu'man* adlı eseri olduğu ifade edilmektedir. Bu eserin *Câmiu'l-mesânîd*'in muhtasarı olma ihtimali vardır.³⁰⁶

3. Diğer Çalışmalar

Ebû Hanîfe Müsnedleri üzerine başta ricâl çalışmaları olmak üzere zevaid, tertib ve tercüme çalışmaları yapılmıştır. Yapılan çalışmalar kısaca tanıtılacaktır. Ayrıca son dönemde yapılan bazı tezler Ebû Hanîfe Müsnedleri'ni ele almaktadır. Bu tezler ile ilgili bilgiler modern çalışmalar başlığıyla ele alınacaktır.

a. Ricâl çalışmaları

- İbn Hacer Askalânî, İmam Muhammed'in *Kitabü'l-Âsâr*'ının ricâlini *Kitâbü'l-Îsâr bi-ma'rifeti ruvati'l-Âsâr* adlı eserinde değerlendirmeye tabi tutmuştur.³⁰⁷
- Ebû'l-Mehâsin el-Hüseynî'nin *et-Tezkire bi-ma'rifeti ricâli kütübi'l-aşere* adlı eserinde İbn Husrev Müsnedi'nin ricâlini de değerlendirmeye tabi tutmuştur. İbn Hacer, *Ta'cîlü'l-menfaa bi-zevâ'idi ricâli'l-e'immeti'l-erbaa* adlı eserinde Ebû Hanîfe Müsnedi olarak İbn Husrev'in *Müsned*'ini esas almıştır.³⁰⁸
- Kasım b. Kutluboğa'ya ait İbnu'l-Mukri'nin *Müsned*'i üzerine *Ricâlü Müsnedi'l-İmam Ebî Hanîfe* adlı bir eserinin olduğu kaydedilmiştir.³⁰⁹

b. Zevaid çalışmaları

- Muhammed b. Muhammed b. Kerderi el-Bezzâzî (ö. 827/1424), *Câmiu'l-mesânîd*'in Kütüb-i Sitte'ye zevaidini çıkarmış ve *Zevâidu Müsnedi Ebî Hanîfe* adını vermiştir.³¹⁰

³⁰⁶ Nu'mânî, *Nazarât*, s. 53.

³⁰⁷ Hatiboğlu, "Müsned" *DİA*, XXXII, 101-103; Bu eser Karaçi'de 1987 yılında basılmıştır.

³⁰⁸ Hatiboğlu, "Müsned" *DİA*, XXXII, 101-103.

³⁰⁹ İbn Kutluboğa, *es-Sikât mimmen lem yeka' fi'l-Kütübi's-Sitte* I, 10.

³¹⁰ Ebû Nuaym, *Müsnedü'l-İmam Ebî Hanîfe, (Tahkik edenin önsözü)*, s. 121-122.

- Bezzâzî, *Câmiu'l-mesânîd*'in zevaidini hazırlayarak ihtisar ettiği *et-Ta'likatü'l-münîfe alâ senedi Ebî Hanîfe* adlı bir eser yazmıştır.³¹¹

- Seyyid Murtaza es-Zebîdî (1205/1791), *Ukûdu'l-Cevahiri'l-Münîfe fi edilleti mezhebi'l-İmam Ebî Hanîfe* adlı eser yazmış ve bu eserde İmam-ı Âzam'ın ahkam ile ilgili rivayetlerinin Kütüb-i Sitte rivayetleriyle uyumlu olanlarını ele almış ve fikhî konulara göre tertip etmiştir. Önce İtikada dair rivayetleri ardından amel ile ilgili rivayetleri yerleştirmiştir.³¹²

- Muhammed b. Ahmed b. Hasan b. Meymun'un -aslen Endülüslü olup Cezair'de yaşamıştır- *Câmiu'l-usuli'l-Münîfe min Müsnedi Ebî Hanîfe* adlı bir eseri vardır.³¹³

c. Tertib Çalışmaları:

- Kâsım b. Kutluboğa İbnu'l-Mukri'nin *Müsned*'ini tertib ettiği bir eser yazmıştır.³¹⁴

- Kâsım b. Kutluboğa Harisî'nin *Müsned*'ini fikhî tertibe göre sıralamıştır.³¹⁵

- Muhammed Âbid es-Sindî, Haskefî'nin ihtisarını fikhî tertibe göre düzenlemiştir.

- Osman b. Yakub el-Kemâhî (ö. 1171/1757) *el-Müsned*'i râvilere göre yeniden düzenleyerek *Tenvîrû's-sened fi îzâhi rumûzi'l-Müsned* adıyla şerhetmiştir.³¹⁶

- Haskefî rivayeti Abdülmecîd Halef tarafından tashihli olarak Kahire'de basılmıştır. Ayrıca Haskefî rivayeti, Buhârî'nin *el-Edebü'l-müfred*'inin kenarında şerhsiz olarak yayımlanmıştır.³¹⁷

³¹¹ Ebû Nuaym, *Müsnedü'l-İmam Ebî Hanîfe*, (Tahkik edenin önsözü), s. 121-122.

³¹² Ebû Nuaym, *Müsnedü'l-İmam Ebî Hanîfe*, (Tahkik edenin önsözü), s. 121-122.

³¹³ Ebû Nuaym, *Müsnedü'l-İmam Ebî Hanîfe*, (Tahkik edenin önsözü), s. 129; Eserin Yazma nüshası Süleymaniye YEK'de Fatih koleksiyonu'nda 000723 numarada bulunmakta olup 169 varaktır.

³¹⁴ Şevkani, *el-Bedrü't-tâli' bi-mehasin men ba'de'l-karni's-sâbi'*, II, 46.

³¹⁵ Hârisî, *Müsnedü'l-İmam A'zam*, (Tahkik edenin önsözü), I, 13-14; Şevkani, *el-Bedrü't-tâli' bi-mehasin men ba'de'l-karni's-sâbi'*, II, 46.

³¹⁶ Ebû Nuaym, *Müsnedü'l-İmam Ebî Hanîfe*, (Tahkik edenin önsözü), s. 130; Hatiboğlu, "Müsned" *DİA*, XXXII, 101-103.

³¹⁷ Hatiboğlu, "Müsned" *DİA*, XXXII, 101-103.

- Muhammed İdris b. Abdulalî en-Nekrâmî'nin *Tahsilü'l-merâm bi tebvibi Müsnedi'l-İmam* adlı eseri vardır.³¹⁸

d. Tercüme çalışmaları

- Haskefi'nin ihtisarı Ali PEKCAN tarafından *İmam Azam Ebû Hanîfe Müsnedi -Haskefi rivayeti-* adıyla 2005 yılında yayınlanmıştır.

- Muhammet Selim Köse, Haskefi'nin ihtisarını Ali el-Kârî'nin şerhini esas alarak tercüme etmiştir. Bu eser Şamil Yayınevi tarafından 1978 yılında İstanbul'da basılmıştır.

e. Modern çalışmalar

- Abdülazîz Yahyâ Sa'dî, *el-İmamü'l-Âzam Ebû Hanîfe ve's-sünâiyyât fî mesânîdihî* adlı bir çalışma yapmıştır.³¹⁹

- Muhammed Şehidullah b. Muhammed Arzullah, Muhammed Abdürreşid en-Nu'mani gözetiminde *Müsnedü'l-imami'l-Âzam Ebû Hanîfe en-Nu'man b. Sâbit* adlı bir Ebû Hanîfe Müsnedi cem' etmiştir. Bu eser Mekke'de el-Mektebetü'l-İmdadiyye tarafından 2011 yılında yayımlanmıştır. Bu eser müsnedlerin dışındaki Ebû Hanîfe'nin rivayetlerini biraraya getirmek için yazılmıştır. Sahih hadis kitaplarının yanında rical kitaplarından da istifade edilmiştir.³²⁰

- Muhammed Emîn Evrekzeî, *Mesânîdü İmâm Ebî Hanîfe ve adedü merviyâtihî mine'l-merfûât ve'l-âsâr* adlı bir eser kaleme almıştır. Bu eser Karaçi'de 1978 yılında basılmıştır.

- Muhammed Eyyub er-Reşidi tarafından *el-Cem' beyne'l-asar mimma ittefeka ala rivayetihi Ebu Yusuf el-Kadi ve Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybani an Ebû Hanîfe el-İmam er-Rabbani* adlı bir çalışma yapılmıştır. Bu çalışma Karaçi'de Zam Zam Publishers [Zemzem li'n-Neşr] tarafından 2005 yılında yayınlanmıştır.

³¹⁸ Ebû Nuaym, *Müsnedü'l-İmam Ebî Hanîfe, (Tahkik edenin önsözü)*, s. 130.

³¹⁹ Bu çalışma Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye yayınevi tarafından 2005 yılında yayınlanmıştır.

³²⁰ Şehidullah, *Müsnedü'l-imami'l-A'zam, (Tahkik edenin önsözü)*, s.5.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HÂRİZMÎ'NİN *CÂMIU'L-MESÂNÎD'*

Bu bölümde Hârizmî'nin Ebû Hanîfe Müsnedleri'ni toplayan *Câmiu'l-mesânîd* adlı eseri ve bu eseri oluştururken kullandığı yöntem incelenecektir. Öncelikle *Câmiu'l-mesânîd* eserinin genel tanıtımı yapılacak ardından eserin bölümleri değerlendirilecektir. Sırasıyla ilk bölümde yer alan Ebû Hanîfe menâkıbı ve bu kısımdaki rivayetler üzerinde durulacak ve aynı bölümün devamında yer alan Hatîb el-Bağdâdî'nin Ebû Hanîfe'ye yönelik ithamlarına Hârizmî'nin verdiği cevaplar ele alınacaktır. Ardından Ebû Hanîfe'nin sahabeden hadis rivayeti konusu ve Hârizmî'nin yaklaşımı değerlendirilecektir. Eserde geçen isnad ve rivayet sayıları, rivayet türleri ve rivayetlerin sıralaması ele alınacaktır. Ayrıca Hârizmî'nin eserini oluştururken topladığı bu Müsned'leri hangi rivayet yöntemi ile aldığı üzerinde durulacaktır. Son olarak eserin son bölümünü oluşturan râvî biyografileri örnekler seçilerek incelenerek Hârizmî'nin hangi ricâl kaynaklarından istifade ettiği ve bu kaynaklardan faydalanırken nasıl bir yöntem izlediği üzerinde durulacaktır.

A. Eserin Genel Tanıtımı

Câmiu'l-mesânîd Ebû Hanîfe'ye nisbet edilen 15 Müsned eseri cem' amacıyla oluşturulmuş bir eserdir. Ansiklopedik niteliğe sahip olan bu eser, Ebû Hanîfe'den rivayet edilen hadisleri toplayan Müsned eserlerin çoğunu senetleriyle beraber genişçe ele almaktadır.³²¹ Eser oluşturulurken dört Müsned eserden fazlaca istifade edilmiştir. Bunlar; Ebû Muhammed el-Hârisî el-Buhârî'nin *Müsnedü'l-İmami'l-Âzam* adlı eseri, Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Husrev el-Belhî (ö. 526/1132)'nin *Müsnedü'l-İmami'l-Âzam*, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin *Kitabu'l-Âsâr* adlı eseri ve Talha b. Muhammed'in Müsned eseridir.

Eserdeki Müsnedler arasında hadis tariklerinin çokluğu ve hadislerin seçimi konusunda Hârisî'nin eseri önemli yer tutmaktadır. Zira bu eser merfu ve genellikle mürsel rivayetlerden oluşan Ebû Hanîfe'nin hadis kaynaklarından oluşturulmuştur. Bu eserde sahabe ve tâbiîn fetvası çok azdır.³²² Talha ve İbn Husrev'in Müsnedi bu hususta Hârisî'nin Müsnedi ile benzerlik göstermektedir. İmam Muhammed'in *Kitâbu'l-Âsâr*'ı

³²¹ Hârisî, *Müsnedü'l-İmam A'zam*, (Tahkik edenin önsözü), I, 18.

³²² Hârisî, *Müsnedü'l-İmam A'zam*, (Tahkik edenin önsözü), I, 18.

ise çoğunlukla mevkuf ve maktu rivayetlerden oluşturulmuştur. Diğer Müsnedlerden alınan rivayetler sayıca daha azdır. Çalışmanın ilgili yerlerinde rivayet sayıları ve türleri detaylı olarak verilmiş olup tablo halinde gösterilmiştir.

Hârizmî, eserini 40 konu başlığı altında 40 bölüme ayırmıştır. Böyle yaparak 40 hadis ile ilgili rivayetlere dayandığını ve sevaba nâil olmayı umduğunu ifade etmektedir.³²³ Kırk sayısı bir olgunluk ve tamlık ifade etmesi açısından önemlidir. Nitekim geleneğimizde de bu sayıya önemli atıflar bulunmaktadır. “İslâm kültüründe bazı kitapların kırk bölüm halinde düzenlenmesi (meselâ İmam Gazzâlî’nin *İhyâ’ü ‘ulûmi’ d-dîn*’i) ve masallarda kırk durak veya kırkinci kapının bir mutlu son oluşu, arınmanın kırk gün sürmesi gibi hususlar bu sayının bir olgunluk ve tamlık ifadesi için kullanıldığını gösterir.”³²⁴ Ebu Hanîfe Menâkıbı yazan Muvaffak el-Mekkî’nin de bu geleneğe uyarak eserini 40 bölümden oluşturduğu bilinmektedir. Ancak eser yazmalardaki eksiklikten dolayı 20 küsur bölüm olarak basılmıştır.³²⁵ Hârizmî’nin yaşadığı dönem incelendiğinde 40 hadis yazma geleneğinin yaygın olduğu görülür. Başta İbnü’s-Salâh eş-Şehrezûrî (ö. 643/1245)³²⁶, İmam Nevevî (ö. 676/1277)³²⁷ olmak üzere pek çok müellif 40 hadis eseri kaleme almak amacıyla eserler ortaya koymuştur. Ayrıca Hârizmî’den yaklaşık bir asır önce yaşamış olan âlimlerden Ebû Tâhir es-Silefî (ö. 576/1180)’nin *Kitâbü’l-erbaîn el-büldâniyye*’si bu geleneğin devam ettiğini göstermektedir. Bu bilgilerden hareketle Hârizmî’nin de bu geleneğe uygun olarak eserini 40 bölüme ayırmış olduğu düşünülebilir.

40 bölümden oluşturulan bu eserdeki hadisler fıkıh konularına göre tertip edilmiş ve bu konulara ek olarak başta Ebû Hanîfe’yi tanıtan bir menâkıb bölümü ve Müsnedlerin isnadlarını açıklayan bir bölüm bulunmaktadır. Ayrıca kitabın sonunda râvî biyografilerinin verildiği son bölüm bulunmaktadır. Kitabın ilk bölümünde Ebû

³²³ Hârizmî, *Câmiu’l-mesânîd* I, 10.

³²⁴ İskender Pala, “Kırk” *DİA*, XXV 467.

³²⁵ Mekkî, *Menâkıb*, I, 3.

³²⁶ İbnü’s-Salâh, *el-Ehâdîsü’l-küllîyye elletî aleyhâ medârü’ d-dîn* adlı eserinde muhtemelen bir kırk hadis kitabı yazmayı amaçlamış, cevâmiu’l-kelim özelliğine sahip hadislerden yirmi altısını bu çalışmada bir araya getirmiştir. Ancak eseri tamamlayamamıştır.

³²⁷ Nevevî, İbnü’s-Salâh’ın bu eserine aynı nitelikteki on altı hadisi ilâve ederek kırk iki hadisten meydana gelen *el-Erba’ûn* adlı derlemesini meydana getirmiştir. M. Yaşar Kandemir, “İbnü’s-Salâh”, *DİA* XXI, 200.

Hanîfe'nin faziletlerini anlatan menâkıb bilgileri verilmekte ardından Hatîb el-Bağdâdî'nin Ebû Hanîfe'ye yönelttiği ithamlara cevaplar verilmektedir. İkinci bölümde Hârizmî'nin *Câmiu'l-mesânîd*'de cem' ettiği müsnedlerin kendisine ulaşan eser isnadları verilmektedir.³²⁸ Üçüncü bölümden itibaren hadisler konu başlıklarına uygun olarak sıralanmıştır. Üçüncü bölüm fıkıh kitaplarında genellikle bahsedilmeyen iman hakkında dört fasıldan oluşmaktadır. Bu fasıllar 1. iyilikleri teşvik ve kötülöklere karşı uyarma, 2. iman ve kaza, kader, şefaât ve diğör hususları tasdik etme, 3. dünyadan zahit olma, teselli bulmak, Nebî'nin (s.a.v) ahlakıyla ahlaklanmak ve 4. faziletler başlığını taşımaktadır.³²⁹ İmam Muhammed'in *Kitabu'l-Âsâr* adlı eserinde *Kitabu'l-İman* başlıklı bir bölüm bulunmaktadır. Bu bölümdeki bazı başlıklar ve rivayetlerin bir kısmı *Câmiu'l-mesânîd*'in bu bölümüne alınmıştır.³³⁰

Dördüncü bölümden 39. bölüme kadar fıkıh bölümleri şöyle sıralanmaktadır. *Taharet, namaz, zekat, oruç, hac, buyu', sarf, rehin, hacr, icârât, şuf'a, mudarabe ve şeriket, kefalet, sulh, hibe, gasp, [karz, vedî'a ve âriyet], me'zun, muzâra'a ve musâkât, nikah, talak, nafakât, itâk, mükâteb, velâ, cinâyetler, hudûd(hadler), [serika ,udhiye sayd ve zebâih], eymân, da'vâ, şehâdât, edebü'l-kâdî, siyer, [hazr ve ibâhâ], [vasiyetler ve miraslar],* şeklinde sıralanmaktadır.³³¹ Bu bölümler oluşturulurken *Muhtasar* adlı eserin tertibi esas alınmıştır.³³² Bu eserin *Muhtasaru'l-Kudurî* adlı eser olması muhtemeldir. Zira *Câmiu'l-mesânîd*'in konu sıralaması bu eserle tamamen uymakta ancak *Muhtasaru'l-Kudurî*'de geçen; *ikrar, vekâlet, havale, vakıf, lakîk, lukata, hünsa, mefkud, ibâk, ihya-u mevât, râda', rac'a, ilâ, hulu', zihâr, liân, iddet, hıdâne, âkil, eşribe, rücu' ani's-şehadet, kasame ve ikrah* konuları *Câmiu'l-mesânîd*'de başlık olarak bulunmamaktadır.

Kitabın 40. bölümü eserde geçen râvîlerin biyografileri hakkındadır. Bu bölüm kendi içerisinde beş kısma ayrılmakta ve alfabetik olarak sıralanmaktadır. Peygamber Efendimiz Muhammed'in (s.a.v.) ismine hürmeten adı Muhammed olan râvîlere ilk

³²⁸ Bu isnadlar çalışmanın Ek 1 kısmında tablo halinde gösterilmiştir.

³²⁹ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, I, 78.

³³⁰ Şeybânî, *Kitabu'l-Âsâr* (thk; Ahmed İsa el-Ma'sarâvî), I, 393-412.

³³¹ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, I, 14-16.

³³² Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, I, 7.

sırada yer verilmiştir.³³³ Birinci kısımda Ebû Hanîfe'nin kendisinden rivayette bulunduğu sahabiler, ikinci kısımda Ebû Hanîfe'nin doğrudan rivayet aldığı sahabiler ve tâbiînin biyografisi bulunmaktadır. Bunların toplam sayısı 300 küsur olduğu ifade edilmiştir. Üçüncü kısımda Ebû Hanîfe'den rivayette bulunan talebeleri değerlendirilmiş ve sayılarının 500 küsur olduğu belirtilmiştir. Dördüncü kısımda Müsned sahipleri incelenmiş, beşinci kısımda ise Müsned sahiplerinden sonraki râvîler ele alınmıştır.³³⁴

B. Eserin Bölümleri

1. Ebû Hanîfe Menâkıbı Bölümü

Eserin ilk bölümünde Ebû Hanîfe'nin kısa bir menâkıbına yer verilmektedir. Müellif bu bölümü “*Ebû Hanîfe'yi Diğer Mezhep İmamlarından Ayıran Özellikler*” başlığıyla sunmakta ve 10 kısımda incelemektedir.³³⁵

Hârizmî, bu bölümde Ebû Hanîfe'nin üstünlüklerini anlatmakta ve çeşitli rivayetlerle desteklemektedir. Müellifin bu bölümü yazarken oluşturduğu başlıklar ele alınan konuyu özetler mahiyettedir. Bu başlıklar şöyledir;

“Ebû Hanîfe'nin menkıbeleri ve kendine has özellikleri çok fazladır. Bu özellikler daha sonra gelen diğer mezhep imamlarından hiçbirine nasip olmamıştır. Bu özellikler 10 başlıkta toplanabilir. Birincisi, Ebû Hanîfe'yi öven Âsâr ve Ahbar türünden rivayetlerin bulunması. İkincisi, Ebû Hanîfe'nin Sahabenin yaşadığı dönemde dünyaya gelmiş olması. Üçüncüsü, Sahabe'den rivayette bulunması. Dördüncüsü, tâbiîn döneminde içtihat etmesi ve fetva vermesi. Beşincisi, Tâbiîn'in büyüklerinin Ebû Hanîfe'den rivayette bulunması. Altıncısı, Tâbiîn âlimlerinden dört bin kişiye talebelik yapıp onlardan istifade etmesi. Yedincisi, İmam Ebû Hanîfe'nin etrafında toplanan ve içtihat makamına ulaşan talebelerin diğer imamlar için bulunmaması. Sekizinci, Fıkıh Usulü kurallarını ilk ortaya çıkaran ve içtihat kaidelerini oluşturan kişi olması. Dokuzuncusu, Hiçbir halife ve yöneticiden hediye kabul etmeyip, helal

³³³ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, II, 494.

³³⁴ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, I, 16.

³³⁵ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, I, 12-13.

yoldan kazandığı ile talebelerine infakta bulunması. Onuncusu, dünyadan ve makam sevgisinden uzak durduğu için şehit olarak vefat etmesi.”³³⁶

Hârizmî, bu başlıklar altında Ebû Hanîfe’nin diğer imamlardan üstün özelliklerini anlatmakta, menâkıba aldığı bilgileri sahabe ve tâbiünden geldiğini düşündüğü senetli rivayetlerle desteklemektedir. Müellif ilk bölümü yazarken Muvaffak el-Mekkî’nin *Menâkıbu’l-İmami’l-Âzam Ebî Hanîfe* adlı eserinden faydalanmıştır. Bu kısma aldığı rivayetleri de kaynakta geçtiği şekliye aldığı görülmektedir. *Ahbâr türünden rivayetlerin bulunması* başlığı altında zikredilen asılsız rivayetlerin tamamı eserin tahririni yapan Durrekânî tarafından terk edilmiş, onların yerine Ebû Nuaym’ın *Târihü Isfahân* adlı eserinde fars, acem ve mevâliler hakkındaki 8 rivayeti esere eklenmiştir. Durrekânî, bu rivayetleri Ebû Hanîfe’nin fars kökenli olmasından dolayı eklediğini belirtmiştir. Hârizmî, bu bölüme aldığı rivayetlerin sıhhati hakkında herhangi bir açıklama yapmamış, bu rivayetlerden hareketle Ebû Hanîfe’nin üstünlüğüne dair bazı sonuçlar çıkarmıştır. Hâlbuki Ebû Hanîfe’nin üstünlüğünü göstermek için bu tür rivayetlere başvurmaya gerek yoktur. Zira bu tür asılsız rivayetler eser hakkında eleştirilere mahal oluşturmaktadır.³³⁷

Câmiu’l-mesânîd’e Muvaffak el-Mekkî’nin *Menâkıbu Ebî Hanîfe* adlı eserinden alınan rivayetlere birkaç örnek;

- Ebû Hureyre (r.a)’den Resulullah (s.a.v) şöyle buyurdu: “Ümmetimden adı Ebû Hanîfe olan biri olacak ve kıyamet günü ümmetin ışığı olacaktır.”³³⁸

- Ebû Hureyre (r.a)’den Resulullah (s.a.v) şöyle buyurdu: “Ümmetimden ismi Nu’mân b. Sâbit, künyesi Ebû Hanîfe olan biri olacak, o ümmetimin ışığıdır, o ümmetimin ışığıdır, o ümmetimin ışığıdır.”³³⁹

Durrekânî bu rivayetlerin asılsız olduğunu belirterek onları eserden çıkarmış, yerine şu rivayetleri eklemiştir.

³³⁶ Hârizmî, *Câmiu’l-mesânîd*, I, 12-13.

³³⁷ Hârizmî, *Câmiu’l-mesânîd*, thk. Durrekânî, I, 18-20.

³³⁸ Hârizmî, *Câmiu’l-mesânîd*, I, 14; Mekki, *Menâkıb*, I, 10.

³³⁹ Hârizmî, *Câmiu’l-mesânîd*, I, 15; Mekki, *Menâkıb*, I, 11.

- Ebû Hureyre (r.a) naklediyor; Cuma Suresi nazil olduğunda Hz. Peygamber (s.a.v.) ile beraber oturuyorduk. “(Allah o peygamberi) onlardan henüz kendilerine katılmayan başkalarına da göndermiştir.”³⁴⁰ âyeti nazil olduğunda bu kişiler kimlerdir ey Allah’ın Resulü diye soruldu. Bu soru iki veya üç kez tekrarlanınca Peygamber (s.a.v.) elini Selman’ın (Fârisî) omuzuna koyarak şöyle buyurdu; “İman Süreyya’da bile olsa bunlardan (Farslardan) bazıları ona ulaşacaktır.”³⁴¹

- “Din Süreyya yıldızında asılı bile olsa Farslardan bazıları ona ulaşacaktır.”³⁴²

- “İlim Süreyya yıldızında asılı bile olsa Fars oğullarından bazıları ona ulaşacaktır.”³⁴³

Hârizmî her ne kadar yukarıda zikrettiğimiz rivayetleri eserine almış olsa da, bu rivayetleri senetleriyle zikretmekle ve rivayetler hakkında hüküm beyan etmemekle sorumluluğu üzerinden atmaktadır. Zira müellif, sadece Ebû Hanîfe hakkında kendisine ulaşan menâkıb rivayetlerini sıralamaktadır. Eserde bu tür rivayetlere neden yer verdiği incelenmesi gereken bir konudur. Öte yandan hadislerin tahricini yapan Durrekânî’nin bu rivayetleri güvenilir rivayetlerle değiştirerek Hârizmî’ye yöneltilen asılsız rivayetleri kullanma iddiasını ortadan kaldırmaya çalışmakta olduğu görülmektedir. Ancak eserin metninden rivayetleri çıkararak yapılan müdahaleler eserin otantikliğine zarar verdiği için doğru bir tavır değildir. Yapılacak düzeltmelerin dipnotta verilmesi daha doğru bir tavidir.

Ebû Hanîfe’nin şahsiyeti hakkında verilen rivayetlerle ilgili olarak şu açıklamalar konuyu özetler mahiyettedir;

“Ebû Hanîfe hakkında döneminden itibaren, değişik görüşteki birçok âlim ve müellif tarafından lehte ve aleyhte çok şey söylenmiş ve yazılmıştır. Hayatı ve görüşleriyle ilgili olarak teşekkül eden bu zengin menkıbe ve rivayet birikimi içerisinde mezhep taassubunun ve diğer birçok âminin yol açtığı birtakım aşırılıkların bulunması tabiidir. Nitekim özellikle menâkıb

³⁴⁰ Cuma 3.

³⁴¹ Hârizmî, *Câmiu’l-mesânîd*, I, 18.

³⁴² Hârizmî, *Câmiu’l-mesânîd*, I, 19.

³⁴³ Hârizmî, *Câmiu’l-mesânîd*, I, 20.

kitaplarında Ebû Hanîfe veya Nu'mân adında bir şahsın geleceği, ümmetin ışığı olacağı, dini ve sünneti ihya edeceği meâlinde bazı hadislere sened ve metinleriyle birlikte yer verilir. Ancak diğer mezhep imamları ve büyük âlimler hakkında rivayet edilen benzeri hadisler gibi bu tür haberlerin de uydurma olduğu açıktır.”³⁴⁴

Hârizmî, Ebû Hanîfe'nin menâkıbını ele aldıktan sonra ona yöneltilen ithamlara cevaplar vermektedir. Bu ithamların çoğu Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târihü Bağdâd* adlı eserinde geçmektedir. Hârizmî'nin bu ithamlara verdiği cevaplar farklı açılardan incelenebilir.

2. Ebû Hanîfe'yi İtham Eden Hatîb'e Hârizmî'nin Tenkitleri

Hârizmî, İmâm-ı Âzam'ın üstünlüklerini menâkıb olarak 10 başlık altında anlattıktan sonra Hatîb el-Bağdâdî'nin Ebû Hanîfe'yi küçük düşüren ve onu kusurlu gösteren rivayetler naklettiğini ve onun bu ithamlarına cevap vermek istediğini belirtmektedir. Bu cevaplardan ilk dördü kısa, beşincisi ise uzun bir cevaptan oluşmaktadır.³⁴⁵ Cevaplara başlanırken bir kaide verilmekte ardından Hatîb'in bu hususta hatalı olduğu gösterilmeye çalışılmaktadır. Bu kısımda Hârizmî'nin hadis ilmi ve usulü yanısıra fıkıh usulü, Arap dili ve belagatı, mantık, âdâbu'l-bahs ve'l-münâzara gibi ilimleri bildiği ıstılahlarını yerli yerinde kullandığı görülmektedir.³⁴⁶

Birinci cevap: “Eğer bir kişi hakkındaki rivayetler çelişirse o rivayetler yokmuş gibi kabul edilir.” Bu kaideye göre Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târihu Bağdâd* adlı eserinde Ebû Hanîfe'nin lehine ve aleyhine olan rivayetleri almasıyla bu rivayetlerin hiçbirinin kabul görmeyeceği bildirilmiştir. Ayrıca Hârizmî'nin kendisi ve diğer insafı âlimlerin Ebû Hanîfe hakkında zikrettiği rivayetlerin delil olarak kabul edilmesi gerektiği ifade edilmiştir.³⁴⁷

³⁴⁴ Mustafa Uzunpostalcı, “EBÛ HANÎFE”, *DİA*, XX 131.

³⁴⁵ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, I, 37.

³⁴⁶ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, I, 37.

³⁴⁷ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, I, 37.

Hârizmî “Yukarıdaki duruma delil olarak, bir kişi hakkında hem cerh hemde ta’dil bulunur ve ta’dil tercih edilirse cerh yokmuş gibi kabul edilir.” diye bir kaideyi vermekte ve sonrasında bu kaideyi açıklayan örnekler zikretmektedir.³⁴⁸

İkinci cevap: Âdil olmayan kimselerin şahitliği ve rivayeti makbul değildir. Bu kaideyi verdikten sonra muhaddislerin Hatîb’i bu hususta tenkit etmekte olduklarını ve onda bulunan bazı kötü hasletlerden dolayı bu konudaki rivayetlerinin kabul edilmemesi gerektiğini vurguladıklarını nakleder. Hârizmî üç engelden dolayı Hatîb’in (kötü) hasletlerini zikretmediğini ifade etmektedir.³⁴⁹

Birinci engel; Ebû Hanîfe’nin sevmediği kimse hakkında kötü söz söylemediği, onların hakkında hüsn-ü zan beslediği şöyle ifade edilmiştir: “Ebû Hanîfe’den vefat etmiş düşmanlarına sövdüğü veya kötü söz söylediğine dair herhangi bir rivayet yoktur. Aksine onun daima hüsn-ü zan ile hareket ettiği vurgulanmıştır. Onun mezhebi günah sebebiyle kimsenin imandan çıkmayacağı şeklindedir.”³⁵⁰ Bu engelden dolayı Hârizmî, Hatîb hakkında kötü söz nakletmekten kaçınmıştır.

İkinci engel; “Hz. Peygamber’in “Ölülerinizi ancak hayırla yâd edin” hadisinin zâhiri manasıdır. Hatîb her ne kadar imamımıza kötü söz söyleyerek bize zulmetse de Allah onu bağışlasın.”³⁵¹ Yani her ne kadar imamımız hakkında kötü söz rivayet etse de “biz Hatîb’in hakkında bir nakilde bulunmayacağız” demek istemiştir.

Üçüncü engel; “Hatîb’in hakkında söylenen kötü sözler bizi ilgilendirmez. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur; ‘Kendisini ilgilendirmeyen şeyleri terk etmesi kişinin İslâmının güzelliğindedir.’” diyerek Hatîb hakkında herhangi bir nakilde bulunmadan Hatîb’in kapalı yönlerini bilmek *Kitabu’l-intisâr li-eimmeti’l-emsâr* adlı eserine bakmalarının yeterli olduğunu ifade etmiştir. Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere Hârizmî mezhep taassubundan uzak durmaya çalışmıştır.³⁵²

³⁴⁸ Hârizmî, *Câmiu’l-mesânîd*, I, 37.

³⁴⁹ Hârizmî, *Câmiu’l-mesânîd*, I, 40.

³⁵⁰ Hârizmî, *Câmiu’l-mesânîd*, I, 40.

³⁵¹ Hârizmî, *Câmiu’l-mesânîd*, I, 40.

³⁵² Hârizmî, *Câmiu’l-mesânîd*, I, 40.

Üçüncü cevap: Müellif, “Çokça hata ve kusur yapanların rivayeti kendileri takvalı olsalar dahi kabul edilmez.” kaidesini verdikten sonra Hatîb’in durumunun da böyle olduğunu ifade eder. Bu durumun netleşmesi için Hafız İbnu’l-Cevzî’nin *es-Sehmu’l-musîb fi’r-reddi ale’l-Hatîb* eserine ve diğer eserlere bakmanın yeterli olacağını vurgulamaktadır.³⁵³

Dördüncü cevap: Hârizmî, Hatîb’in rivayette bulunduğu kişilerin Ebû Hanîfe’ye haset ettiklerini ifade etmiştir. Ebû Hanîfe hakkında konuşanların onu kıskandığı için böyle davrandıklarını açıklamış, kıskançlığın insanın tabiatından geldiği için ona engel olmanın mümkün olmadığını, akıllı ve takva sahibi kişilerin kıskandıkları kişiler alehine konuşmaması bilakis ona verilen nimetlerden kendisi için istemesi gerektiğini vurgulamıştır. Ebû Hanîfe’nin de bu hususta haset edilenlerden olduğunu bir örnekle anlatmaktadır. “Şöyle ki: İbn Ebî Leylâ bazen Ebû Hanîfe’yi över bazen de aleyhinde konuşurmuş. Kendisine bu durumun nedeni sorulduğunda “Genç kıskanılmıştır.” şeklinde cevap vermiştir.”³⁵⁴

Beşinci cevap: Bu cevapta Hatîb el-Bağdâdî’nin Ebû Hanîfe’yi itham eden rivayetleri ele alınmakta ve buradaki her bir ithama iki veya daha fazla cevap verilmektedir. Bunlardan bir tanesi örnek kabilinden verilecek ve ele alınan diğer ithamlar zikredilmekle yetinilecektir.

Birinci itham; “Ebû Hanîfe hadisle amel etmiyor kendi re’yi ile amel ediyor” ithamıdır. Hârizmî, bu ithamın asılsız olduğunu akli ve nakli delillerle ispatlamaya çalışmaktadır. Bu iddiaya üç vecihle cevap verilmiş ve örneklerle açıklanmıştır.³⁵⁵

Birinci vecih; Ebû Hanîfe, İmam Şâfî’nin hilafına mürsel rivayetleri hüccet kabul etmekte ve onu kıyasa öncelemektedir. Yani zayıf hadis türlerinden biri kabul edilen mürsel hadis, Ebû Hanîfe tarafından kıyasa öncelenmektedir.³⁵⁶

³⁵³ Hârizmî, *Câmiu’l-mesânîd*, I, 41.

³⁵⁴ Hârizmî, *Câmiu’l-mesânîd*, I, 41.

³⁵⁵ Hârizmî, *Câmiu’l-mesânîd*, I, 41.

³⁵⁶ Hârizmî, *Câmiu’l-mesânîd*, I, 42.

İkinci vecih; Hârizmî kıyasın dört çeşidinin olduğunu açıklamakta, Ebû Hanîfe ve ashabının bu dört çeşit kıyastan bir ya da iki çeşidini kullandıklarını, İmam Şâfiî'nin ise her dört çeşidi de kullandığını belirtmektedir. Özellikle kıyas-ı şibh denilen kıyas türünü Ebû Hanîfe'nin kullanmadığını İmam Şâfiî'nin ise çokça kullandığını örnekler vererek açıklamaktadır. Yiyecek olması yönüyle mat'umât'ın naslarda geçen mansusât'a kıyası ve necaseti temizleme yönüyle sirkenin iç yağa benzetilmesi gibi benzerlikleri üzerinden İmam Şâfiî kıyas yaparken Ebû Hanîfe kıyası terk etmektedir.³⁵⁷

Üçüncü vecih; Ebû Hanîfe ve ashabının kullandığı hadislerden örnekler sıralanarak "Ebû Hanîfe hadislere ittiba etmiyor" iddiasının yanlış olduğu anlatılmaktadır. Hadislerden örnekler verilen bu kısım tafsili olarak anlatılmıştır. Örneklerden biri; Ebû Hanîfe namazda kahkaha ile gülen birinin namazının bozulacağına bir hadisten dolayı hükmetmiştir. Hadis şöyledir; "*Hz. Pegamber ahabıyla beraber namaz kılarken a'manın biri tümsekten düşer. Ashaptan bazıları kahkaha ile güler. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurur; " Sizden her kim kahkaha ile güldüyse namazını ve abdestini tekrarlasın.*"³⁵⁸ Bu rivayet her ne kadar zayıf olsa da Ebû Hanîfe onu kıyasa tercih etmiş, İmam Şâfiî ise kıyası öncelemiştir. Bu örnekte olduğu gibi Ebû Hanîfe'nin zayıf rivayetle amel ettiği ve onu kıyasa öncelediği gösterilmeye çalışılmıştır.³⁵⁹ Ayrıca Ebû Hanîfe'nin bazen kıyastan dolayı değil, daha sahih bir hadisten dolayı bazı rivayetleri terk ettiği ifade edilmekte ve buna örnekler verilmektedir.³⁶⁰

Hârizmî, yukarıdaki örnekte olduğu gibi bazı ithamlara tafsili olarak cevaplar vermektedir. Bu kısma alınan 18 tane itham bulunmaktadır. Bu ithamları ve Hârizmî'nin cevaplarını tek tek değerlendirmek çalışmayı uzatacağı için ithamlardan birkaç örnek vermekle yetinilecektir.

- "Ebû Hanîfe'nin Arapça bilgisinin sağlam olmadığı dilinde lahn bulunduğu

³⁵⁷ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, I, 42.

³⁵⁸ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, I, 43.

³⁵⁹ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, I, 43.

³⁶⁰ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, I, 45-61.

- Ebû Hanîfe'nin yöneticilik görevini kabul etmediği için değil, deve sayıcılığını (gibi basit bir görevi) kabul etmediği için işkence gördüğü
- Ebû Hanîfe'nin hadislerle amel ettiği ancak sonra vazgeçtiği
- Ebû Hanîfe'nin “Ben dünyada mü'minim ancak Allah katındaki durumumu bilmiyorum.” sözünü söyleyen kişinin imanında şüphesi olduğunu söylediği
- Ebû Hanîfe'nin, babasını öldürüp, annesiyle zina eden ve babasının kafatasında içki içen kişinin imandan çıkmadığını iddia ettiği, Veki', Süfyân ve İbn Ebî Leyla'nın Ebû Hanîfe'yi bu görüşünden dolayı yadırgadıkları
- Ali b. Âsım'ın bir hadisi Ebû Hanîfe'ye götürmesi ve Ebû Hanîfe'nin o hadisi kabul etmediğini söylemesi”³⁶¹

Hârizmî bu ithamların tamamına ikişer üçer bazen de dörder farklı vecihten cevaplar vermekte, bu ithamların doğru olmadığını akli ve nakli delilleri kullanarak ispatlamaya çalışmaktadır. Anlatılanlardan hareketle, Hârizmî'nin cevaplarından onun hadis, fıkıh ve diğer İslamî ilimlerde bilgisinin üst düzeyde olduğunu söylenebilir. Konuyu uzatmamak adına bu ithamlardan bazı örnekler zikredilmekle yetinilmiştir.

C. Hârizmî'ye Göre Ebû Hanîfe'nin Sahabeden Hadis Rivayeti

Menâkıb kitaplarının geneli Ebû Hanîfe'nin sahabeden bazılarıyla görüştüğü noktasında ittifak etmektedir. Ebû Hanîfe'nin sahabeden rivayeti konusunda ise farklı görüşler vardır. Ebû Hanîfe'nin sahabenin bir kısmından rivayette bulunduğunu savunanlar olduğu gibi, onlardan herhangi bir rivayette bulunmadığını ifade edenler de vardır.³⁶² Genel kabule göre, Ebû Hanîfe sahabenin yaşadığı bir dönemde dünyaya gelmiş, Kûfe gibi bir merkezde yetişmiştir. Bu sebeple onun sahabeden bazılarını görmüş olması ve onlardan rivayette bulunması konusunda herhangi bir engel bulunmamaktadır.³⁶³

Hârizmî, eserinin menâkıb bölümünde Ebû Hanîfe'nin sahabeden rivayet ettiği hadisleri kendisine kadar ulaşan senetlerle vererek Ebû Hanîfe'nin sahabe ile görüşme

³⁶¹ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, I, 45-61.

³⁶² Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe*, s. 86.

³⁶³ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, I, 22.

durumu hakkındaki görüşleri açıklamaktadır. Ebû Hanîfe'nin sahabilerden hadis rivayeti hususunda âlimlerin icma ettiğini yalnız kaç sahabiden rivayette bulunduğu hususunda ihtilaf bulunduğunu ifade etmektedir.³⁶⁴ Hârizmî'ye göre; Ebû Hanîfe'nin sahabeden rivayeti hususunda temelde üç görüş vardır; birincisi; Ebû Hanîfe'nin 6 erkek ve bir kadın sahabiden, ikincisi; 5 erkek bir kadın sahabiden, üçüncüsü; 7 erkek bir kadın sahabiden rivayette bulunduğu görüşüdür.³⁶⁵ İlk olarak birinci görüşe göre 6 erkek bir bayan sahabiden gelen 7 adet rivayet verilmektedir. Bu rivayetler Enes b. Malik, Abdullah b. Üneys, Abdullah b. Hâris b. Cez', Câbir b. Abdullah, Abdullah b. Ebî Evfa, Vâsile b. el-Eska' ve Âişe bint Acred'den gelmektedir. Ardından ikinci görüşe göre bu sahabilerden Câbir b. Abdullah'ın çıkarıldığı ifade edilmektedir. Çünkü Câbir'in vefatı 79 veya 80 olduğu nakledilmektedir. Daha sonra burada verilen 7 rivayetin 6'sının "semi'tu" lafzıyla rivayet edilmiş olduğu, Câbir'den gelen rivayetin ise "an" lafzıyla verildiği belirtilerek şu açıklama yapılmıştır; "*Nitekim anane ile rivayet edilen hadislerde irsal durumu çokça görülmektedir.*"³⁶⁶ Üçüncü görüşe göre ise Ebû Hanîfe'nin 7 sahabe ek olarak Ma'kıl b. Yesâr el-Müzenî'den rivayetinin olduğu ancak Ebû Hanîfe'nin ondan rivayetinin tartışmalı olduğu ifade edilmiştir. Hârizmî'ye göre Ma'kıl b. Yesar 60 yılında vefat etmiş olup Ebû Hanîfe'nin ondan rivayeti imkânsızdır.³⁶⁷ Sonuç olarak Hârizmî'ye göre ilk olarak verilen görüş en doğru görüştür. Ebû Hanîfe 5 erkek ve 1 bayan sahabiden hadis rivayet etmiştir.

Câmiu'l-mesânîd'in son bölümünde râvîler tanıtılırken Ebû Hanîfe'nin sahabilerle görüşme durumları kısaca anlatılmaktadır. Hârizmî, Enes b. Malik'in biyografisini verirken onun 91 yaşında vefat ettiğini, Ebû Hanîfe ile görüşmesinde hiçbir engelin bulunmadığını ifade etmektedir. Câbir b. Abdullah'ın 78 veya 79'da vefat ettiğini nakletmekte ardından âlimlerin çoğunluğuna göre Ebû Hanîfe'nin Câbir b. Abdullah'tan semâi olmadığını ifade etmektedir. *Câmiu'l-mesânîd*'in başında verilen ilk

³⁶⁴ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, I, 22. *Tensiku'n-nizâm* adlı eserin önsözünde "Hârizmî'nin ittifaktan kastının Hanefilerin ittifakı olmalıdır. Zira bu konudaki ihtilaf zâhirdir." diyerek tam bir ittifakın olmadığına vurgu yapılmıştır. *Tensiku'n-nizâm*,(önsöz) s.36.

³⁶⁵ Zira Ebû Hanîfe sahabenin yaşadığı dönemde dünyaya gelmiştir. Hz. Peygamber'den alınan rivayet ne kadar az kişi aracılığıyla olursa o kadar değerli olur. Bkz. Raşit Küçük, "İSNAD", *DİA*, XXIII, 157.

³⁶⁶ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, I, 22

³⁶⁷ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, I, 22.

8 hadis Ebû Hanîfe'nin sahabeden rivayetleridir.³⁶⁸ Bu kısımda Enes b. Malik ve Abdullah b. Hâris b. Cez'in rivayetleri "semi'tu" lafzıyla verilmekte, Câbir'den gelen rivayet ise "an" lafzıyla geldiği ve doğrudan semaya delâlet etmediği söylenmiştir.³⁶⁹

Câmiu'l-mesânîd'de Abdullah b. Üneys'in 94 yılında Kûfe'ye geldiği ve bu sırada Ebû Hanîfe'nin 14 yaşında olduğu nakledilmiş ve Ebû Hanîfe'nin ondan rivayeti "semi'tu" şeklinde zikredilmiştir. Hârizmî, Abdullah b. Ebi'l-Evfa'nın ise 87 yılında Kûfe'de vefat ettiğini ve genel kabule göre Ebû Hanîfe'nin bu sırada 7 yaşında olduğunu bildirmekte ardından Ehl-i Hadis'e göre 5 yaşındaki çocuğun semanın sahih olduğunu ve Ebû Hanîfe'nin bu sahabiden semaya bir engelin bulunmadığını ifade etmektedir. *Câmiu'l-mesânîd*'in biyografi bölümünde Abdullah b. Hâris b. Cez' ve Vâsile b. el-Eska'nın kısa biyografileri bulunmakta ancak vefat tarihleri ve Ebû Hanîfe ile görüşme durumları hakkında herhangi bir bilgi verilmemektedir.³⁷⁰

D. Esere Alınan Müsned'lerin Sıralaması

Fıkıh bablarına göre düzenlenmiş bu eserde rivayetler konu başlıklarına uygun olarak sıralanmakta ve Hârizmî'nin eserin başında oluşturduğu Müsned'lerin sıralamasına uygun olarak serd edilmektedir.³⁷¹ Yani Müsned sıralamasında ilk olarak verilen Ebû Muhammed el-Hârisî ve Talha b. Muhammed'in Müsned'leri rivayet sıralamasında da diğer Müsned'lere öncelenmektedir. Örneğin; konuyla ilgili bir rivayet Ebû Muhammed el-Hârisî'nin Müsned'inde varsa ilk olarak ondan, daha sonra Talha'dan ve daha sonra diğer Müsned sahiplerinden rivayet edilmektedir. Hadis metni verildikten sonra (اخرجه) denilerek Ebû Hanîfe'den sonraki isnadlar sıralanmaktadır. Bir hadis aynı varyantla birden fazla müsnedden geliyorsa ilk sırada verilen metin hadisi ilk tahriç eden Müsned'in metni olmakta, ardından metin tekrar edilmeden tahriç eden kişiler ve onların isnadları zikredilmektedir. Böylece bir rivayetin pek çok Müsned'de ortak olduğu gösterilmektedir. Bir rivayet Müsned'lerde farklı varyantlarla geldiğinde

³⁶⁸ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, I, 78-87.

³⁶⁹ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, II, 345-346

³⁷⁰ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, II, 345-348.

³⁷¹ *Câmiu'l-mesânîd*'de geçen 15 eserin sıralamasını görmek için bk. s. 27-28.

bu farklılıklara metnin isnadında işaret edilmektedir. Bu farklı varyant sayısı bazen 4'e kadar çıkmaktadır.³⁷²

E. Rivayet ve İsnad Sayısı

Yapılan sayıma göre eserde cem' edilen toplam rivayet sayısı 1716'dır. Bu rivayetler bazen tek isnadla bazen de birden çok isnad ile verilmektedir. İsnadların toplam sayısı ise 4554'tür. Bu isnadların 1532'si Ebû Muhammed el-Hârisî el-Buhârî'nin Müsned'inden; 626'sı Talha b. Muhammed'in Müsned'inden; 226'sı İbnu'l-Muzaffer'in Müsned'inden, 2'si Ebû Nuaym'ın Müsned'inden, 143'ü Abdülbaki el-Ensârî'nin Müsned'inden alınmıştır. Eserde İbn Adî'nin Müsned'inden herhangi bir rivayet bulunmamaktadır. 215'i Hasan b. Ziyâd el-Lü'lûî Müsned'inden, 164'ü Eşnâî'nin Müsned'inden, 803'ü İbn Husrev Müsned'inden, 65'i Kelâî'nin Müsned'inden derlenmiştir. Ebû Yusuf'tan diğer müsnedler aracılığıyla gelen pek çok rivayet bulunmakla beraber Hârizmî'nin müsnedler arasında zikrettiği nüshadan doğrudan herhangi bir rivayet alınmamıştır. Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin Müsned'inden 77 isnad bulunmakta, Hammâd b. Ebî Hanîfe'nin ismi diğer müsnedlerin isnadlarında geçmekle beraber onun Müsned'inden doğrudan herhangi bir rivayet intikal etmemektedir. İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin *Kitabu'l-Âsâr* adlı eserinden 684, İbn Ebi'l-Avvâm'ın Müsned'inden ise 12 isnad esere alınmıştır. Müsnedlerin rivayet sayıları ve yalnızca tek müsnedde geçen rivayetlerin sayısı tablo halinde gösterilmiştir.

Çalışmada *Câmiu'l-mesânîd*'deki isnadlar sayılarak bir değerlendirme yapılmıştır. Bu sayıma eserin ilk iki bölümü dâhil edilmemiştir. Bunun sebebi bu bölümlerin Ebû Hanîfe'yi ve *Câmiu'l-mesânîd*'i tanıtmak amacıyla yazılması ve menâkıb kitapları gibi Müsned'lerin dışındaki eserlerden alınan rivayetlerin bulunmasıdır.

³⁷² Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, II, 291-294. Rivayet no: 1592.

	<i>Câmiu'l-mesânîd</i>'deki Ebû Hanîfe Müsnedleri	İsnad Sayısı	Rivayet Sayısı	Teferrüd Eden Hadis Sayısı
1	Ebû Muhammed el-Buhârî (ö. 340/951)	1532	508	276
2	Talha b. Muhammed (ö. 380/991)	624	455	134
3	İbnu'l-Muzaffer (379/989)	226	126	9
4	Ebû Nuaym (ö. 430/1038)	2	2	0
5	Muhammed b. Abdülbâkî el-Ensârî (ö. 535/1141)	143	129	27
6	İbn Adi' (ö. 365/976)	-	-	-
7	Hasan b. Ziyâd el-Lü'lü'î (ö. 204/819)	226	226	15
8	Ömer b. el-Hasan el-Hâfız el-Üşnânî /Eşnânî (ö. 339/950)	161	146	4
9	Muhammed b. el-Hüseyin b. Muhammed b. Husrev el-Belhî (ö. 522/1132)	803	607	107
10	Ahmed b. Muhammed b. Hâlid el-Hallî el-Kelâî (ö. 220/835)	64	64	14
11	Ebû Yusuf el-Kâdî Yakub b. İbrahim el-Ensârî: (ö. 182/798)- Nüsha	-	-	-
12	Muhammed b. el-Hasan Şeybânî: (ö. 189/805) - Nüsha	77	76	4
13	Hammâd b. Ebî Hanîfe: (ö. 176/792)	-	-	-
14	Muhammed b. el-Hasan Şeybânî: (ö. 189/805) - el-Âsâr	684	584	474
15	Abdullah b. Muhammed b. Ebî'l-Avvâm es-Sa'dî (ö. 335/946)	12	11	6
	Toplam	4554	2479	1070

Tabloda da görüldüğü üzere Ebû Hanîfe Müsnedleri'ni bir araya getirmeyi amaçlayan bu eser, farklı bir metot ile oluşturulmuştur. Müsned'lerden seçilen rivayetler sıralanarak eser oluşturulmuş ancak ele alınan tüm Müsned'lerden rivayet bulunmamaktadır. Ayrıca incelenen 15 Müsned'in rivayetlerinin yalnızca bir kısmı *Câmiu'l-mesânîd*'e alınmıştır. 15 Müsned'in 12'si fıkıh bablarına göre bir araya getirilmiş, kalan 3 eserden ise doğrudan rivayette bulunulmamıştır. Müellif Ebû Yusuf Nüsha'sı ve Hammâd b. Ebî Hanîfe Müsnedi'nden diğer Müsned'ler aracılığıyla rivayette bulunmuş, İbn Adî Müsnedi'nden ise herhangi bir rivayette bulunmamıştır. Bu yönüyle eser arzu edilen 15 Müsned'in tamamını kapsamamıştır. Abdurreşid en-Nu'mânî bu eksikliğin yazmalardan kaynaklanan bir eksiklik olabileceğini belirtmektedir.³⁷³ Bu müsnedler isnad sayısına göre çoktan aza doğru sıralanırsa tablo şöyle olmaktadır:

³⁷³Nu'mânî, *Nazarat*, 53.

	<i>Câmiu'l-mesânîd</i>'deki Ebû Hanîfe Müsnedleri	İsnad Sayısı	Rivayet Sayısı	Teferrüd Eden Hadis Sayısı
1	Ebû Muhammed el-Buhârî (ö. 340/951)	1532	508	276
2	Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Husrev el-Belhî (ö. 522/1132)	803	607	107
3	Muhammed b. el-Hasan Şeybânî: (ö. 189/805) - el-Âsâr	684	584	474
4	Talha b. Muhammed (ö. 380/991)	624	455	134
5	Hasan b. Ziyâd el-Lü'lü'î (ö. 204/819)	226	226	15
6	İbnu'l-Muzaffer (379/989)	226	126	9
7	Ömer b. el-Hasan el-Hâfız el-Üşnânî /Eşnânî (ö. 339/950)	161	146	4
8	Muhammed b. Abdülbâkî el-Ensârî (ö. 535/1141)	143	129	27
9	Muhammed b. el-Hasan Şeybânî: (ö. 189/805) - Nüşa	77	76	4
10	Ahmed b. Muhammed b. Hâlid el-Hallî el-Kelâî (ö. 220/835)	64	64	14
11	Abdullah b. Muhammed b. Ebi'l-Avvâm es-Sa'dî (ö. 335/946)	12	11	6
12	Ebû Nuaym (ö. 430/1038)	2	2	0
13	Ebû Yusuf el-Kâdî Yakub b. İbrahim el-Ensârî: (ö. 182/798)- Nüşa	-	-	-
14	Hammâd b. Ebî Hanîfe: (ö. 176/792)	-	-	-
15	İbn Adi' (ö. 365/976)	-	-	-
	Toplam	4554	2479	1070

İsnadlar daha detaylı incelendiğinde rivayetler arasında benzerliklerin olduğu görülmektedir. Sonraki dönemde yaşayan İbnu'l-Husrev'in isnadları ile Eşnânî, Hasan b. Ziyad ve İbnü'l-Muzaffer'in isnadlarının çoğunlukla aynı olduğu görülür. Nitekim Eşnânî'den rivayet edilen 164 isnadın 153'ü, Hasan b. Ziyad'ın müsnedinden alınan 215 isnadın 172'si, İbnu'l-Muzaffer'in Müsned'indeki 226 isnadın 179'u İbnu'l-Husrev'in isnadlarıyla ile aynıdır. İbn Husrev (ö. 526/1132) daha geç dönemde yaşadığı için kendisinden önce yazılan müsnedlerdeki rivayetleri eserinde toplamış ve günümüze intikal ettirmiştir.

F. Rivayet Çeşitleri

Câmiu'l-mesânîd'de tekrarlarıyla beraber toplam 1716 rivayet bulunmaktadır. Bunların 775'i merfu, 418'i mevkuf, 469'ı maktu ve 50'si mürseldir. 2 yerde Ebû Hanîfe'nin görüşmediği sahabiden “an” sigasıyla verilen munkatı rivayet ve “belağanî” sigasıyla verilen “2 belağ” rivayeti bulunmaktadır. Muhammed Emin Evrekzeî Ebû Hanîfe Müsnedleri üzerine yaptığı çalışmasının son bölümünde *Câmiu'l-mesânîd*'deki rivayetleri tesbit etmeye çalışmış, merfu, mevkuf, maktu olarak ve genellikle hangi sahabilerden geldiğini yazmıştır. Çalışmanın devamında eserdeki rivayetler merfu, mevkuf ve maktu olarak incelenerek ardından Evrekzeî'nin tesbitleri ile beraber tablo halinde verilerek kısa bir değerlendirme yapılacaktır. Ayrıca Tüm rivayetlerin görülebileceği genel bir tablo oluşturulmuştur. Bu tablodaki rakamlarda *Câmiu'l-mesânîd*'in Durrekânî tahkikli neşri esas alınmıştır.³⁷⁴

a. Merfu

Eserde 775 merfu rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetlerden 96'sı İbn Ömer'den, 60'ı İbn Mes'ûd'dan, 69'u Hz. Hz. Âişe'den, 56'sı İbn Abbas'tan, 68'i Câbir'den, 46'sı Ebû Hureyre'den, 30'u Bureyde b. Husayb'dan, 36'sı Ebû Said el-Hudri'den 31'i Enes b. Malik'ten, 21'i Hz. Ali'den, 15'i ise Hz. Ömer'den rivayet edilmektedir. Kalan rivayetler ise başka sahabilerden gelmektedir.

³⁷⁴ Bk. Ek2 tablolar.

b. Mevkuf

Eserde 418 mevkuf rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetlerden 95'i İbn Mes'ûd'dan, 73'ü Hz. Ömer'den, 64'ü İbn Ömer'den, 35'i Hz. Ali, 34'ü İbn Abbas, 30'u da Hz. Hz. Âişe'den rivayet edilmektedir. Kalan rivayetler ise diğer sahabilerden nakledilmektedir.

c. Maktu

Eserde 469 maktu rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetlerden 372'si İbrahim en-Nehâî'den, 11'i Şa'bî, 9'u Şureyh, 1'i Said b. Cübeyr, 4'ü Ata b. Ebî Rabah, 2'si Muammed Bâkır'dan, 3'ü Sâlim b. Abdullah'tan rivayet edilmektedir. Kalan rivayetler ise diğer tâbiîlerden edilmektedir.

d. Mürsel

Eserde 50 mürsel rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetlerden 23'ü İbrahim en-Nehâî'den, 4'ü İbn Şihab ez-Zührî'den, 3'ü Mücahid'den rivayet edilmektedir. Kalan rivayetler ise diğer tâbiin âlimlerden gelmektedir.

Bu rivayetlere ek olarak Ebû Hanîfe'nin "beleğana/ bize ulaştı ki" sigasıyla naklettiği iki rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetler 77 ve 893 no'lu rivayetlerdir. Bunların dışında Ebû Hanîfe'nin Ebû Hureyre'den ve Hz. Ali'den "an" sigasıyla doğrudan naklettiği 468 ve 1736 no'lu iki munkatı rivayeti bulunmaktadır.

Merfu Rivayetler	Bizim yaptığımız sayım	Evrekzeî'nin sayımı
Abdulah b. Ömer	96	94
Abdullah b. Mesud	60	72
H. Hz. Âişe	69	68
Abdullah b. Abbas	56	60
Câbir b. Abdillâh	68	56
Ebû Hureyre	46	44
Bureyde b. Husayb	30	33
Ebû Said el-Hudrî	38	30
Enes b. Malik	31	29
H. Ali	21	37
H. Ömer	15	15
Mevkuf		
Abdullah b. Mesud	95	78
H. Ömer	73	68
Abdullah b. Ömer	64	47
H. Ali	35	37
Abdullah b. Abbas	34	32
H. Hz. Âişe	30	13
Maktu		
İbrahim en-Nehâî	372	355
Şa'bî	11	13
Şureyh	9	13
Said b. Cübeyr	1	11
Ata b. Ebî Rabah	4	5
Muhammed Bakır	2	3
Salim b. Abdullah vd.	3	3
Mürsel		
İbrahim en-Nehâî	23	-
Zührî	4	-
Mücahit	3	-

	Evrekzeî'nin sayımı	Bizim sayım
Merfu	916	775
Mevkuf	311	418
Maktu	483	469
Mürsel	-	50
Diğer	-	4
Toplam	1710	1716

Bu kısımda *Câmiu'l-mesânîd*'de geçen 1716 rivayet merfu, mevkuf, maktu ve mürsel olarak rivayet türlerine ayrılmış, daha önceki sayım ile farklılıkları tablo halinde gösterilmiştir. Eserde en çok merfu rivayet bulunmakta, ardından maktu ve mevkuf rivayetler gelmektedir. Tabloda rivayetlerin çoğunlukla hangi sahabilerden geldiği belirtilmiştir. Maktu rivayetlerin çoğunluğu İbrahim en-Nehâî'den gelmekte olup bu rivayetlerin çoğu sorulan sorulara onun verdiği fetvalardır. Eserin Durrekanî tarafından yapılan tahriçli baskısının dipnotları incelendiğinde bu rivayetlerden 244'ünün mükerrer olduğu görülmektedir. Bu çalışmada rivayetler sayılırken mükerrer rivayetlerin isnad ve metinlerinde farklılıklar bulunduğu için sayıma dâhil edilmiştir.³⁷⁵

G. Müsned'lerin Kitap İsnadlarının Değerlendirmesi

Bu kısımda Hârizmî ile 15 Müsned eseri aldığı hocaları arasındaki bağlantı incelenerek bir değerlendirme yapılacaktır. Hârizmî bu Müsned'leri toplamda 29 hocasına açıktan isnad etmektedir. Bazen de bir hocasını zikrettikten sonra “Ve diğerleri” diyerek diğer hocalarının isimlerini vermemektedir. Bu nedenle Müsned'leri dayandırdığı hoca sayısı net olarak bilinmemektedir. Bazı Müsned'leri tek hocasından, bazılarını ise üç veya daha fazla hocasından aldığını isnadlarda bildirmektedir. Mesela İbn Adî Müsnedi'ni hocası Ebû Muhammed el-Hasan b. Ahmed b. Hibetullah b. Muhammed b. Hibetullah'ta aldığını isnadda ifade etmekte başka hocalarının adını vermeden “ve diğerleri” diye ifade etmektedir. Diğer bir örnek ise 5. Müsned'in sahibi Muhammed b. Abdülbâkî el-Ensârî (ö. 535/1141)'nin Müsned'idir. Hârizmî bu eseri iki isnad ile vermektedir. Birinci isnadda yalnız bir hocasının ismini vererek ondan eseri kıraat yoluyla aldığını ifade etmektedir. Diğer isnadda ise üç hocasının ismini vermekte icazet yoluyla aldığını ifade etmektedir.³⁷⁶ Ayrıca Muhammed b. Abdülbâkî'nin biyografisini verirken şöyle açıklamada bulunmaktadır;

“Ensârî'nin Müsned'ini yaklaşık 20 Şamlı ve Iraklı hocadan dinledim. Onlar da hocalarından rivayet ediyorlardı. Hocaları da Muhammed b. Abdülbâkî'den rivayet ediyordu.

³⁷⁵ Bkz. Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, thk. Durrekânî, I, 125, 127, 142.

³⁷⁶ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, I, 69-77.

Bu eser ilk başlarda belirtildiği gibi Ebû Hanîfe Müsnedleri'nin cem'idir."³⁷⁷ Görüldüğü gibi Hârizmî, Abdûlbakî'nin Müsned'ini 20 hocadan sema yoluyla rivayet etmektedir. Ancak eseri dinlediği tüm hocalarının adını isnadda vermemiştir.

Hârizmî'nin hocalarından Yusuf b. Abdurrahman b. Ali el-Cevzî (Sibt İbnü'l-Cevzî) ona en çok rivayette bulunan hocasıdır. Nitekim 15 Müsned'in 9'unu bu hocasından almakta, İmam Muhammed'in *Kitabu'l-Âsâr*'ının ikinci isnadında yine ona yer vermektedir. Hârizmî bu hocasından Müsned'leri kıraat yoluyla nakletmektedir.³⁷⁸ İsnadlarda bu hocası dışında öne çıkan iki isim daha vardır. Bunlar Ebû Muhammed İbrahim b. Mahmud b. Sâlim ve Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Bekâ'dır. Hârizmî, 15 Müsned'in 7'sini bu iki hocasından rivayet etmekte, İmam Muhammed'in *Kitabu'l-Âsâr*'ının 3. isnadını da Ebû Muhammed İbrahim b. Mahmud b. Sâlim'den nakletmektedir. İsnadlar incelendiğinde Ebû Yusuf Nüsha'sı ile İmam Muhammed Nüsha'sı olarak verilen eserlerin isnadları aynı gelmektedir.³⁷⁹

Sonuç olarak *Câmiu'l-mesânîd* içerisindeki Müsned eserler çoğunlukla tek isnad ile bazen iki veya üç isnad ile rivayet edilmiştir. Hârizmî Müsned'lerden bazılarını tek hocadan çoğunluğunu ise iki veya daha fazla hocadan almaktadır. Ayrıca Ebû Yusuf Nüsha'sı ile İmam Muhammed Nüsha'sı olarak verilen eserlerin isnadları aynı verilmektedir.

H. Eserin Sonraki Dönemlerde İsnadlı Olarak Rivayet Edilmesi

Câmiu'l-mesânîd, Hârizmî'den sonra şöhret bulmuş ve sema' yoluyla sonraki nesillere intikal ettirilmiştir. Mesela; Haydare b. Muhammed b. Yahya b. Hibetullah b. el-Muhyî'l-Abbâsî, Muhyiddin Ebû'l-Hasan b. Ebi'l-Fezâil el-Hanefî, Bağdat'taki Mustansiriyye'nin müderrisidir. Sâlih b. Abdullah b. Sabbağ'dan o da Ebû'l-Müeyyed Muhammed b. Mahmud el-Hârizmî'den *Câmiu'l-mesânîd*'i dinlemiştir. Bu eseri daha sonra Tacuddin Nu'manî sema' yoluyla almış ve İbn Hacer el-Askalânî'ye

³⁷⁷ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, I, 72.

³⁷⁸ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, I, 69-77.

³⁷⁹ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, I, 69-77.

ulaştırmıştır.³⁸⁰ *Tacü't-Terâcim*'de İbn Kutluboğa'nın da bu eseri hocası Tacuddin Nu'manî'den Şam'a yaptığı bir yolculuk sırasında aldığını kaydetmektedir.³⁸¹ Bu bilgiler *Câmiu'l-mesânîd*'in sonraki âlimler arasında mütedavel bir eser olduğunu ve isnadlı olarak nakledildiğini göstermektedir.

Ukûdu'l-cevâhiri'l-münîfe adlı eserin sahibi Murtaza ez-Zebîdî (ö. 1205/1791) eserini oluştururken *Câmiu'l-mesânîd*'i esas almış ve bu eserin *Kütüb-i Sitte* ile aynı olan rivayetlerini bir araya getirmiştir. Eserinin mukaddimesinde Hârizmî'nin cem' ettiği Müsned'lerden bazılarını muttasıl sema' ile bazılarını müşafehe icazet ile, bazılarını genel icazet altında aldığını ifade etmektedir. Zebîdî, *Câmiu'l-mesânîd*'deki Müsnedleri'in 14 Müsned olduğunu belirtmekte ancak Müsned'leri sayarken 15 Müsned ismi vermektedir. Ebû Yusuf, İmam Muhammed ve Hammâd b. Ebî Hanîfe'in eserlerini *el-Âsâr* olarak geriye kalanları ise *el-Müsned* olarak isimlendirmektedir. İmam Muhammed'in *Nüsha*'sını saymamakta onun yerine Ebubekir el-Mukri'inin *Müsned*'ini zikretmektedir.³⁸²

Müsned-ü'l-Fâruk adlı eserin muhakkiki Abdul'mu'tî Kal'acî, İmam Muhammed'in *Kitâbu'l-Âsâr*'ının Hârizmî'nin *Câmiu'l-mesânîd*'inin içinde olduğunu ve isnadının sahih olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Abdusselam b. Muhsin el-Îsâ ise bu eserin isnadının hasen derecesinden aşağı düşmeyeceğini açıklamaktadır.³⁸³

İ. Müsned'lerin Rivayet Yöntemi Açısından Değerlendirilmesi

Hârizmî, müsnedleri rivayet ederken, eserlerin isnadlarını tahammül ve eda sigalarına dikkat ederek vermektedir. Hârizmî'nin eserleri rivayet ederken kullandığı sigalar; kıraat, izin, izin ve kitabet'tir. Bunların dışında kullandığı enbe'eni şeklinde bir

³⁸⁰ İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-Kâmine*, II, 201-202.

³⁸¹ İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, I, 2.

³⁸² Zebidi, *Ukûdu'l-cevâhiri'l-münîfe*, I, 4.

³⁸³ Abdusselam b. Muhsin, *Dirasetü'n-nakdiyye fi'l-merviyâtü'l-vâride fi şahsiyyeti Ömer b. el-Hattab ve siyasetihi'l-idâriyye*, II, 843.

sigâ daha kullanır ancak bunun tam olarak semâyâ mı izin yoluyla rivâyete mi delalet ettiği net değildir.³⁸⁴

Hârizmî bu Mûsned'lerden 11 tanesini en az bir kişinin kıraati yoluyla rivâyet etmiş, Ebû Nuaym ve İbn Adî Mûsned'lerini sadece izin yoluyla, Hammâd b. Ebî Hanîfe Mûsnedi'ni izin ve kitâbet yoluyla, İbn Ebi'l-Avvâm Mûsnedi'ni ise *enbe'enî* lafzıyla vermektedir.³⁸⁵ Hârizmî İbn Adî'den kendisine ulaşan isnadı vermekle yetinmiş, bu isnad ise izin yoluyla rivâyet edilmektedir. İbn Adî Mûsned'inden hiç nakilde bulunulmamıştır.³⁸⁶

Câmiu'l-mesânîd'de Hammâd b. Ebî Hanîfe Mûsned'inden doğrudan hadis rivâyet edilmemiştir. Ancak diğer Mûsned'ler aracılığıyla Hammâd b. Ebî Hanîfe'den rivâyette bulunulmuştur. Hârizmî Hammâd b. Ebî Hanîfe Mûsned'ini izin ve kitâbet yoluyla rivâyet etmektedir. Ayrıca rivâyetler incelendiğinde Hammâd b. Ebî Hanîfe'nin oğlu İsmail b. Hammâd'ın yazılı bir Mûsned'inin olduğu ve bu Mûsned'den babası aracılığıyla Ebû Hanîfe'den rivâyette bulunduğu görölmektedir. İsmail b. Hammâd bazen babasının dışında Ebû Yusuf gibi diğer râvîlerden rivâyette bulunmaktadır.³⁸⁷

Câmiu'l-mesânîd'de geçen Mûsned'lerden İbn Ebi'l-Avvâm'ın Mûsned'i ile tahkikli olarak basılan İbn Ebi'l-Avvâm'ın *Fedâilu Ebî Hanîfe* adlı eseri karşılaştırılınca *Câmiu'l-mesânîd*'deki İbn Ebi'l-Avvâm Mûsned'inde geçen rivâyetlerin ikisi dışında aynı olduğu görölmektedir. İbn Ebi'l-Avvâm'ın eserinin muhakkiki Latifurrahman Behrâicî eserin mukaddimesinde aynı rivâyetlerin *Câmiu'l-mesânîd*'deki cilt ve sayfa numarasını vermiştir.³⁸⁸

Özetle söylemek gerekirse Hârizmî eserinde 15 Mûsned'i topladığını ifade etmekte ve bu eserlerin kendisine ulaşan isnadını vermektedir. İsnadlar incelendiğinde bu Mûsned'lerden 11 tanesini kıraat yoluyla, ikisini izin yoluyla, birini izin ve kitâbet

³⁸⁴ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, I, 69-77.

³⁸⁵ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, I, 69-77.

³⁸⁶ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, I, 69-77.

³⁸⁷ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, II, 304; II, 310.

³⁸⁸ İbn Ebi'l-Avvâm, *Fedâilu Ebî Hanîfe* (Tahkik edenin önsözü) , s.9; *Câmiu'l-mesânîd*'e alınan ortak rivâyetlerin cilt ve sayfa numaraları Dki baskısında şu şekildedir: I, 501, 537, 539; II, 3, 63, 77, 85, 185, 187, 214, 231.

yoluyla ve diğere birini ise enbe'eni sigasıyla aldığını ifade etmektedir. Hârizmî'nin kıraat yoluyla aldığı 11 eserin büyük çoğunluğunun yazma veya matbu nüshaları vardır. Esere alınan rivayetler daha çok Ebû Muhammed el-Hârisî el-Buhârî ve İbn Husrev el-Belhî'nin eserinden gelmektedir.

J. Eserde Ricâl ve Tabakât Bilgisi

Eserin 40. bölümü râvî biyografileri hakkında olup bu bölümde râvîler alfabetik olarak sıralanmaktadır. Ebû Hanîfe'nin kendisinden doğrudan rivayette bulunduğu 6 sahabe biyografisi ilk olarak verilmiş ardından Peygamber Efendimizin ismine hürmeten adı Muhammed olan râvîler sıralanmıştır. Daha sonra elif harfinden başlanarak her harf kendi içerisinde beş kısma ayrılmıştır.³⁸⁹ Her harfin ilk kısmında, Ebû Hanîfe'nin rivayet aldığı sahabiler, ikinci kısmında rivayet aldığı tabiiler, üçüncü kısmında Ebû Hanîfe'den rivayette bulunan talebeler, dördüncü kısmında müsned sahipleri incelenmekte, beşinci kısmında ise müsned sahiplerinden sonra Hârizmî'ye kadarki dönemde yaşamış bazı râvîler ele alınmaktadır.³⁹⁰ Bazı harflerde az râvî olduğu için herhangi bir ayrıma gidilmemiştir. Mesela *Te* harfinde yalnız üç râvî biyografisi vardır. Bunlardan biri sahabe, biri tabî ve biri de daha sonra yaşayan bir râvîdir. *Se* harflerinde ise iki sahabe ve beşinci asırda yaşayan bir râvîye yer verilmektedir. Bu râvîler bulundukları harfin altına sıralanmakta ve herhangi bir taksim yapılmamaktadır.³⁹¹

Bu kısımda *Câmiu'l-mesânîd*'in son bölümünde ele alınan ricâl bilgisi hakkında bilgi verilecek ve Hârizmî'nin hangi kaynaklardan ve nasıl bir yöntemle istifade ettiği üzerinde durulacaktır. Bazı râvîler örnek olarak seçilerek *Câmiu'l-mesânîd*'deki bilgiler ile bilgilerin alındığı kaynaklar karşılaştırılıp farklılıkları dipnotta gösterilecektir. Ardından Hârizmî'nin râvîler hakkındaki değerlendirmeleri incelenecektir.

³⁸⁹ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, II, 494.

³⁹⁰ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, I, 16.

³⁹¹ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, II, 416-417.

Öncelikle *Câmiu'l-mesânîd*'de râvîler tanıtılırken temelde üç eserden istifade edilmiştir. Bunlardan ilki İmam Buhârî (ö. 256/870)'nin *et-Târîhu'l-kebîr* adlı eseridir. Hârizmî râvîleri tanıtırken en çok bu eserden nakilde bulunmuş olup, eserdeki râvî biyografileri diğer eserlere göre kısa olarak verilmektedir. İkincisi Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târîhu Bağdâd* adlı eseridir. Genelde Buhârî'den sonra yaşayan râvîler için bu esere müracaat edilmiştir. Bu iki kaynağın dışında İbnü'n-Neccâr'ın *Târîhu Bağdâd* adlı esere yazmış olduğu *Zeyl*'den³⁹² istifade edilmiştir.³⁹³ Râvîler tanıtılırken her râvî için tek kaynak kullanılmış, nadiren bir râvî hakkında iki kaynağa başvurulmuştur.

Hârizmî bu üç eserden istifade ederek râvî biyografilerini yazmış, bazı râvîler hakkında bu eserlerde bilgi bulamadığını ifade etmiştir. Örneğin *Elif* harfinde Ebû Hanîfe'nin talebelerinin verildiği bölümün sonunda 10 râvînin ismi verilmiş ve müsnedlerde Ebû Hanîfe'den rivayette bulundukları zikredilmekle yetinilmiştir. Müellif, Eyyub b. Hânî'den Ebyaz b. el-Egar'a kadar isimleri verilen bu 10 kişi hakkında Buhârî ve Hatîb'in *Târîh*'lerinde ve Hafız İbn Neccâr'ın *Zeyl*'inde herhangi bir bilgi bulamadığını ifade ettikten sonra, bu râvîlerin belki de Bağdâd şehrine hiç gelmedikleri için haklarında bilgi bulunmadığını ifade etmiştir.³⁹⁴

Çalışmanın devamında Buhârî'nin *Târîh*'inden, Hatîb'in *Târîh*'inden ve İbn Neccâr'ın *Zeyl*'inden üçer râvî incelenerek Hârizmî'nin bu kaynaklardan nasıl istifade ettiği üzerinde durulacaktır. Daha sonra Hârizmî'nin bu râvîler hakkındaki değerlendirmeleri ele alınacaktır.

1. *et-Târîhü'l-Kebîr* 'den İstifade ile Yazılan Biyografi Örnekleri:

a. İbrahim b. el-Müntaşir

Hârizmî onun adını İbrahim b. el-Müntaşir b. el-Ecda' b. Ehi Mesruk b. el-Ecda' olarak vermekte ve babasından hadis dinlediğini nakletmektedir. Buhârî'nin *et-*

³⁹² Bu eserin tam adı: *et-Tarihü'l-mücedded li-medineti's-selam ve ahbâru feza'ilihâ'l-a'lâm ve men veradehâ mine'l-a'lâm*'dir. Bu eserin tamamı günümüze ulaşmamıştır. Günümüze ulaşan kısmı Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye tarafından *Zeylu Tarih-i Bağdad* adıyla basılmıştır.

³⁹³ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, II, 390.

³⁹⁴ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, II, 390.

Târîhü'l-kebîr adlı eserinde Şu'be ve Süfyân'ın ondan hadis dinlediğini nakletmektedir.”³⁹⁵

b. Muhammed b. es-Sâib

Hârizmî onun adını Muhammed b. es-Sâib, künyesini Ebû'n-Nadr olarak vermekte el-Kelbî nisbesi olduğunu belirtmektedir. Yahya b. Said ve Abdurrahman b. Mehdî'nin ondan rivayeti terk ettiklerini, Buhârî'nin *Târîh* adlı eserinden nakleder. Ayrıca isnadıyla şu bilgiyi nakletmektedir: “*Kelbî, Ebû Sâlih'e tüm rivayet ettiği şeylerin yalan olduğunu söylemiştir.*” Daha sonra Muhammed b. İshak'ın Ebû'n-Nadr el-Kelbî'den rivayette bulunduğunu nakletmektedir.³⁹⁶

c. Nu'man b. Beşîr

Hârizmî onun adını Nu'man b. Beşîr b. Saîd olarak vermekte el-Ensârî nisbesi olduğunu bildirmektedir. Daha sonra Buhârî'nin *et-Târîh* adlı eserinden onun künyesini Ebû Abdullah olarak verdiğini belirtmekte, Muaviye b. Süfyân'ın onu Kûfe'ye emir olarak gönderdiğini ve onun da 7 ay orada emirlik yaptığını nakleder.³⁹⁷

Çalışmanın devamında önce Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târîh*'inden istifade edilerek oluşturulan üç biyografi örneği verilecektir. Bunlar; Abdullah b. Muhammed b. Yakub b. el-Hârisî, Talha b. Muhammed b. Cafer ve Muhammed b. Muzaffer b. Musa'dır. *Câmiu'l-mesânîd*'deki bilgiler tezin metninde, *Târîhu Bağdâd* ile farklılıkları ise dipnotta gösterilecektir.

2. *Târîhu Bağdâd* 'dan İstifade Edilerek Yazılan Biyografi Örnekleri:

a. Ebû Muhammed el-Buhârî el-Hârisî (ö. 340/951)

³⁹⁵ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, II, 382. Buhârî'nin *Tarih* adlı eserinde bu kişiyi İbrahim b. Muhammed b. Münteşir olarak vermekte, el-Hemdânî, el-Kûfî nisbeleri zikretmektedir. Mesruk b. Ecda''ın kardeşi olduğunu isnadlı olarak vermektedir. Bk. Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, I, 320.

³⁹⁶ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, II, 350. Bu râvî ile ilgili bilgiler *Câmiu'l-mesânîd* ile Buhârî'nin *Tarih* 'inde aynı verilmektedir. Hârizmî değişiklik yapmadan bilgileri aynen aktarmıştır. Bkz. Buhârî, *Tarihu kebir*, I, 101.

³⁹⁷ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, II, 562.

Hârizmî pek çok râvînin biyografisini *Târîhu Bağdâd* adlı eserden istifade ederek oluşturmuştur.³⁹⁸ Bu râvîlerden biri Ebû Muhammed el-Buhârî, el-Hârisî'dir. Onun biyografisi şöyle verilmektedir:

“Ebû Muhammed el-Buhârî el-Hârisî, Câmiu'l-mesânîd'deki müsnedlerden birinci müsnedin sahibidir. Hatîb el-Bağdâdî'nin Târîh'inden şöyle nakilde bulunmaktadır: “Abdullah b. Muhammed b. Ya'kub b. el-Hâris b. el-Halil el-Kelâbâzî, fakihdir, Buharalıdır. Abdullah el-Üstaz olarak bilinir. Acaib ve garaibleri³⁹⁹ (rivayetleri) vardır. Ebi'l-Muveccih ve Yahya b. Sâsûyeh el-Merveziyeyn'den ve Muhammed b. Fadl el-Belhî, Fadl b eş-Şa'rani ve'l-Hüseyin b. Fadl el-İclî⁴⁰⁰ en-Nisaburiyyeyn, Muhammed b. Yezid el-Kelabazi, Abdullah⁴⁰¹ b. Vâsıl, Sehl b. Mütevekkil, Handuyeh b. el-Hattab el-Buhârîyyin, Ali b. Hüseyin b. el-Cüneyd er-Râzî, Musa b. Harun el-Hafız, Muhammed b. Ali b. Zeyd es-Saniğ⁴⁰² ve diğerlerinden hadis rivayet etmiştir. Bağdat şehrine birden fazla gelmiş ve orada hadis rivayet etmiştir.⁴⁰³ Kendisinden Ebû'l-Abbas Ahmed b. Ukde ve Ebubekir b. Adem⁴⁰⁴ iki kufeli olarak ve Ebubekir el-Ceâbî, Ahmed b. Muhammed b. Ya'kub el-Kâgıdî, el-Bağdadî ve Buhara ehlinin âmmesi hadis rivayet etmiştir.”⁴⁰⁵

b. Talha b Muhammed (ö. 380/990)

Hârizmî onun hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır:

“Talha b. Muhammed b. Ca'fer el-Adl, Ebû'l-Kasım künyesine sahiptir. 15 müsned'den 2. müsned'in sahibidir. Târîhu Bağdâd'da onun şu kişilerden hadis rivayet ettiğini nakledilmektedir; Amr b. İsmail b. Gaylan⁴⁰⁶ es-Sekafî, Muhammed b. el-Abbas

³⁹⁸ Bu kısımda örnek olarak üç râvî ele alınacaktır. Bu râvîler hakkındaki *Câmiu'l-mesânîd*'de geçen bilgiler metinde aynen verilecek dipnotlarda ise bilgilerin kaynağı olan *Târîhu Bağdâd* adlı eser ile farklılıkları verilecektir.

³⁹⁹ Acaib, menâkir ve garâibleri

⁴⁰⁰ el-Becelî

⁴⁰¹ Ubeydullah

⁴⁰² Sâig'

⁴⁰³ “Orada hadis rivayet etmiştir.” İbaresı *Tarihu Bağdad*'da yoktur. Ayrıca *Tarihu Bağdad*'da geçen “وليس بموضع الحجة” (Hadisleri delil teşkil etmez.) ibaresi *Câmiu'l-mesânîd*'de bulunmamaktadır.

⁴⁰⁴ Ebi Dârim

⁴⁰⁵ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, II, 524.

⁴⁰⁶ Ebi Gaylân

et-Tirmizî⁴⁰⁷, Abdullah b. Zeydan, Muhammed b. el-Hüseyn⁴⁰⁸, Ebû'l-Kâsım el-Begavî, Ebubekir b. Davud⁴⁰⁹, Ebû'l-Leys el-Ferâizî'nin⁴¹⁰ kardeşi Ahmed b. el-Kasım, Ebî Sahra el-Bânî⁴¹¹, Haramî b. Ebi'l-Alâ, Yahya b. Sâid, Ebubekir b. Mücahid el-Mukrî ve diğerlerinden hadis rivayet etmektedir.”⁴¹² “Ömer b. İbrahim el-Fakih el-Ezherî, Ebû Muhammed el-Hallal, Abdulaziz b. Ali el-Ezcî, Ali b. el-Muhsin et-Tenuhi, Hasan b. Ali el-Cevherî ondan hadis rivayet etmiştir. Ezherî onun h. 291 yılının başında doğduğunu ve h. 380 yılında vefat ettiğini söylemektedir.”⁴¹³

Hârizmî, Talha b. Muhammed'in ismini künyesini, hocalarını ve talebelerini zikrettikten sonra onun doğum ve vefat tarihini vermektedir. Bu ifadelerde bazı harf hataları bulunmaktadır. Ayrıca Hârizmî'nin *Târîhu Bağdâd*'dan alıntı yaparken düşürdüğü birkaç rivayet vardır. O rivayetler şöyledir: “Ahmed b. Ali ibni-Tûzî Muhammed b. Ebi'l-Fevaris'ten şöyle rivayet ediyor: “Talha hadiste seyyiu'l-hâl (zayıf) idi. Mutezile mezhebini benimsemişti ve onun propogandasını yapardı.” Ayrıca “el-Hasan b. Muhammed el-Hallal Talha b. Muhammed'in ismi zikredilince Mutezilî bir propogandisttir. Ondan rivayet edilmemesi gerekir.” Son olarak el-Ezherî'den Talha'nın Mücahid ile arkadaş olduğu, rivayette ve mezhebinde zayıf olduğu nakledilmektedir.⁴¹⁴

c. Muhammed b. Muzaffer (ö. 379/989)

Hârizmî, Muhammed b. Muzaffer hakkındaki bilgileri de Hatîb el-Bağdâdî'den nakletmektedir. Onun hakkında şu bilgileri vermektedir: “Tam adı Muhammed b. Muzaffer b. Musa b. İsa b. Muhammed b. Abdullah b. Seleme b. İlyas'tır. Ebû'l-

⁴⁰⁷ El-Yezîdî

⁴⁰⁸ “El-Eşnânî el-Kufiyeyn” ifadesi eksiktir.

⁴⁰⁹ Ebî Davud

⁴¹⁰ Ferâidî

⁴¹¹ Eş-Şâmî,

⁴¹² Hatib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, X, 480; Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, II, 487.

⁴¹³ Hatib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, X, 480; Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, II, 487.

⁴¹⁴ Hatib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, X, 480.

Hüseyin künyesine sahiptir.⁴¹⁵ el-Hâfız lakabı ile meşhur olmuştur. *Câmiu'l-mesânîd* adlı eserdeki 3. müsned'in sahibidir."⁴¹⁶

Hârizmî, Hatîb'den İbnu'l-Muzaffer'in nesebi hakkında şu bilgileri naklediyor: "Hatîb, Ebû'l-Kasım el-Ezherî ve Ali b. Hasan⁴¹⁷ et-Tenuhî'nin İbnu'l-Muzaffer'in nesebini İlyas'a kadar rivayet ettiğini ve İbn Burhan dışında onun nesebini zikreden birinin bulunmadığını ifade ediyor."⁴¹⁸ Ardından şöyle devam etmektedir: "İbnu'l-Muzaffer⁴¹⁹ babam ve ondan önceki atalarım Samerra ehlinden idi. Bağdad şehrine taşındılar ve ben Bağdad'da 286 yılında Muharrem ayında dünyaya geldim. İlk hadis dinlediğim yıl ise 300 yılı Muharrem ayındadır."⁴²⁰

Hârizmî İbnu'l-Muzaffer'in hadis dinlediği râvîleri şöyle nakletmektedir: "Beyan⁴²¹ b. Ahmed ed-Dekkâk, Ebû'l-Kâsım⁴²² b. Zekeriya,⁴²³ Ahmed⁴²⁴ b. Abdu'l-Cabbâr es-Sayrafî, Muhammed b. Muhammed b. Süleyman Bâgandî, Hamid b. Muhammed b. Şuayb el-Belhî, Heysem b. Halef ed-Dûrî, Muhammed b. Cerîr et-Taberî, Abdullah b. Salih el-Buhârî⁴²⁵ ve Yahya b. Muhammed b. Sâid ve Bağdatlı hadis hocalarıdır." "İbnu'l-Muzaffer pek çok ilmi yolculuk yapmış ve Ebû Arûbe el-Hüseyin b. Muhammed⁴²⁶, Ebû Ca'fer et-Tahâvî, Ahmed b. Zebân⁴²⁷, Ali b. Ahmed b. Gaylân⁴²⁸'dan Mısır'da çok defa hadis yazmıştır." Ayrıca "Onun Hadis hâfızı,⁴²⁹

⁴¹⁵ Hatîb "el-Bezzâz" künyesine ve el-Bağdâdî nisbesine sahip olduğunu ifade eder.

⁴¹⁶ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, II, 360-364.

⁴¹⁷ El-Muhsin

⁴¹⁸ Hatîb el-Bağdâdî: "Abdulahid b. Ali b. Burhan el-Esedî'den İbnu'l-Muzaffer'in nesebinin İlyas b. Seleme b. el-Ekva'a (Hz. Peygamber'in sahabesinden) dayandığını rivayet ediyor. Ancak bu görüşü İbn Burhan'dan başka kimse rivayet etmediğinden bu görüş üzerinde düşünülmesi gerektiğini ifade ediyor." Hatîb, *Tarihu Bağdad*, IV, 426.

⁴¹⁹ İbnu'l-Muzaffer (Ben arap olup olmadığımı bilmiyorum.)

⁴²⁰ Hatîb bu sözü Tenûhî'nin naklettiğini söylüyor ardından "Eğer İbnu'l-Muzaffer Seleme b. Eska'nın soyundan gelseydi arap olduğunu mutlaka bilirdi." İfadesini kullanıyor.

⁴²¹ Benân

⁴²² Kâsım b. Zekeriya

⁴²³ Burada bazı râvî isimleri atlanmıştır.

⁴²⁴ Ahmed b. el-Hasan b. Abdulcabbar

⁴²⁵ Bu kişiler Hatîb'in kitabında yok, bunların yerine Abdullah b. Muhammed el-Begavî ve Ebubekir b. Ebî Davûd ismi bulunmaktadır.

⁴²⁶ Harran'da ve Ebi'l-Hasan b. Cûsâ ve diğerleri Dimaşk'te,

⁴²⁷ Muhammed b. Zebân

⁴²⁸ Ahmed b. Ali b. Süelyman Alân

⁴²⁹ "Ve Fehmen (ince kavrayışlı olan)" ifadesi vardır.

sâdık⁴³⁰ olduğunu, Ebû'l-Hasan ed-Darekutnî, Ebû Hafs b. Şahin ve onlardan sonra gelen hadis âlimlerinin ondan hadis rivayet ettiklerini nakletmektedir.⁴³¹

Hârizmî bu bilgileri verdikten sonra *Târîhu Bağdâd*'da geçen uzun bir bölümü atlamış ve İbnu'l-Muzaffer'in hadis ilmindeki üstünlüğüne dair birkaç rivayeti nakletmekle yetinmiştir. Hatîb, Ebubekir el-Berkânî'den Darekutnî'nin İbnu'l-Muzaffer'den üç defa bin hadis yazdığını rivayet etmektedir. Ayrıca Darekutnî'nin Ebû'l-Hasan⁴³² Muhammed b. Muzaffer'i yücelttiğini ve onun huzurunda hadis isnad etmekten çekindiğini rivayet eder. Ayrıca Cuma hakkında ondan çokça rivayette bulunduğunu da nakleder. Ayrıca Hatîb, Muhammed b. Ömer'e İbnu'l-Muzaffer'in rivayetlerini sorduğunu, onun da şöyle yanıtladığını nakleder: İbn Muzaffer'in pek çok aslını⁴³³ sahaflarda buldum. Sahafa bu asılları sorunca, bu asıllardan 80 rıtl kadarını İbnu'l-Muzaffer'den satın aldığını ve tamamının Yahya b. Sâid'dan rivayet edilen İbnu'l-Muzaffer'in dakik el yazısı olduğunu gördüm. Bunu üzerine bu asılları İbnu'l-Muzaffer'e getirip sorduğumda, onun da bu asılları kendisinin sattığını ve İbn Sâid'ın hadisinin kendisinden rivayet edilmesini hoş görmediği için böyle yaptığını nakleder. Diğer bir nakilde şöyle geçmektedir: “Muhammed b. Muzaffer el-Hâfız, sika ve me'mun idi. Hasenu'l-hat⁴³⁴ (yazısı güzel) idi. Hadis ilminde ilim ve hıfz yönünden nihayet dereceye gelmişti.”⁴³⁵

Hârizmî, İbnu'l-Muzaffer'in ilmi üstünlüğü hakkında Hatîb'in isnadlı olarak naklettiği bilgileri isnadları hafzederek rivayet etmektedir. Bu rivayetler verildikten sonra Muhammed b. Muzaffer el-Hafız Ebû'l-Hasan'ın⁴³⁶ 379 yılının Cemaziye'l-Evvel ayında Cuma günü vefat ettiği nakledilmekte ve Kaysî'nin onun hakkında sika, me'mun, hasenu'l-hıfz ifadelerini kullandığını belirtilmektedir.⁴³⁷

⁴³⁰ Ve müksir (çok hadis rivayet eden)

⁴³¹ Uzunca bir bölüm atlanmıştır. Bu atlanan yerde rivayetler vardır.

⁴³² Ebû'l-Hüseyin

⁴³³ Hadis yazdığı kitap.

⁴³⁴ Hüsnu'l-hıfz(dipnot)

⁴³⁵ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, II, 360-364.

⁴³⁶ Ebû'l-Hüseyin

⁴³⁷ Bu kısımda bazı rivayetler atlanmıştır. Bu rivayetlerde İbn Muzaffer'in hadis ilmi açısından güvenilir oldu ifade edilmektedir.

3. Zeylu Târîhu Bağdâd ‘dan İstifade ile Yazılan Biyografi Örnekleri

a. Abdulvehhâb b. el-Mübarek el-Enmâtî

Hârizmî, İbnü’n-Neccâr’ın *Târîh* adlı eserinde onun hakkında şu bilgileri verdiğini nakleder: “*Adı Abdulvehhâb b. el-Mübarek b. Ahmed b. el-Hasan b. Bündâr’dır. Ebû’l-Berekât künyesi vardır. el-Kalabîn nehri yakınlarında yaşayanlardan olup el-Enmâtî nisbesi vardır. Çok hadis işitmiş olup âlî ve nâzil isnadlara ulaşmıştır. Ömrünün sonuna kadar hadis dinleyip insanlara fayda vermek için çalışmıştır.*⁴³⁸ *Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ali ez-Zeynebî, Ebû’l-Kâsım Abdulaziz b. Ali el-Enmâtî, Ali b. Ahmet b. Muhammed et-Tüsterî, Ebû’l-Hattab Nadr b. Ahmed b. en-Nadr gibi çok kişiden rivayet almıştır.*⁴³⁹ *Ebû’l-Ferec İbnu’l-Cevzî, Ahmed b. Abdulvehhâb b. Sekîne, Ebû Muhammed b. el-Ahdar ve bir grup ondan rivayette bulunmuştur.*⁴⁴⁰ *Doğumu 462 olup vefatı ise 538’dir.*”⁴⁴¹

b. Abdulvehhâb b. Sekîne

Hârizmî İbnü’n-Neccâr’ın onun hakkında verdiği şu bilgileri nakleder: “*Adı Abdulvehhâb b. Ali b. Ali b. Ubeyde Ebû Ahmed b. Ebû Mansur’dur. İbnü’s-Sekîne olarak tanınmaktadır. Onun döneminde âli isnad, ma’rifet, âsâr, zühd ve ibadet ileri düzeydeydi.*⁴⁴² *Babası erken yaşta ona Ebû’l-Fadl b. Nâsır’dan hadis dinletti. Ebû’l-Kâsım Hibetullah b. Muhammed b. el-Hüseyn, Zâhir b. Tahir eş-Şehâmî, Ebû Abdullah Muhammed b. Hamuyeh el-Cuveynî ve onun kardeşi Abdussamed, Ebû Gâlib Muhammed b. el-Hasan b. el-Maverdî’ye hadis okudu.*⁴⁴³ *Ebû Sa’d es-Sem’anî ve Ebû’l-Kâsım b. Asâkîr ile dostluk kurdu. Bu ikisiyle beraber Ebubekir b. Muhammed Abdalbâkî’den ders çokça hadis dinledi. Babası Ebû Mansur Ali b. Ali’den, Anne tarafından dedesi Ebû’l-Berekât İsmail b. Ahmed es-Semerkandî’den ve Ebû’l-Berekât*

⁴³⁸ Râvî hakkında verilen ta’dil ifadeleri atlanmıştır. وكان موصوفاً بالحفظ والمعرفة، وحسن الطريقة والديانة، والعفة والنزاهة، والثقة والصدق والأمانة.

⁴³⁹ Hârizmî burada verilen isimlerin bir kısmını saymaktadır.

⁴⁴⁰ Hârizmî burada verilen isimlerin bir kısmını saymaktadır. Ayrıca Abdulvehhâb b. el-Mübarek hakkında verilen ta’dil ifadeleri ile ondan gelen 4 rivayeti de atlamaktadır.

⁴⁴¹ Hârizmî, *Câmiu’l-mesânîd*, II, 536; İbnü’n-Neccâr, *Zeylu Tarihu Bağdâd*, XVI, 224.

⁴⁴² Bazı ifadeler özet olarak verilmiştir. Örneğin zühd ve ibadet kelimesinden sonra “hüsn-ü samt, sünnete uyma ve selef-i salihinin yoluna uyma” ibareleri vardır.

⁴⁴³ *Câmiu’l-mesânîd*’de قراءته kıraetuhu şeklinde gelen ifade asıl metinde قرأ به olarak geçmektedir.

Abdulvehhâb b. Mübarek el-Enmâtî'den ve Hafız (İbnü'n-Neccâr)'ın saydığı diğer kişilerden hadis dinlemiştir. İbnü'n-Neccâr, onun durumunu ve tarikatının doğruluğunu genel olarak verdikten sonra 529 yılında Şaban ayının 4'ünde Cuma gecesi dünyaya geldiğini, 607 yılında Rebiu'l-Âhir ayının 19'unda Pazartesi günü kuşluk vaktinde vefat ettiğini rivayet etmektedir.⁴⁴⁴

c. Abdulmuğis b. Züheyr

Hârizmî İbnü'n-Neccâr'ın onun hakkında verdiği şu bilgileri nakleder: “Adı Abdulmuğis b. Züheyr b. Alevî'dir. Ebû'l-Azîz ve Ebû harb künyesi olup el-Harbiye bölgesindedir. İbnü'n-Neccâr onun çok hadis dinlediğini, bizzat kendisinin hadis talebinde bulunduğunu⁴⁴⁵, hocalarından çok hadis okuduğunu, kendi yazısıyla pek çok kitabın asıllarını elde ettiğini, vefat edene kadar da insanlara fayda vermeye devam ettiğini kaydeder.⁴⁴⁶ Ebû'l-Kâsım Hibetullah b. el-Hasan⁴⁴⁷, İbn Ebû'l-İzz⁴⁴⁸ Ahmed b. Ubeydullah b. Kâdîş, Ebû Gâlib Ahmed, Ebû Abdullah Yahya b. Ali⁴⁴⁹ b. el-Bennâ, Ebû'l-Hüseyin Muhammed b. Muhammed b. el-Ferrâ, Ebû⁴⁵⁰ bekir Muhammed b. el-Hüseyin el-Merzûkî, Muhammed b. Abdullah el-Ensârî ve İbnü'n-Neccâr'ın saydığı pek çok kişiden hadis dinlemiştir. 500 yılında doğmuş ve 583 yılında da vefat etmiştir.”⁴⁵¹

Değerlendirme

Hârizmî eserinin biyografi bölümünü oluştururken üç kaynaktan istifade etmiştir. Bu eserler İmam Buhârî'nin *et-Târîhü'l-kebîr*'i, Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târîhu*

⁴⁴⁴ Hârizmî'nin yarım sayfada özet olarak verdiği bu râvî, İbnü'n-Neccâr'ın eserinde altı sayfadan fazla anlatılmaktadır. Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, II, 537; İbnü'n-Neccâr, *Zeylu Tarihu Bağdâd*, XVI, 212.

⁴⁴⁵ Bağdat şehrinde ifadesi atlanmıştır.

⁴⁴⁶ Burada bazı ta'dil ifadeleri atlanmıştır. Bu ifadeler: *وكان متديناً [6] صالحاً، صدوقاً، أميناً، حسن الطريقة، جميل السيرة، حميد الأخلاق* - Bu kişi dindar, sâlih, sadûk, emîn, hüsn-ü't-tarika, cemîlu's-sîre(hayatı güzel), hamîdu'l-ahlâk (ahlakı övülen)'dir.

⁴⁴⁷ Hibetullah b. Muhammed b. Husayn

⁴⁴⁸ Ebû'l-İzz

⁴⁴⁹ Ebû Ali

⁴⁵⁰ Ebevey bekr

⁴⁵¹ Hârizmî'nin eserinde yarım sayfa olarak verilen bu biyografi İbnü'n-Neccâr'ın eserinde iki sayfa olarak verilmekte, râvîden gelen bazı rivayetlere yer verilmiştir. Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, II, 537; İbnü'n-Neccâr, *Zeylu Tarihu Bağdâd*, XVI, 3.

Bağdâd'ı ve İbnü'n-Neccâr'ın *Târîhu Bağdâd*'a yazdığı *Zeyl*⁴⁵²'idir. Hârizmî bu kaynaklardan istifade ederken bilgileri özetleyerek eserine almıştır. Eserin tahkiki yapılmadığı için alıntılarda çokça kelime ve harf hatası bulunmaktadır. Bu hata ve ifade eksikliklerinin eserin yazmalarındaki eksiklikten kaynaklanabileceği de düşünülebilir. Zira Ebû'l-Vefâ el-Afgânî'nin Abdurreşid en-Nu'manî'ye yazdığı bir mektupta bu eserde hata ve eksikliklerin olduğunu, en çok eksikliğin de râvîlerin tanıtıldığı bölümde olduğunu ifade etmiştir.⁴⁵³

Râvîler tanıtılırken tam adı, künyesi ve nisbesi verilmekte, doğumu ve vefatı genellikle zikredilmektedir. Bu kısımda râvîlerin bilgileri asıl kaynaklarıyla karşılaştırılmış, farklılıklar dipnotta belirtilmiştir. Hârizmî râvîler hakkında isim künye gibi bilgileri vermekte ancak râvîlerle ilgili verilen rivayetleri *Câmiu'l-mesânîd*'e çoğunlukla almamaktadır. Örneğin; Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Muhammed el-Hârisî'yi tanıtırken ondan rivayet edilen bir hadisi örnek olarak vermekte ve Hamza b. Yusuf'un, Ahmed b. Hüseyin er-Râzî'ye Ebû Muhammed el-Hârisî'yi sorduğunu onun da "Zayıf" dediğini isnadlı olarak nakletmektedir.⁴⁵⁴ Hârizmî bu bilgiyi eserine almamıştır. Diğer bir örnek ise İbn Muzaffer ile ilgili bazı ta'dil edici rivayetlerin *Câmiu'l-mesânîd*'e alınmamasıdır. Görüldüğü üzere Hârizmî, sadece cerh ile ilgili rivayetleri değil hem cerh hem de ta'dil ile ilgili rivayetlerin çoğuna eserinde yer vermemektedir. Bu özetleyici tavrı İbnü'n-Neccâr'ın *Zeyl*'inden istifade ederken de görülmektedir. *Zeyl*'de râvîlerle ilgili verilen pek çok rivayet *Câmiu'l-mesânîd*'e alınmamıştır.

4. Hârizmî'nin Râvîler Hakkındaki Kendi Değerlendirmeleri

Hârizmî râvî hakkında bilgi verdikten sonra bir iki cümle ile değerlendirme yapmaktadır. Bazen râvîlerin güvenilir olduklarını bazen de Ebû Hanîfe'den rivayette bulunduklarını açıklamaktadır. Nitekim Talha b. Muhammed'in biyografisinde onun güvenilir olduğuna şöyle vurgu yapmaktadır: "*Zamanında önde gelen sika ve adaletli olanlardan biriydi. Ebû Hanîfe için alfabetik bir müsned hazırlamıştır. Kitabın başında*

⁴⁵² Bu eserin sadece az bir kısmı günümüze ulaşmış, *Târîhu Bağdâd* ile beraber basılmıştır. Çalışmada *Câmiu'l-mesânîd* ile *Zeyl*'in basılan kısmı karşılaştırılmıştır.

⁴⁵³ Nu'mânî, *Nâzarât*, 52.

⁴⁵⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdad ev Medîneti's-selâm*, X, 125-126.

ifade ettiğimiz üzere 2. müsned'in sahibidir."⁴⁵⁵ Ayrıca bir râvî Buhârî, Müslim, İmam Şafiî veya Ahmed b. Hanbel'in hocası ise onu da belirtmektedir. Muhammed b. Ca'fer hakkındaki değerlendirme buna örnek olarak verilebilir; *"Bu kişiden müsnedlerde rivayette bulunulmuştur. Bu kişi, Buhârî ve Müslim'in hocasının hocası, Ahmed b. Hanbel'in de hocasıdır. Hatîb el-Bağdâdî Tarihu Bağdâd adlı eserinde ona yer vermiştir. Bu müsnedlerde o Ebû Hanîfe'den rivayette bulunduğu gibi Ebû Hanîfe de ondan rivayette bulunmuştur.*"⁴⁵⁶

Hârizmî bazı râvîlerin eserinden hareketle râvînin de hadis ilminde yetkin biri olduğuna hükmetmektedir. Örneğin; Ebû Muhammed el-Hârisî için şu ifade kullanılmaktadır. *"Hârisî'nin Ebû Hanîfe için cem'ettiği müsned'i mütala'a eden kişi onun hadis ilmindeki derinliğini, hadis, senet ve metinlere olan vukufiyetini görecektir.*"⁴⁵⁷ Ayrıca İbn Muzaffer'in eserinin kalitesinden hareketle onun da hadis ilminde önemli bir seviyede olduğunu şöyle ifade etmektedir: *"İbn Muzaffer'in Ebû Hanîfe için cem' ettiği bu müsned Câmiu'l-mesânîd adlı eserin üçüncü müsnedidir. Bu müsned İbn Muzaffer'in hadis ilminde ve hadis hızında nihayet noktasına geldiğini gösterir. Ayrıca metinleri ve tarikleri bilmedeki ilmini ve kalitesini gösterir.*"⁴⁵⁸ Bazı râvîlerin ise müsnedlerde rivayetinin bulunduğunu söylemekle yetinmektedir.

SONUÇ

Ebû Hanîfe Müsnedleri ve *Câmiu'l-mesânîd* eseri üzerine kaleme alınan bu çalışmada okuyucular için genel bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır. Üç bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde Ebû Hanîfe ve Hârizmî'nin hayatları ve hadis ilmindeki yerleri tesbit edilmeye gayret edilmiş, Hârizmî'nin kaynaklarda geçen hocaları tesbit edilerek hangi hocalarından etkilendiği üzerinde durulmuştur. Bu bölümde Hârizmî ve eseri hakkındaki iddialar verilerek değerlendirmeye tâbi tutulmuştur. Bu iddialardan bazıları Hârizmî'yi ta'dil eden kimsenin bulunmadığı, hadis ilminde yetersiz olduğu, mutaassıb biri olduğu, uydurma rivayetlere eserinde yer verdiği

⁴⁵⁵ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, thk. Durrekânî, II, 673.

⁴⁵⁶ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, II, 356.

⁴⁵⁷ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, II, 524-525.

⁴⁵⁸ Hârizmî, *Câmiu'l-mesânîd*, II, 360-362.

şeklindedir. Gerek Hârizmî'nin ilmi şahsiyetine gerekse eserine yönelik bu iddialar ele alınmış ve bu değerlendirmelerin hatalı olduğu olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

İkinci bölümde günümüze kadar yazılmış olan Ebû Hânîfe'nin rivayetlerini toplayan *müsned* ve *âsâr* tarzı eserler ve müellifleri tanıtılmıştır. Ayrıca nüsha olarak isimlendirilen eserlerde açıklanmıştır. Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'in *Kitabu'l-Âsâr*'ları öncelikle tanıtılmış ardından nüsha adlı eserler verilmiş, daha sonra müsned eserlere geçilmiştir. Çoğunlukla Ebû Hanîfe Müsnedleri adını taşıyan bu eserlerin sayısı 27 olarak tesbit edilmiş ve müelliflerin vefat tarihlerine göre sıralanarak tanıtımları yapılmıştır. Ayrıca Osmanlı dönemi âlimi olan Gedikzâde'nin bu eserlere ek olarak iki eseri daha Ebû Hanîfe Müsnedleri arasında değerlendirdiği tesbit edilmiştir. Bu iki eser müsned olarak kabul edilirse sayı 29 olmaktadır. Bu müsnedlerden matbu ve mahtut olanlar olduğu gibi günümüze sadece ismi ulaşanlar da vardır. İbn Adi, Dârekutnî ve İbn Şâhîn müsnedleri v.b. sadece isim olarak ulaşan müsnedlerdendir. *Câmiu'l-mesânîd*'deki 15 müsnedin isnadlarından bazıları bu müelliflerden gelmektedir. İsnadda bu râvîlerin yer aldığı rivayetler tesbit edilerek müsnedlerin tanıtıldığı ikinci bölümde ilgili müsnedlerin altında değerlendirilmiştir.

Yine bu bölümde Ebû Hanîfe Müsnedleri üzerine yazılan şerh, ihtisar, ricâl, zevaid, tertip ve tercüme eserler ve müellifleri tesbit edilmeye gayret edilmiştir. Ayrıca son dönemde bu konuda yazılan Arapça tezler de bu bölümde değerlendirilmiştir.

Üçüncü bölümde *Câmiu'l-mesânîd* eseri incelenerek eserin özellikleri hakkında bilgi verilmiştir. Eserin başındaki menâkıb bölümü ve sonundaki râvîleri tanıtan biyografi bölümü örneklerle ele alınmış, Hârizmî'nin bu bölümleri oluştururken uyguladığı yöntem tesbit edilmeye çalışılmıştır. Hârizmî eserinde özetleyici bir üslup kullanmıştır. Menakıb ve biyografi bölümünde bu durum açıkça görülmektedir. Daha sonra Ebû Hanîfe'nin sahabeden hadis rivayeti konusunda Hârizmî'nin görüşü değerlendirilmiştir.

Hârizmî'nin 15 müsned eserden oluşturduğunu söylediği *Câmiu'l-mesânîd*'in 15 müsned eserin tamamını kapsamadığı, ayrıca incelenen 15 müsned'in rivayetlerinin yalnızca bir kısmının *Câmiu'l-mesânîd*'e alındığı görülmektedir. Şöyle ki 15 müsned'in

12'si fıkıh bablarına göre bir araya getirilmiş, kalan 3 eserden ise doğrudan rivayette bulunulmamıştır. Ebû Yusuf Nüsha'sı ve Hammâd b. Ebî Hanîfe Müsnedi'nden diğer müsnedler aracılığıyla rivayette bulunulmuş, *İbn Adî Müsnedi*'nden ise herhangi bir rivayette bulunulmamıştır. Bunun nedeni olarak eserin yazmalarındaki eksikliğin olabileceği düşünülmektedir. Bu yönüyle eser arzu edilen 15 müsnedin tamamını kapsamamıştır. Hârizmî'nin eserini oluşturulurken dört müsned eserden fazlaca istifade ettiği görülmektedir. Bunlar; Ebû Muhammed el-Hârisî el-Buhârî'nin *Müsnedü'l-İmami'l-A'zam* adlı eseri, Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Husrev el-Belhî (ö. 526/1132)'nin *Müsnedü'l-İmami'l-A'zam*'ı, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin *Kitabu'l-Âsâr* adlı eseri ve Talha b. Muhammed'in *Müsned* eseridir.

Yine bu bölümde *Câmiu'l-mesânîd*'deki rivayetler numaralandırılarak sayımları yapılmış ve hangi müsnedden kaç rivayetin esere alındığı tesbit edilmiştir. Ayrıca isnad sayıları, rivayet sayıları ve müsnedlerden birinden rivayet edilmekle teferrüd eden hadis sayıları tablo halinde gösterilmiştir. Yapılan sayıma göre eserde cem' edilen toplam rivayet sayısı 1716'dır. Bu rivayetler bazen tek isnadla bazen de birden çok isnadla verilmektedir. Toplam isnad sayısı ise 4554'tür. Bu 1716 rivayetin 775'i merfu, 418'i mevkuf, 469'ı maktu ve 50'si mürseldir. 2 yerde Ebû Hanîfe'nin görüşmediği sahabiden "an" sigasıyla verilen munkatı rivayet ve "belağanî" sigasıyla verilen "2 belağ" rivayeti bulunmaktadır.

Bu bölümde rivayetlerin yanı sıra 15 müsned eserin Hârizmî'ye kadar ulaşan isnadları incelenmekte ve Hârizmî'nin bu müsnedleri 29 hocasından aldığı isnaddaki isimlerden anlaşılmaktadır. Bu kişilerin isimlerine Hârizmî'nin hocalarının verildiği ilk bölümde verilmiştir. Hârizmî bazen bir hocasını zikrettikten sonra "Ve diğerleri" diyerek başka hocalardan bu eseri aldığını ifade etmektedir. Son olarak bu müsnedlerin isnadlarını verirken Hârizmî'nin kullandığı rivayet sigaları incelenmiş ve bu müsnedlerden 11 tanesini kıraat yoluyla, ikisini izin yoluyla, birini izin ve kitabet yoluyla ve diğer birini ise enbe'enî sigasıyla aldığı tesbit edilmiştir.

Son olarak Hârizmî, VII. asırda yaşamış önemli bir Hanefî âlimidir. Yazdığı *Câmiu'l-mesânîd* adlı eseriyle sonraki dönemleri etkilemiş bir şahsiyettir. Bu eser Hanefî hadis anlayışını incelemek açısından önemli bir eser olduğu gibi VII. asra kadar

devam eden Ehl-i Hadis ve Ehl-i Rey ihtilaflarını göstermesi yönüyle incelenebilecek bir eserdir. Ayrıca *Câmiu'l-mesânîd*'deki rivayetlerin Ebû Hanîfe'nin fıkıh anlayışına ne derece uyduğu Hânefî fıkıh eserleri mukayeseli olarak değerlendirilirse eserden istifade imkânı artacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

- Abdurreşid en-Nu'manî, *Nazarat ale'l-küttübi's-selase fi'l-hadis li'l-eimmeti'l-hanefiyye Kitabu'l-Âsâr, Mesânîdu Ebî Hanîfe, Muvatta-ı İmam Muhammed*, thk. Muhammed Ömer Osman en-Nedvî, İhya-i Mearif el-İslamiyye, 1. Baskı 2016
- Abdusselam b. Muhsin Âl- Îsâ, *Dirâsât nakdiyye fi'l-merviyyâti'l-vâride fi şahsiyyeti Ömer b. Hattab ve siyaseti'l-idâriyye, İmâdeti'i-Bahsi'l-İlmî bi'l-Câmiati'l-İslâmiyye*, 1. Baskı, Medine 2002.
- Afifüddin, Ebû Muhammed Abdullah Tayyib b. Abdullah b. Ahmed Bâ Mahreme, *Kılâdetü'n-nahr fi vefeyâti a'yâni'd-dehr*, Dâru'l-Minhâc, Cidde 1428/2008.
- Afifüddin Ebû Muhammed Abdullah Tayyib b. Abdullah b. Ahmed Bâ Mahreme, *Kılâdetü'n-nahr fi vefeyâti a'yâni'd-dehr*, thk. Abdülğani Ali el-Ehceri, Vizaretü's-Sekafe ve's-Seyahe, San'a, 2004/1425.
- Ali el-Kari, Ebû'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed, *Şerhu Müsned-i Ebî Hanîfe* thk. Halil Muhyiddin el-Meys, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2. Baskı, Beyrut 2014.
- Ali Sevim, "Sıbt İbnü'l-Cevzî", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1994, XXXVII, 87-88.
- Aşur Akyol, *Hasan b. Ziyad el-Lü'lüü ve Hadis İlmindeki Yeri*, (Basılmamış yüksek lisans tezi) Sakarya Üniversitesi SBE Temmuz 2007.
- Aydın Taş, "Şeybani", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1994, XXXIX,38-41.
- Ayni, Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b. Musa, *Meğâni'l-ahyâr fi şerhi esâmî ricâli Meânî'l-âsâr*, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2006.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm Cu'fî, *et-Târîhü'l-kebir*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Haydarabad, 1362.

- Dâranî, Salahuddin Muhammed b. Şakir b. Ahmed, *Fevâtü'l-vefeyât*, thk. İhsan Abbas, Daru Sadr, Beyrut 1973.
- Davudi, Şemseddin Muhammed b. Ali b. Ahmed, *Tabakâtü'l-müfessirin*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ts.
- Ebû Hanîfe, İmam-ı Âzam Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh, *Müsnedü'l-İmam el-Âzam Ebû Hanîfe en-Nu'mân b. Sâbit el-Kûfî = Müsnedu Ebû Hanîfe bi-rivaye Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ya'kub b. Hâris b. Halil Hârisi Buhârî*, allake aleyh ve tahrir Latifürrahman el-Behraici el-Kasîmi, el-Mektebetü'l-İmdadiyye, Mekke 2010/1431.
- Ebû Hanîfe, İmam-ı Âzam Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh, *Müsnedu Ebû Hanîfe bi-rivaye Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ya'kub b. Hâris b. Halil Hârisi Buhârî*, thk Ebû Muhammed el-Esyuti, Darü'l-kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2008.
- Ebû Nuaym, Ahmed el-İsbahanî, *Müsnedü'l-İmam Ebû Hanîfe*, thk Muhammed Abduşşehid en-Nu'manî, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2015.
- Ebû Yusuf, Yakub b. İbrâhim b. Habib el-Ensârî el-Kufî, *Kitabü'l-asar*, tashih ve ta'lik Ebû'l-Vefâ el-Efganî, tertib, tertib, neşr Necmeddin Muhammed ed-Dürrekani, Mektebetu Darü'l-Ulum, Karaçi 1430.
- Ebû Yusuf, Yakub b. İbrâhim b. Habib el-Ensârî el-Kufî, *Kitâbü'l-Âsâr*, tashih ve talik Ebû'l-Vefâ el-Efganî, İhyaü'l-Maârifî'n-Nu'maniyye, Kahire 1936.
- Ebû Zehra, Muhammed, *Ebû Hanîfe*, trc. Osman Keskiöglü, 5. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 2005.
- el-Kevseri, Muhammed Zahid b. el-Hasan, *Hüsni't-tekadî fî sîreti'l-İmâm Ebû Yusuf el-Kadî*, Dârü'l-Envâr, Mısır 1948.

- es-Sealibi, İsa b. Muhammed, *Müsnedü'l-İmam Ebî Hanîfe*. Yazma, 78 varak, KÖPRÜLÜ Fazıl Ahmed Pş. No: 000420. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi İstanbul.
- Fasi, Ebü't-Tayyib Takıyyüddin Muhammed b. Ahmed b. Ali, *Zeylü't-takyid fî ruvâti's-sünen ve'l-mesnid*, thk. Kemâl Yusuf el-Hût, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990.
- Fatih Bayram, *Ebü Yusuf'un Kitâbu'l-Âsâr'ının Hadis İlmi Açısından Değerlendirilmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Ahmet YÜCEL, Marmara Üniversitesi, SBE, 2009 İstanbul.
- Fuad Sezgin, *Târîhü't-türasi'l-Arabi: ulumü'l-Kur'an - ulumü'l-hadis - et-tedvinü't-tarihi ila gayeti sene 430 hicriyye takriben*, el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Âmme li'l-Kitâb, Kahire 1977.
- Fuat Sezgin, *Târîhü't-türasi'l-Arabi: fî ulumü'l-Kur'ân ve'l-hadis*, Câmiatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, Riyad 1983.
- Gavecî, Vehbi Süleyman, *Ebü Hanîfe en-Nu'man imamü'l-eimmeti'l-fukaha*, Dârü'l-Kalem, 5. Baskı, Dımaşk 1993.
- Gedikzade, Abdülkadir b. Halil, *el-Mutribü'l-mu'rib: el-câmi' li-ehli'l-meşrik ve'l-magrib, i'tena bihi Muhammed es-Seyyid el-Bersici*, Darü'l-Feth, Amman 2014/1435.
- Hamid Algar, “Necmeddîn-i Kübrâ”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1994, XXXII, 498.
- Hârisî, Muhammed Kasım Abduh, *Mekanetü'l-İmam Ebî Hanîfe beyne'l-muhaddisin*, (Doktora Tezi) Matabiü's-Safa, Mekke 1993/1413
- Hârizmî, Ebü'l-Müeyyed Muhammed b. Mahmud el-Arabî el-Hanefî, *Şerhu Camii'l-Camiayn ve Usuli'z-Ziyadat*, (Yazma) Süleymaniye, Esadefendi, no:001018.

Hârizmî, Muhammed b. Mahmud, *Câmiu'l-mesânîd* thk. Durrekânî, I-II, Mektebetü'l-Hanefiyye, ts.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sâbit, *Târîhu Bağdad ev Medîneti's-selâm*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ts.

Heytemi, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed İbn Hacer, *el-Hayratü'l-hisan fî menakibi'l-İmami'l-Âzam Ebî Hanîfe*, Matbaatu's-Saade, Mısır 1324.

Hüseyni, Ebü'l-Kâsım İzzeddin Ahmed b. Muhammed b. Abdurrahman, *Sılatü't-tekmile li-vefeyati'n-nakale.* / zabete Ebû Yahyâ Abdullah el-Kündürî, (thk. Beşşar Avvad Ma'ruf) Dâru'l-Garbi'l-İslami, 1. Baskı, Beyrut 2007.

Hüseyni, Ebü'l-Mehasin Şemseddin Muhammed b. Ali b. el-Hasan, *Zeylu Tezkiretü'l-huffaz*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1419-1998.

İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemaleddin Yusuf b. Abdullah b. Muhammed Kurtubi Nemerî, *el-İntika' fî fezâili'l-eimmeti's-selâaseti'l-fukahâ : Malik, Şafî, Ebû Hanîfe*, Daru'l-kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ts.

İbn Asakir, Ebü'l-Kâsım Sikatüddin Ali b. Hasan b. Hibetullah, *Târîhu medîneti dimaşk*, thk. Muhibbüddin Ebî Said Ömer b. Garam el-Amri, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1995/1415.

İbn Ebi'l-Avvâm, Ebü'l-Kasım Abdullah b. Muhammed b. Ahmed b. Yahya b. el-Hâris, *Fezâilu Ebî Hanîfe ve ahabâruhû ve menâkıbuhû*, nşr. Latifürrahman el-Behraici el-Kasımî, el-Mektebetü'l-İmdadiyye, Mekke 2010/1431.

İbn Ebû Ya'la, Ebü'l-Hüseyin İbnü'l-Ferra Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin Bağdadi Hanbeli, *Tabakâtü'l-Hanabile*, thk Muhammed Hamid el-Fakkî, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut ts.

İbn Fazlullah, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Yahyâ el-Ömerî, 749/1349, *Mesalikü'l-ebzar fî memaliki'l-emsar = Routes toward insight into the capital*

empires, ed. Fuat Sezgin, Frankfurt am Main : Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1988.

İbn Hacer Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed *Kitâbü'l-İsâr bi-ma'rifeti ruvati'l-Âsâr*, thk. Müs'ûd Abdülhamîd es-Sa'denî, Mektebetü'l-Kur'ân, Kahire, t.s.

.....*Ta'cilü'l-menfaa bi-zevaidi ricâli'l-eimmeti'l-erbaa*, dirase ve tahkik İkramullah İmdadülhak. Dârü'l-Beşairi'l-İslâmiyye, Beyrut 1996/1416.

.....*Tehzibü't-Tehzib*, Matbaatu Meclis-i Daireti'l-Maarifi'n-Nizamiyye el-Kâine, Haydarabad 1326.

.....*Lisânü'l-mîzân* Müessesetü'l-İlmi li'l-Matbuat, 3. Baskı, Beyrut 1406 - 1986. (Haydarabad, Dâiretü'l-Maarifi'n-Nizamiyye, 1911'in tıpkıbasımı)

.....*Lisânü'l-mîzân*, i'tena bihi Abdülfettah Ebû Gudde, i'tena bi-ihracihi ve tıbaatihi Salman Abdülfettah Ebû Gudde, Mektebü'l-Matbuati'l-İslâmiyye, Beyrut 2002/1423.

.....*ed-Dürerü'l-Kâmine fi a'yâni'l-mietî's-sâmine*, thk, Muhammed Abdulmuîd Dân, 2. baskı, Meclisü Dâirati'l-Maarifi'l-Osmanî, Hindistan 1972

İbn Hallikân, Ebü'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed, *Vefeyatü'l-a'yan ve enbau ebnai'z-zaman [mimma sebete bi'n-nakl evi's-sema ev esbetehü'l-ayan*, thk. İhsan Abbas, Dâru Sadır, Beyrut 1978/1398.

İbn Kesir, Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-nihaye*, Darü'l-Fikr, Beyrut 1986.

.....*et-Tekmil fi'l-cerhi ve't-ta'dil ve ma'rifetü's-sikât ve'd-duafâ ve'l-mecâhîl*, Merkezü'n-Nu'man li'l-Buhus ve'd-Dirasati'l-İslâmiyye ve Tahkiki't-Türas ve't-Terceme, 1. Baskı, San'a 2012.

- İbn Kutluboğa, Ebû'l-Fidâ Zeynuddin Kâsım, *es-Sikât mimmen lem yeka' fî'l-Kütübi's-Sitte*, thk Şâdî b. Muhammed b. Sâlim Âl-Nu'man, Merkezin-Nu'man li'l-buhus ve'd-Dirasati'l-İslâmiyye, I-VIII, 1. Baskı San'a-Yemen 2011.
-*Tacü't-teracim fî men sannefe mine'l-Hanefiyye*, thk Muhammed Hayr Ramazan Yusuf Birinci Baskı, Daru'l-Kalem Dımaşk 1992.
- İbn Nukta, Ebû Bekr Muinüddin (Muhibbüddin) Muhammed b. Abdilgani b. Ebî Bekr b. Şucâ Bağdâdî, *et-Takyid li-ma'rifeti ruvâti's-süneni ve'l-mesaniid*, thk. Kemâl Yusuf el-Hût, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1988.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez-Zühri, *et-Tabakâtü'l-kübra = Kitâbü't-Tabakâti'l-kebir*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1410/1990.
- İbnü'n-Neccar, Ebû Abdullah Muhibbüddin Muhammed b. Mahmûd b. Hasan İbnü'n-Neccar Bağdadi, *Zeylu Târîh-i Bağdad* (thk. Mustafa Abdülkadir Ata), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997/1417
- İbnü'l-Esir, Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim, *el-Kamil fî't-târîh*, thk Ömer Abdusselam et-Tedmurî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî , Beyrut 1997.
- İbnü'l-Gazzi, Ebü'l-Meali Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman, *Divanü'l-İslâm*, thk. Seyyid Kesrevi Hasan, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990.
- İbnü'l-İmad, Ebü'l-Felah Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed, *Şezeratü'z-zeheb fî ahbari men zeheb*, thk. Abdülkadir Arnaut, Mahmûd Arnaut, Dâru İbn Kesir, Beyrut 1986.
- İbrahim Hatiboğlu, “Müsned”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1994, XXXII, 101-103.
- İhsan Özkes, “İbn Mahled el-Attâr”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1994, XX, 167-168.
-*Muhammed b. Mahled ve hadis cüz'ü*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Danışman: M. Yaşar KANDEMİR, Marmara Üniversitesi, SBE, 1990.

İskender pala, “Kırk” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1994, XXV 467.

İsmail Hakkı Ünal, “Ebû Hanîfe ve Hadis”, İslami Araştırmalar Dergisi, XV, Sayı; 1-2, s.75-76.

İsmail Lütfü Çakan, “el-Âsâr”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1994, III, 460.

Kâtib Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah 1067/1657, *Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, thk. Mahmud Abdülkadir el-Arnaut; tetkik Sâlih Sadavi Salih; i'dadü'l-feharis Selahaddin Uygur, Ma'hedü'l-Buhus ve'd-Dirasati'l-Arabiyye ; İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), İstanbul 2010.

.....*Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, Mektebetü'l-Münteka, Bağdat, 1941.

Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemü'l-müellifin: teracimu musannifi'l-kütübi'l-Arabiyye*, Mektebetü'l-Müsenna, Dârü İhyai Tûrasi'l-Arabî, Beyrut ts.

Kemal Sandıkçı, “İbn Ukde”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1994, XX, 427-428.

Kerderî, Hâfızüddîn Muhammed b. Muhammed el-Bezzazi, *Menakıbü'l-İmam Ebî Hanîfe radiyallahu anh*, Dâiretü'l-Maârifi'n-Nizamiyye, Haydarabad 1321.

Kettânî, Muhammed Abdülhay b. Abdilkebir b. Muhammed Hasenî İdrîsî, *Fihrisü'l-fehâris ve'l-esbât ve mu'cemü'l-me'âcim ve'l-meşyahât ve'l-müselselât: el-feharis*, i'tena bihi İhsan Abbas, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1986/1406.

Kevseri, Muhammed Zahid, *Te'nibü'l-Hatîb ala ma sakahu fî Ebî Hanîfe mine'l-ekazib; et-Terhib bi-nakdi't-te'nib*, [y.y. : y.y.], 1990/1410.

Kureşî, Ebû Muhammed Muhyiddin Abdülkadir b. Muhammed, *el-Cevâhirü'l-mudîyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, Karaçi Ts,

- Leknevi, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed, *el-Ecvibetü'l-fazile li'l-es'ileti'l-aşeretü'l-kamile*, Mektebü'l-Matbuati'l-İslamiyye, Haleb 1964.
- Leknevi, Ebü'l-Hasenat Muhammed Abdülhay b. Muhammed, *el-Fevaidü'l-behiyye fi teracimi'l-Hanefiyye; et-Ta'likatü's-seniyye ale'l-Fevaidi'l-behiyye*, Daru'l-Kütübi'l-İslami, Kahire. Ts,
- M. Kâmil Yaşaroğlu, “Konevî, Cemâleddin”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1994, XXVI, 165.
- M. Yaşar Kandemir, ”İbn Mende-Ebû Abdullah”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1994, XX, 178.
- “İbnü's-Salâh”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1994, XXI, 200.
- Mahfuz Söylemez, “Ebû Hanîfe'nin Yetiştği Şehir Kûfe” İmam-ı Âzâm Ebû Hanîfe ve Düşünce Sistemi Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri, Kurav Yayınları, I, 35-47. 2005 Bursa.
- Mehmet Özşenel, “Hadislerin tasnifinde Ebû Hanîfe'nin rolü”, İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe ve Düşünce Sempozyumu, Kurav Yayınları, Bursa 2005. II, s.354.
- “Hadiste İlk Musannifler ve Ebû Hanîfe'nin Tasnifteki Rolü”, EKEV AKADEMİ DERGİSİ, yıl:12 Sayı: 34 (2008)
- *İlk dönem hadis-rey tartışmaları: Şeybani örneği*, M.Ü İlahiyat Fakültesi, 1. Baskı, İstanbul 2015.
- Mekki, Muvaffak b. Ahmed, *Menakıbü'l-İmam-ı Âzam Ebû Hanîfe*, Dâiretü'l-Maârifî'n-Nizamiyye, Haydarabad 1321.
- Melikü'l-Muazzam, Ebü'l-Muzaffer İsa b. Seyfeddin Ebû Bekr b. Eyyub, *er-Red ala Ebû Bekr el-Hatîb el-Bağdadi*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ts. *Târihu Bağdâd* adlı eserin XIII. cildinin ekidir.

Meylani, Ali el-Hüseyni, *Nefehatü'l-ezhar fî Hulasati'l-abakati'l-envar*, Dârü'l-Müerrihi'l-Arabi, Beyrut 1995/1415.

https://books.rafed.net/view.php?type=c_fbook&b_id=474&page=154

Mizzi, Ebü'l-Haccac Cemaleddin Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf, *Tehzibü'l-Kemâl fî esmai'r-ricâl*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1980/1400.

.....*Tehzibü'l-Kemâl fî esmai'r-ricâl*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf, 1. Baskı, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1980.

Muhammed Emin Evrekzeî, *Mesanidü'l-İmam Ebî Hanîfe: ve adede merviyatuhu mine'l-merfuat ve'l-asar*, Meclisü'd-Da've ve't-Tahkiki'l-İslami, Karaçi 1978/1398.

Muhammed, Şehidullah b. Muhammed Arzullah, *Müsnedü'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfe'n-Nu'mân b. Sâbit*, Mektebetü'l-İmdâdiyye, Mekke 2011.

Muhammed Kasım Abduh Hârisî, *Mekanetü'l-İmam Ebî Hanîfe beyne'l-muhaddisin* (Doktora tezi), Matabiü's-Safa, Mekke a1993/1413.

Mustafa Uzunpostalıcı, “Ebû Hanîfe”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1994, X, 131-145.

Nesai, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb, *ed-Duafa ve'l-metrukin*, thk Mahmûd İbrâhim Zayed, Dârü'l-Vadi, Haleb 1396.

Nevevi, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, *Tehzibü'l-esma ve'l-lugat*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut Ts.

Nu'mânî, Muhammed Abdürreşid, *İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin Hadis İlmindeki Yeri*, (yayına hazırlayan: Abdulfettâh Ebû Gudde, çeviren: Enbiya YILDIRIM), 1. Baskı Otto Ankara 2015, s.46-55.

.....*Ma temessu ileyhi'l-hace limen yutaliu Sünene İbn Mace*, thk. Abdullah b. İbrahim el-Ensari. [y.y., t.y.]

Nu'mani, Muhammed Abdürreşid, *Nazarât ale'l-kütübi's-selâseti fî'l-hadis li'l-eimmeti'l-hanefiyye Kitabu'l-Âsâr- Mesânîdu'l-Îmam Ebî Hanîfe- Muvattau'l-Îmam Muhammed*, thk. Muhammed Ömer Osman en-Nedvî, 1. Baskı, Mecmaü'l-Îmam Ahmed b. İrfan eş-Şehid li-lhyai'l-Maarifi'l-İslamiyye, Raebareli 2016.

Raşit Küçük, “İsnad”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1994, XXIII, 157.

Sâlihî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdülhadi Dımaşki, *Tabakâtu ulemai'l-hadis*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1996.

Sâlihi, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Yusuf, *Ukudü'l-cuman fî menakibi'l-Îmami'l-Âzam Ebî Hanîfe en-Nu'man*, İhyaü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, Haydarabad 1974/1394.

Salim Ögüt, “Ebû Yusuf” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1994, X, 261.

Saymeri, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ali b. Muhammed, *Ahbaru Ebî Hanîfe ve Ashâbihî*, Âlemü'l-kütüb, 2. Baskı, Riyad 1985.

Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed, *ed-Dav'ü'l-lâmi [li-ehli'l-karni't-tâsi']*, Daru Mektebeti'l-Hayat, Beyrut ts.

Sem'ani, Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur el-Mervezi, *el-Ensâb*, Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, Haydarabad 1962.

Senbehli, Muhammed Hasan, *Tensikü'n-nizam fî Müsnedi'l-Îmam (Ebî Hanîfe en-Nu'man)*, Merkezu eş-Şeyh Ebü'l-Hasan en-Nedvi [Sheikh Abul Hasan Nadwi Center], 2014/1435.

Süyûtî, el-Îmam Celaledin b. Ebî Bekr, *Tebyizu's-sahife fî menâkibi'l-imam Ebî Hanîfe en-Nu'man*, Daru'l-Erkam, Beyrut ts.

Şâkir Zîb Feyyâz, *Ebû Hanîfe beyne'l-cerh ve't-ta'dil*, Basılmamış Yüksek lisans tezi, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Şeriat Fakültesi, Kitap ve Sünnet Bölümü.

Şatgami, Muhammed Müfidurrahman b. Ahmed b. Hüseyin, *el-Verdetü'l-hazıra fi ehadisi telamizi'l-İmam el-Âzam ve ehadisi'l-ulemai'l-Ahnafe fi'l-Camii's-sahih li'l-İmam el-Buhârî*, Zam Zam Publishers [Zemzem li'n-Neşr], Karaçi 2002/1423.

Şemseddin Yusuf b. Halil b. Abdullah ed-Dimaşki, *Cüz'u avalî el-İmam Ebî Hanîfe*, tahrir Halid el-Avvad, Dârü'l-Ferfur, Dimaşk 2001/1422.

Şevkani, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed Havlani, *el-Bedrü't-tali' bi-mehasin men ba'de'l-karni's-sabi'*, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut ts.

Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Hasen b. Ferkad, *Kitâbü'l-Âsâr*, thk. Hatice Muhammed Kamil, muraca İffet eş-Şerkavi. Darü'l-Kütüb ve'l-Vesaiki'l-Kavmiyye, Kahire 2009,

Şîrâzî, Ebû İshâk İbrahim b. Ali, *Tabakâtu'l-fukahâ*, thk. İhsan Abbâs, Dârü'r-Râid el-Arabî, Beyrut 1970.

Tirmizi, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre Sülemi 279/892, *el-İlelü's-sagîr*, tevsik Adl b. Abdüşşekur ez-Züraki, Dârü'l-Muhaddis, Riyad 1425.

Tünki, Mahmûd Hasan, *Mu'cemü'l-musannifin*, Matbaatu Zengu Garaf Tabbare, Beyrut 1926.

Yiğit, Metin, *İlk Dönem Haneî Kaynaklarına Göre Ebû Hanîfe'nin Usûl Anlayışında Sünnet*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, İslam Hukuku Anabilim Dalı, 2007.

Zebidi, Ebû'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed b. Muhammed, 1205/1790, *Ukudü'l-cevâhiri'l-münîfe* 1. Baskı, Daru's-Sağr, İslenderiyye 1292.

Zehebi, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Menâkıbü'l-İmâm Ebî Hanîfe ve sahıbeyh Ebî Yusuf ve Muhammed b. el-Hasen*, thk; Muhammed Zahid el-

Kevseri, Ebü'l-Vefâ el-Efganî, Lecnet İhyai Meârifî'n-Nu'maniyye, Haydarabad, Ts.

.....*el-Mugni fi'd-duafa*, thk. Nureddin Itr, Dârü'l-Maârif, Haleb 1971.

.....*Ma'rifetü'l-kurrai'l-kibar ale't-tabakât ve'l-a'sar*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1417-1997.

.....*Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, thk Ali Muhammed Muavvad, Adil Ahmed Abdülmevcut, Abdülfettah Ebû Sünne, Ebû Rıza er-Rifai, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995/1416.

.....*Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut 1963.

.....*Târîhü'l-İslâm ve vefeyatü'l-meşahir ve'l-a'lâm*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf Ömer, Birinci baskı, Dârü'l-Garbi'l-İslami, 2003.

.....*Tezkiretü'l-huffaz*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998.

.....*Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaut, Hüseyin el-Esed, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1985/1405.

.....*Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, Darü'l-Hadis, Kahire 2006/1427.

Zirikli, Hayreddin, *el-A'lâm : kamusu teracimi li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisa mine'l-Arabi'l-mübta'ribin ve'l-müsteşrikin*, Dârü'l-İlm li'l-Melayin, 15. Baskı, Beyrut 2002.

EKLER

EK1 TABLOLAR

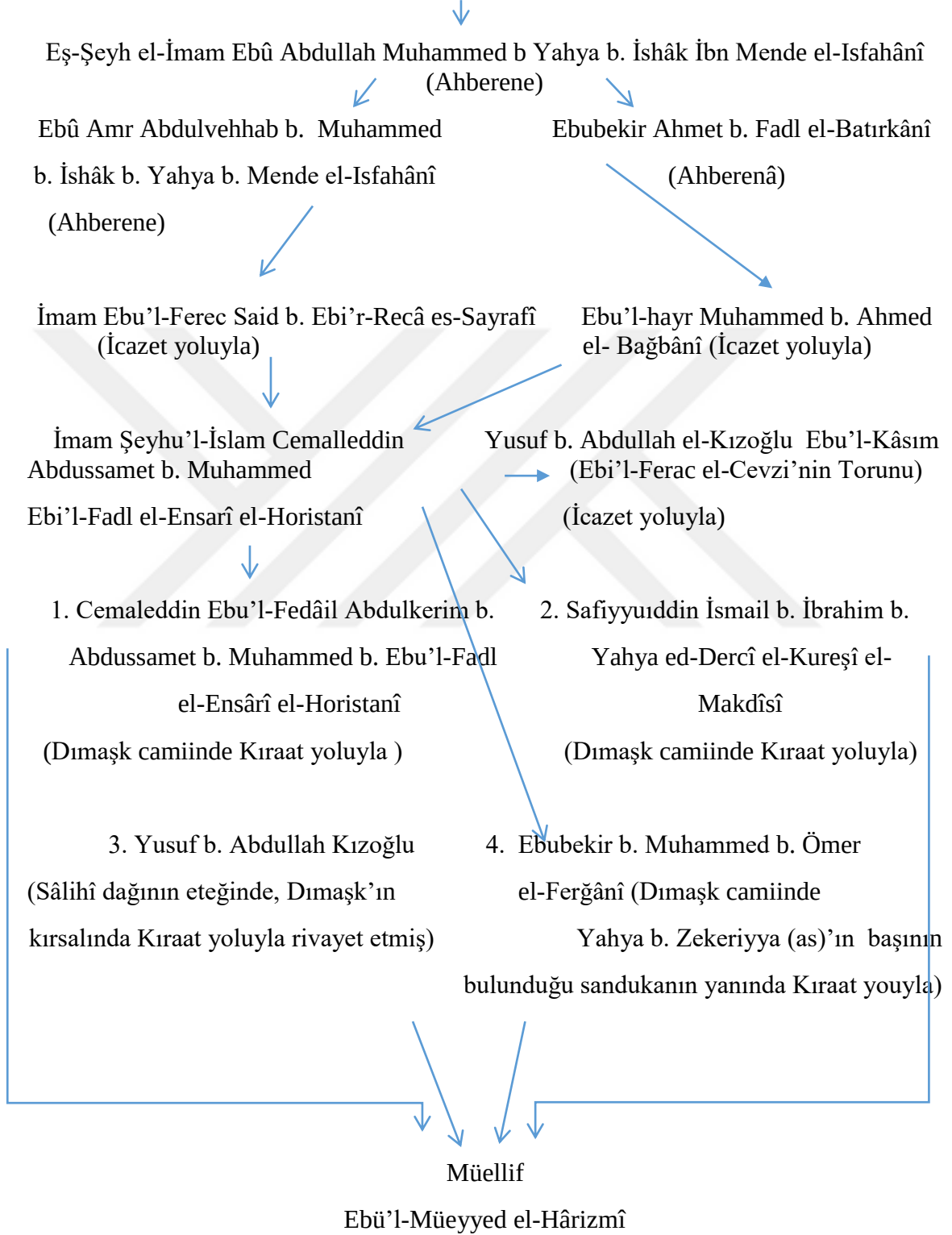
Ek1 tablosunda *Câmiu'l-mesânîd* içerisinde bir araya getirilen müsnedlerin Hârizmî'ye kadar uzanan eser isnadları verilmektedir. Bu isnadlarda Hârizmî müsnedleri hangi hocasından hangi rivayet yöntemiyle aldığını belirtmektedir. Ayrıca bazen müsnedi aldığı yeri belirtmektedir. Müsnedleri Hârizmî'ye rivayet eden hocaları sırasıyla yazılmıştır. Hocaların isim, künye ve diğer bilgilerinin tam olarak verildiği için alt alta yazılmıştır. Ayrıca çoğunlukla yer bilgileri de verildiği için Hârizmî'nin hangi hocasıyla nerede karşılaştığı bu isnadlarda görülmektedir. *Câmiu'l-mesânîd* içerisinde cem' edilen 15 Müsned eser ve müellifleri sırasıyla şöyledir:

1. Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ya'kûb b. Haris el-Harisî el-Buhârî (ö.340/951) ve *Müsnedü'l-Îmâmi'l-Âzam eseri*
2. Ebû'l-Kasım Talha b. Muhammed b. Ca'fer ve *Ebû Hanîfe Müsnedi*
3. Ebû'l-Hasen Muhammed b. Muhammed b. Muzaffer b. Musa b. İsâ b. Muhammed (ö. 379/989) ve *Ebû Hanîfe Müsnedi*
4. Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. Ahmed el-İsfehânî (ö. 430/1038) ve *Müsnedü'l-Îmâm Ebî Hanîfe*
5. Ebû Bekr Muhammed b. Abdülbâkî b. Muhammed b. Abdullah el-Ensârî (ö. 481/1088) ve *Ebû Hanîfe Müsnedi*
6. Ebû Ahmed Abdullah b. Adî el-Cürcânî (ö. 365/976) ve *Ebû Hanîfe Müsnedi*
7. Ebû Hanife (r.a.)'in talebesi Hasan b. Ziyad el-Lü'lû (ö. 204/ 819) ve *Ebû Hanîfe Müsnedi*
8. Ebû'l-Hasan Ömer b. Hasan el-Eşnânî (ö. 339/950) ve *Ebû Hanîfe Müsnedi*
9. Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Halid b. Hıllî el-Kelâî (ö. 220/835) ve *Ebû Hanîfe Müsnedi*

10. Ebû Abdullah Hüseyin b. Muhammed b. Hüsrev el-Belhî (ö. 522/1128) ve *Müsnedü'l-İmami'l-Âzam* eseri
11. Ebû Yusuf Ya'kub b. İbrahim (ö. 182/798) ve *Nüsha/Müsned* eseri
12. Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (ö. 189/805) ve *Kitabu'l-Âsâr'ı*
13. Hammâd b. Ebû Hanife (ö. 176/792) ve *Ebû Hanîfe Müsnedi*
14. Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (ikinci rivayeti) ve *Nüsha* eseri
15. Ebü'l-Kasım Abdullah b. Muhammed b. Ebü'l-Avvâm es-Sa'dî (ö. 335/946) ve *Fedâilu Ebî Hanîfe* eseri

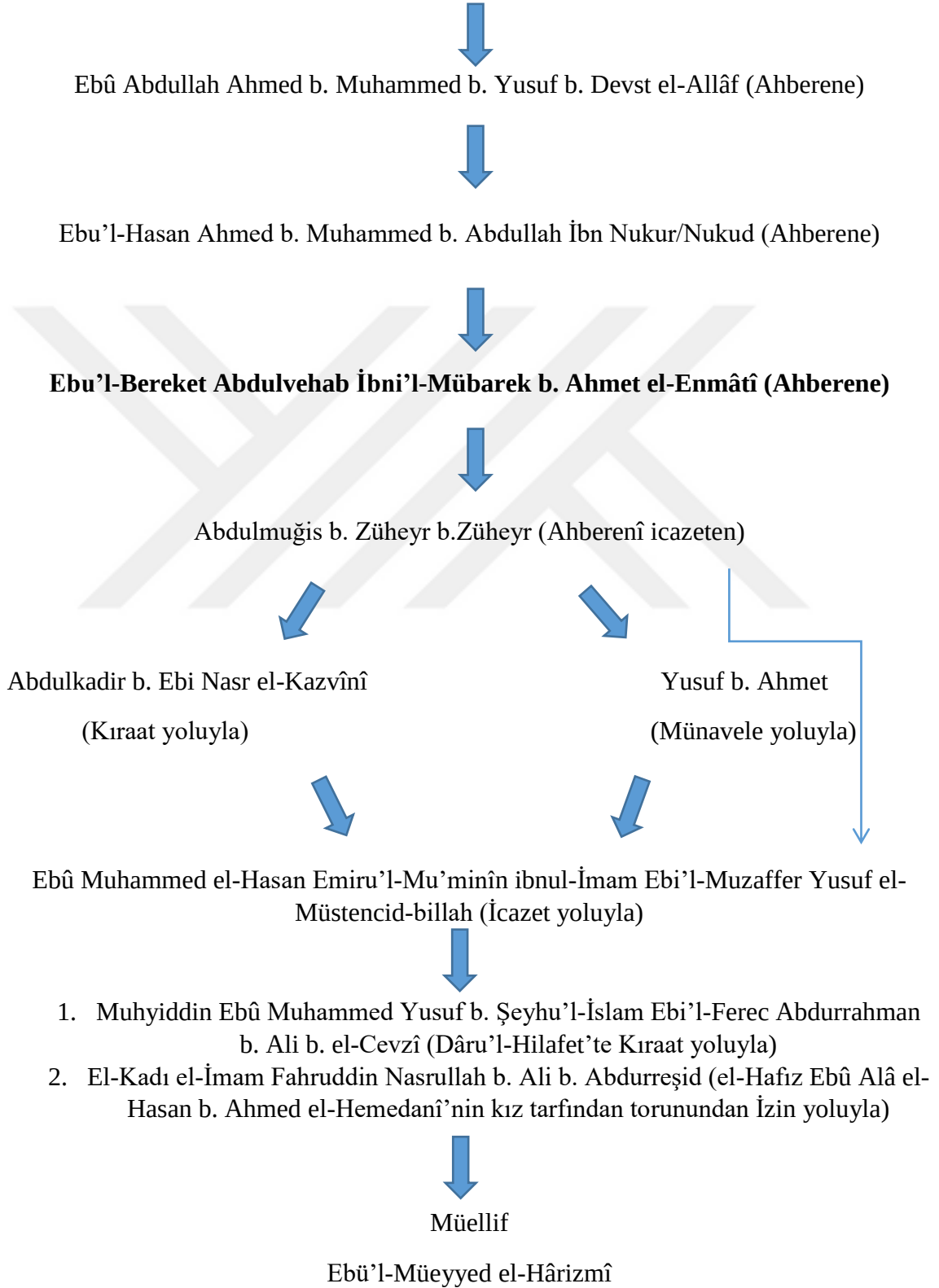
BİRİNCİ MÜSNED

Muhammed b. Yakub b. el-Hâris el-Hârisî'nin *Müsned*'i

İKİNCİ MÜSNED

el-Hafız Ebu'l-Kâsım Talha b. Muhammed'in *Müsned*'i

ÜÇÜNCÜ MÜSNED

İbn Muzaffer'in *Müsned'i*

Ebu'l-Hasan Muhammed b. Muzaffer b. Musa b. İsa b. Muhammed

Ebû Muhammed el-Hasan b. Ali b. Muhammed el-Cevherî (Ahberene)

eş-Şeyh Ebu'l-Hasan el-Mübarek b. Abdulcabbar b. Ahmet es-Sayrafî (Ahberene)

Ebu'l-Berekât Abdulvehhab b. Mübarek b. Ahmet b. el-Enmatî (Ahberene)

el-Kâdı el-İmam Şemsu'd-Din Ubeydullah b. Muhammed b. Abdulcelil es-Sâvî (İcazet yoluyla)

1. Muhyiddin Ebû Muhammed Yusuf b. Şeyhu'l-İslam Ebi'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. el-Cevzî (Dâru'l-Hilafet'te kıraat yoluyla)
2. Ebu'l-Muzaffer Yusuf b. Ali b. Hasan (İzin yoluyla)
3. Eş-Şeyh Ali b. Meâlî (İzin yoluyla)
4. eş-Şeyh Abdullatif el-Ma'ruf bi'l-Haymî (İzin yoluyla)

Müellif

Ebü'l-Müeyyed el-Hârizmî

DÖRDÜNCÜ MÜSNED

Ebû Nuaym el-İsfahani'nin *Müsned*'i

El-Hafız Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. Ahmed el-İsfahânî

Ebû Ali el-Hasan b. Ahmed el-Haddad (Ahbereni)

Ebu'l-Ferah Yahya b. Mahmud b. Sa'd es-Sekafî (İzin yoluyla)

1. Ebû Abdullah Muhammed b. Osman b. Ömer (İzin yoluyla)
2. Kâdu'l-Kudat Şihabuddin Ebû Ali el-Hasan ibn Kadu'l-Kudât Abdulkahir eş-Şehrezûrî (Musul'da İzin yoluyla)
3. Ziyau'd-Din Saferb. Yahya es-Safer (Halep'te İzin yoluyla)
4. Necibu'd-Din Ebû İshak İbrahim b. Halil b. Abdullah (Dımaşk'te İzin yoluyla)

Müellif

Ebü'l-Müeyyed el-Hârizmî

BEŞİNCİ MÜSNED

Muhammed b. Abdalbaki'nin *Müsned*'i

Birinci İsnad

Eş-Şeyh es-Sika el-Adl Ebubekir Muhammed b. Abdalbaki b. Muhammed b. Abdullah
(el-ma'ruf bi-kâdı Maristan)

Ebû Ali Abdusselam b. Ebî el-Hattab

Ebubekir İtâb b. el-Hasan b. Said b. el-Benna

Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Ebi'l-Mecd

1. Es-Sika Tacuddin b. Ahmed b. Ebi'l-Hasan b. Ahmed b. el-Arîni (Medinetü's-Selam'ın harîbesinde/harbiyesinde (Bağdad'a bağlı bir yer)
(Kıraat yoluyla)

Müellif

Ebü'l-Müeyyed el-Hârizmî

İkinci İsnad

Ebubekir Muhammed b. Abdalbaki b. Muhammed b. Abdullah el-Ensari

Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. el-Cevzi

Ebi'l-Kâsım Zâkir b. Kâmil

Ebi'l-Kâsım Yahya b. Es'ad b. Nuş

Ebû Muhammed İbrahim b. Mahmud b. Sâlim (İzin yoluyla)

Muhyiddin Ebû Muhammed Yusuf b. Abdurrahman b. Ali b. el-Cevzi (İzin yoluyla)

Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Bekâ (İzin yoluyla)

Müellif

Ebü'l-Müeyyed el-Hârizmî

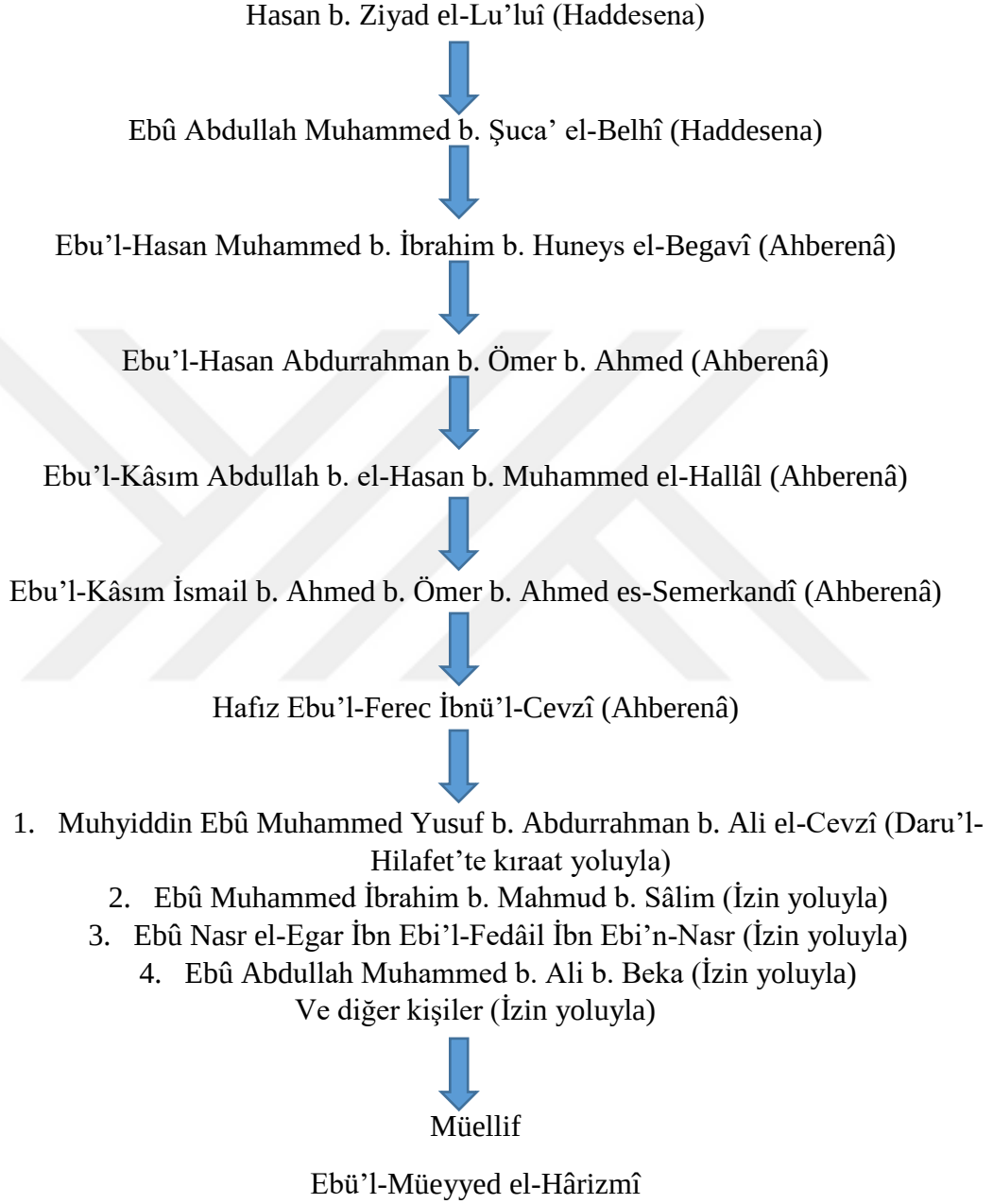
ALTINCI MÜSNED

İbn Adî'nin *Müsned*'i

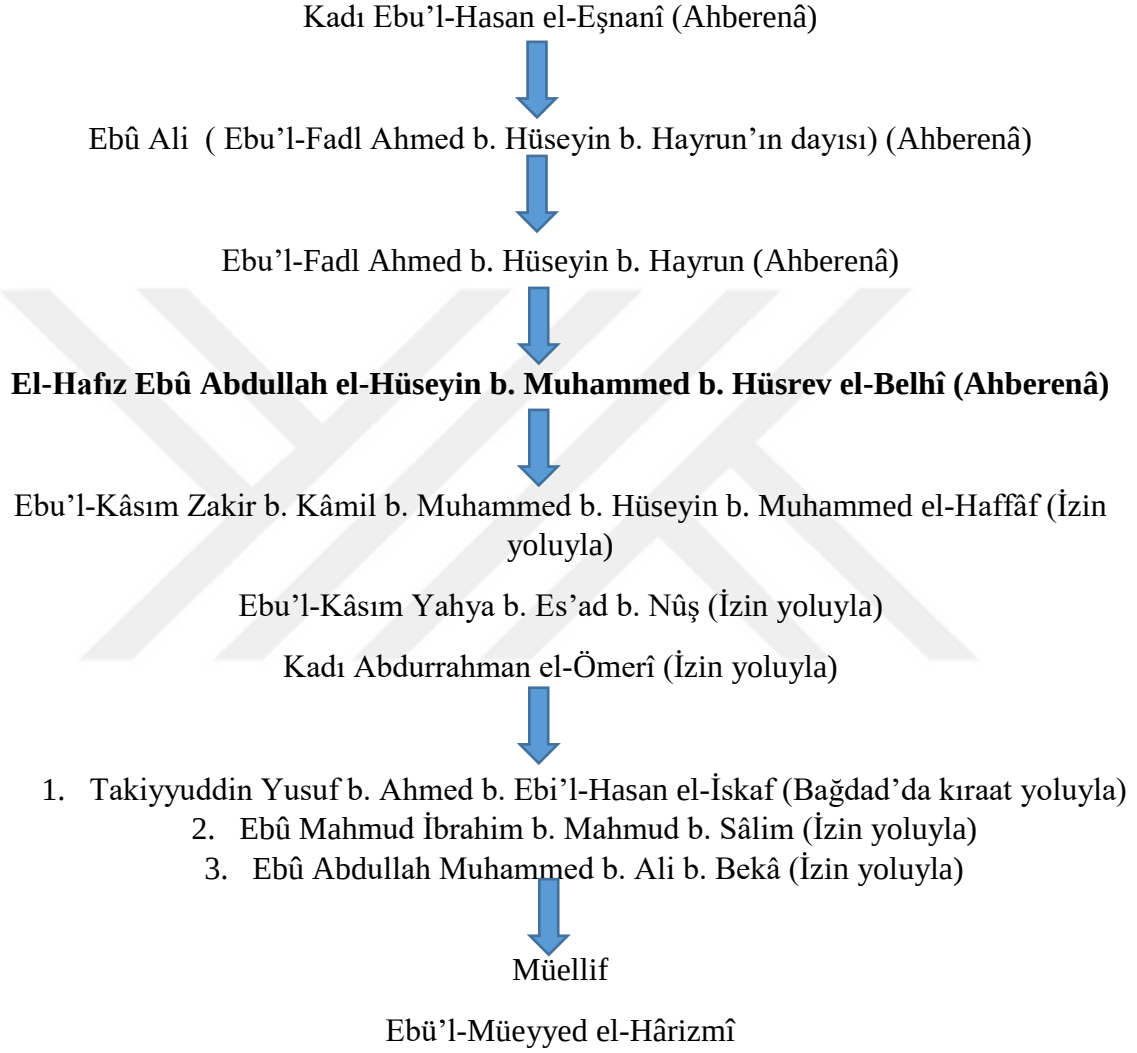
YEDİNCİ MÜSNED

Hasan b. Ziyad el-Lu'lu'nin Müsned'i

SEKİZİNCİ MÜSNED

Kadı Ebu'l-Hasan el-Eşnanî'nin *Müsned*'i

DOKUZUNCU MÜSNED

Ebubekir Ahmed b. Muhammed b. Hâlid b. Hillî el-Kelâî'nin *Müsned*'i

Ebubekir Ahmed b. Muhammed b. Halid b. Hilli el-Kelâî (Haddesena)

Ebu'l-Hasan Muhammed b. Abdurrahman b. Ca'fer b. Haşnem (Ahberene)

Ebu'l-Kâsım Ali b. Ahmed b. Muhammed el-Bişrî (Ahberene)

Abdulvehhab b. Ali b. Ali b. Sekine (Ahberene)

1. Abdullatif Abdul-Mun'im b. Ali b. Nasr el-Harranî
2. Şerefuddin Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Abdulvehhab b. Ali b. Ali (Medinetüsselamda iki farklı mecliste kıraat yoluyla)
3. Ebu'l-Mansur Abdulkadir b. Ebi Nasr el-Kazvînî (İzin yoluyla)
4. Yusuf b. Ahmed b. Ebi'l-Hasan (İzin yoluyla)

Müellif

Ebü'l-Müeyyed el-Hârizmî

ONUNCU MÜSNED

Ebû Abdullah Hüseyin b. Muhammed b. Hüsrev el-Belhî'nin *Müsned'i*

Ebû Abdullah Hüseyin b. Muhammed b. Hüsrev el-Belhî (Ahberene)

Ebu'l-Kâsım Zâkir b. Kâmil b. Muhammed b. Hüseyin b. Muhammed el-Haffâf (İzin yoluyla)

Ebu'l-Kâsım Yahya b. Esad b. Nûş el-Habbaz (İzin yoluyla)

Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. el-Cevzî (İzin yoluyla)

1. Muhyiddin Ebû Muhammed Yusuf b. Abdurrahman b. Ali el-Cevzî (Bağdat'ta kıraat yoluyla)
2. Ebû Muhammed İbrahim b. Mahmud b. Sâlim (İzin yoluyla)
3. Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Beka (İzin yoluyla)

Müellif

Ebü'l-Müeyyed el-Hârizmî

ONBİRİNCİ MÜSNED

Kadı Ebû Yusuf Müsned'i

Ebû Yusuf Yakub b. İbrahim el-Kadı (Ebû Hanîfe'den rivayet ediyor.) Ebû Yusuf'un *Nüsha'sı* olarak isimlendirilmektedir. (Haddesena)

Ebû Arûbe el-Hüseyin b. Muhammed b. Mevdud el-Harrânî'nin Dedesi Amr b. Ebî Amr (Haddesena)

Ebû Arûbe el-Hüseyin b. Muhammed b. Mevdud el-Harrânî (Haddesena)

Ebubekir Muhammed el-Ebherî (Ahberene)

Ebû Muhammed el-Hasan el-Cevherî (Ahberene) (İbn Muzafferin cem'i)

El-Kâdı Ebubekir Muhammed b. Abdülbaki b. Muhammed b. Abdullah el-Ensârî (İcazet yoluyla)

Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. el-Cevzî (İzin yoluyla)

Ebu'l-Kâsım Zâkir b. Kâmil b. Muhammed b. Hüseyin b. Muhammed el-Haffâf (İzin yoluyla)

Ebu'l-Kâsım Yahya b. Es'ad b. Nûş (İzin yoluyla)

1. Ebû Muhammed Yusuf b. Ebi'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. el-Cevzî (Bağdatta kıraat yoluyla)

2. Ebû Muhammed İbrahim b. Mahmud b. Sâlim (İzin yoluyla)

3. Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Beka (İzin yoluyla)

Ve diğerleri (İzin yoluyla)

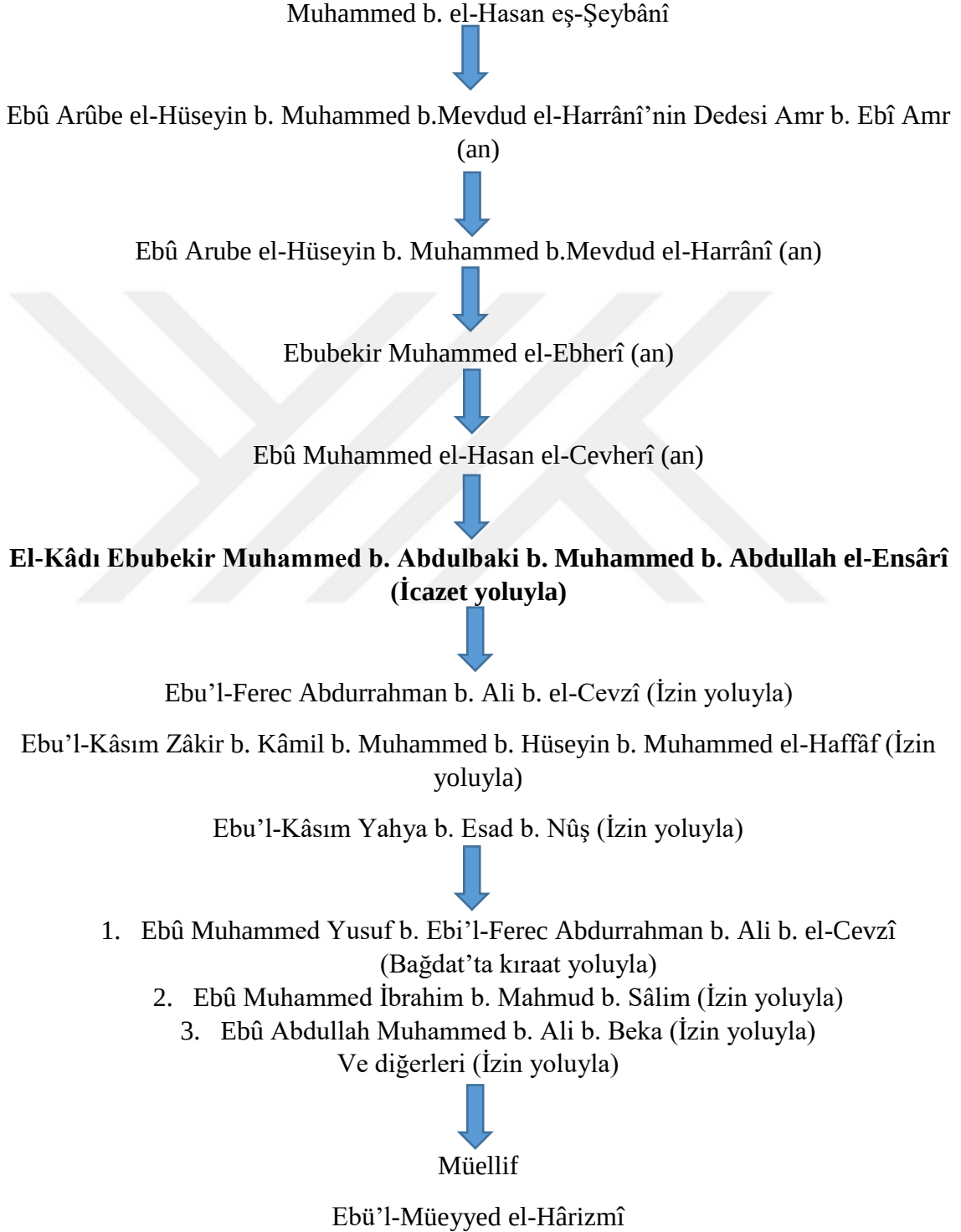

Müellif

Ebü'l-Müeyyed el-Hârizmî

ONİKİNCİ MÜSNED

Muhammed b. Hasan eş-Şeybani Müsnedi (Nüshatu Muhammed)

ONÜÇÜNCÜ MÜSNED

Hammâd b. Ebî Hanîfe Müsned'i

Hammâd b. Ebî Hanîfe (Haddesena)

Salih b. Muhammed et-Tirmizî (Haddesena)

Ebû Abdullah Muhammed b. Hafs et-Talkânî (Ahberene)

Ebu'l-Hasan Ali b. Ebî Rebia (Ahberene)

Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed b. Said es-Sufî (Ahberene)

Ebu'l-Hasan Ali b. Müslim b. Muhammed es-Sülemî (Ahberene)

Ebû Tahir b. Bereket b. İbrahim b. Tahir b. Bereket el-Haşvâî (an)

1. Takıyyuddin Yusuf b. Ahmed b. Ebi'l-Hasan el-İşkaf (Medinetü's-Selâm'da)
 2. Muvaffakuddin Ebû Abdullah Muhammed b. Harun b. Muhammed es-Sa'lebî (Dımaşk'te izin ve kitabet yoluyla)
 3. Cemaluddin Ebu'l-Feth Nasrullah b. Muhammed b. İlyas el-Ensarî (Dımaşk'ta izin ve kitabet yoluyla)
 4. Necmeddin Ebû Gâlib el-Muzaffer b. Muhammed b. İlyas (Dımaşk'ta izin ve kitabet yoluyla)
- Ve diğerleri (Dımaşk'te izin ve kitabet yoluyla)

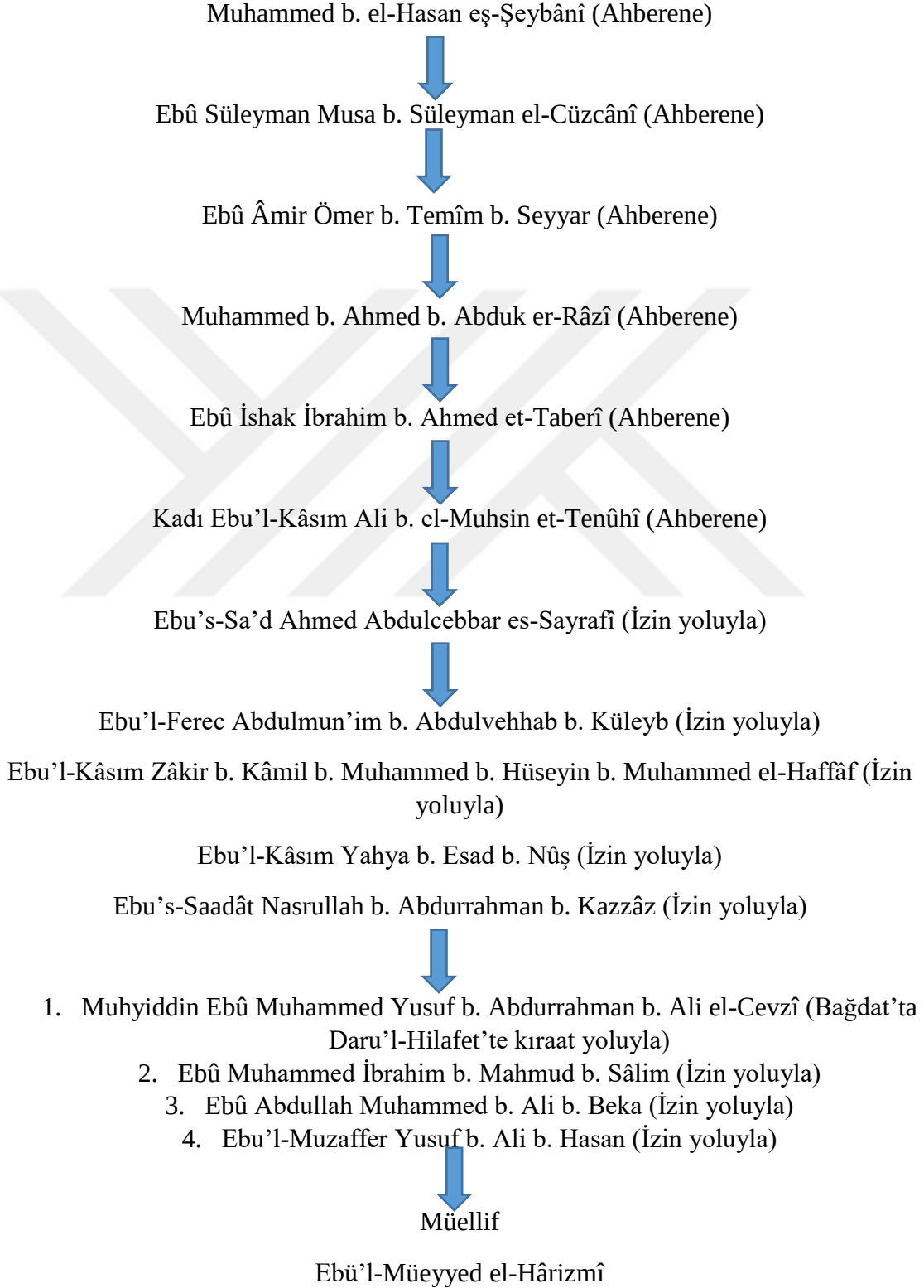

Müellif

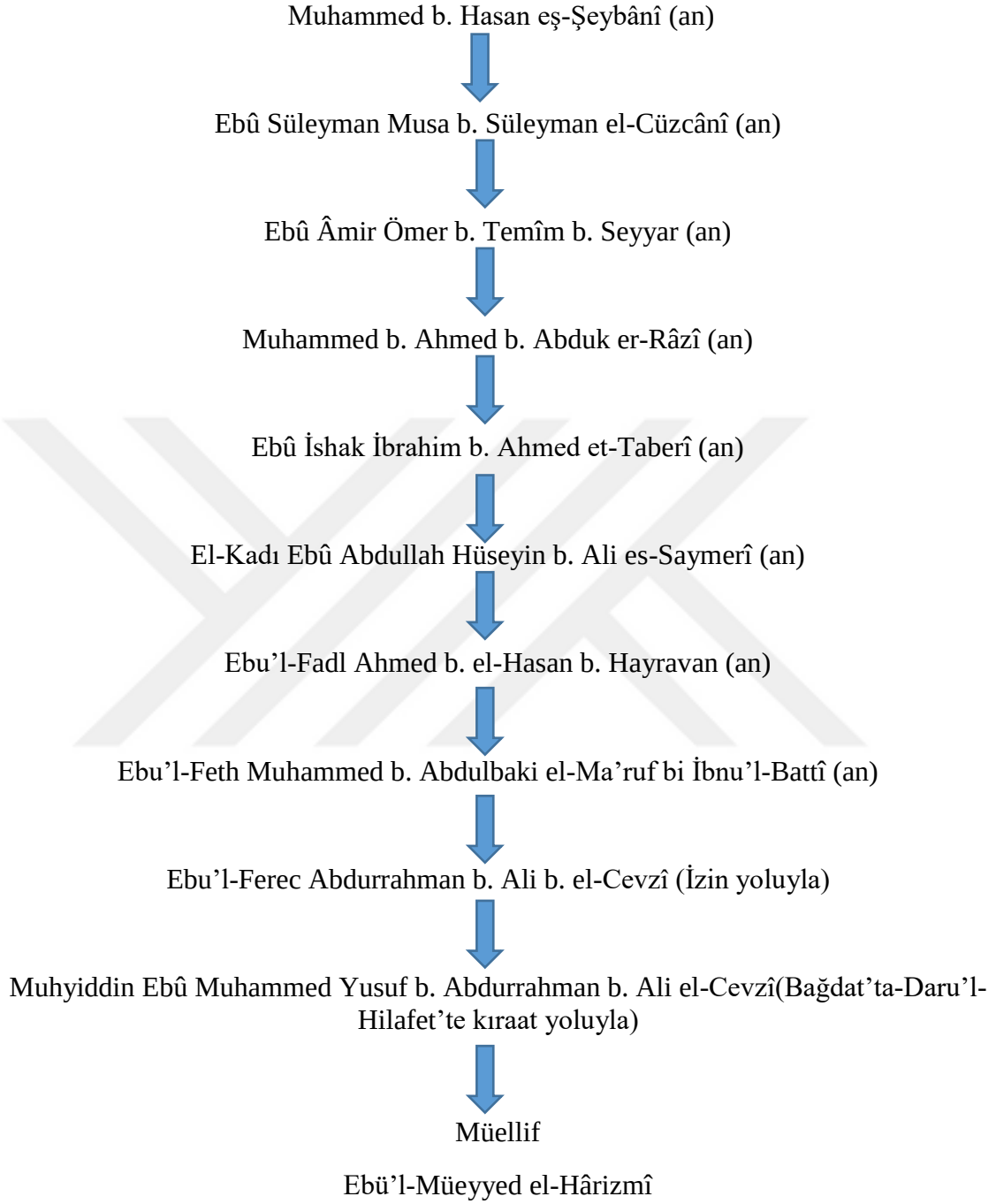
Ebü'l-Müeyyed el-Hârizmî

ONDÖRDÜNCÜ MÜSNED

Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî'nin Müsned'i

Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî'nin Müsned'i (İkinci İsnad)

Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî Müsnedi (Üçüncü İsnad)

Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî

(Bu aradaki râvîler İmam Muhammed'in Müsned'inin ikinci isnadın aynısı)

Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdulbaki el-Ma'ruf bi İbnu'l-Battî (Ahberene)

1. Ziyau'd-Din Saferb. Yahya es-Safer (Halep'te) (Enbe'ene)
2. Şerefuddin Abdurrahman b. Abdurrahman (Halep'te) (Enbe'ene)
3. Raşiduddin Ahmed b. el-Mufric el-Mesleme (Dımaşk'te) (Enbe'ene)
4. Ebû Muhammed İbrahim b. Mahmud b. Sâlim (Bağdat'ta) (Enbe'ene)

Muellif

Ebü'l-Müeyyed el-Hârizmî

ONBEŞİNCİ MÜSNED

İbn Ebî Avvâm es-Sa'dî Müsned'i

Ebu'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed b. Ebi'l-Avvâm (Ahberene)

Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Ebi'l-Avvâm
(Ahberene)

El-Kadı Ebû Abdullah Muhammed b. Selâme el-Kudâî (Ahberene)

Ahmed b. Ebi'l-Abbas er-Râzî (Ahberene)

Ebi't-Tâhir Ahmed b Muhammed b. Ahmed b. Muhammed es-Silefi el-Isfahanî
(Sema' olmasa bile icazet yoluyla)

1. Necmuddin Ebu'l-Cenâb Ahmed b. Ömer b. Muhammed b. Abdullah el-Hârizmî
el-Hayufî (Harezmi'nin Cürcaniyesinde)
2. Necmuddin Ebubekir Abdullah b. Muhammed b. Ebubekir b. Ahmed b. Halef
el-Belhî (Dımaşk'te)
3. Reşiduddin Ebu'l-Fadl İsmail b. Ahmed b. el-Hasan el-İrakî (Dımaşk'te)
4. Ziyauddin Saferb. Yahya b. Safer (Halep'te)
5. Ebû Nasr el-Egar İbn Ebi'l-Fedâil Fedâil b. Ebî Nasr (Bağdat'ta)

Müellif

Ebü'l-Müeyyed el-Hârizmî

EK2 TABLOLAR

Ek2 tablosunda *Câmiu'l-mesânîd*'de müsnedlerden toplanan rivayetler Hârizmî'nin sıralamasına göre ele alınarak, her rivayetin hangi müsnedde kaç isnad ile verildiği, merfu, mevkuf vb. durumları ve ilk ravileri verilmiştir. Eserdeki rivayetlerden ilk 62'si eserin mukaddimesinde yer almakta ve bir rivayet dışında tüm rivayetlerin ya Muvaffak el-Mekkî'nin menâkıbından ya da müsnedlerin dışındaki bir eserden fikhî çıkarımlar yapmak için verilmektedir. Bu sebeple çalışmada müsnedlerdeki hadis sayısı tesbit edilirken bu 62 rivayet sayıma dâhil edilmemiş ve 63. Rivayetten başlanmıştır. Böylece müsnedlerden alınan rivayet sayısı 1716 olarak tesbit edilmiştir.

Tablo oluşturulurken Müsned eserlere işaret eden bazı rumuzlar kullanılmıştır. Bunlar rumuzlar sırasıyla şöyledir;

B: el-Hârisî el-Buharî

T: Talha b. Muhammed

MU: İbnu'l-Muzaffer

N: Ebu Nuaym

A: Abdalbaki

AD: İbn Adî

L: Hasan b. Ziyad el-Lu'luî

E: Eşnânî/ Üşnânî

H: İbn Husrev el-Belhî

K: Kelâî

Y: Ebu Yusuf

NÜ: İmam Muhammed'in Nüşa'sı

HA: Hammâd b. Ebu Hanife

M: İmam Muhammed'in Kitabu'l-Âsâr'ı

AV: İbn Ebî'l-Avvam

Hârizmî'nin Câmiu'l-mesânîd'inde Geçen Rivayetlerin isnad listesi																	
Sayı	R a v i	Türü	B	T	MU	N	A	AD	L	E	H	K	Y	NU	HA	M	AV
63	Abdullah b. Ebî Üneys	Merfu					1				3						
64	Âişe bint. Acred	Merfu					1				2						
65	Abdullah b. Cez'	Merfu					2				3						
66	Abdullah b. Ebi'l-Evfa	Merfu					1				3						
67	Enes b. Mâlik	Merfu					2				3						
68	Enes b. Mâlik	Merfu									5						
69	Vâsile b. Eska'	Merfu					1				2						
70	Câbir b. Abdullah	Merfu					1				1						
71	İbrahim	Maktu					2										
72	Ebu Hureyre	Merfu									1						
73	İbn Ömer	Merfu	1														
74	Hiz. Âişe	Merfu	2	1			1				1						
75	Ebî Bureyde	Merfu	3														
76	Şeyhun lehu	Merfu														1	
77	Muhammed Münkedir b.	Belâğ									1						
78	İbrahim	Maktu														1	
79	Hiz. Âişe	Merfu	1							1	1						
80	Mücahit	Mürsel		1						1	1					1	
81	Ebu Mesud	Mevkuf								1	1						
82	Hiz. Âişe	Merfu					1										
83	İbn Abbas	Merfu	1														
84	Hasan-ı Basri	Mürsel														1	
85	Abdullah (İbn Mes'ûd)	Merfu	1														
86	İbrahim	Maktu														1	
87	İbrahim	Maktu														1	
88	İbrahim	Maktu			1						1						
89	Enes b. Mâlik	Merfu	2														
90	Enes b. Mâlik	Merfu	1														
91	Ebu Hanife	Maktu									1						
92	İbrahim	Maktu									1						
93	İbrahim	Maktu									1						
94	İbn Mes'ûd	Merfu		1													
95	Câbir b. Abdullah	Merfu	2	1													
96	Ebu Hureyre	Merfu			1												
97	Câbir b. Abdullah	Merfu	1														
98	İbn Ömer	Mevkuf		1	1						1						
99	Ebu Hureyre	Merfu			1		1										
100	İbn Ömer	Mevkuf			1						1						

101	Câbir b. Abdullah	Merfu	1														
102	İbn Ömer	Merfu		1													
103	İbn Mes'ûd	Merfu								1							
104	İbn Ömer	Merfu	1														
105	Şâ'bi	Maktu								1							
106	İbn Ömer	Merfu	1														
107	İbn Ömer	Merfu	1														
108	Enes b. Mâlik	Merfu	1														
109	Enes b. Mâlik	Merfu								1							
110	İbn Mes'ûd	Mevkuf														1	
111	İbn Mes'ûd	Mevkuf														1	
112	Fatma bnt. Acred	Merfu								1							
113	Hiz. Ömer	Merfu	1														
114	Sahabilerden biri	Merfu								1							
115	Eğar	Merfu	5														
116	Hiz. Aişe	Merfu		2													
117	Câbir b. Abdullah	Merfu					1										
118	Ebu Said el-Hudrî	Merfu	24	2	4					2							
119	Ebu Said el-Hudrî	Merfu	4							1	1			1			
120	Ebu Eyyub	Merfu		1													
121	Ebu Hureyre	Merfu									1						
122	İbn Ömer	Merfu															
123	Hiz. Ömer	Mevkuf					1										
124	Saffan b. Assal	Merfu		1													
125	Ebu Said el-Hudrî	Merfu	1														
126	Hiz. Ömer	Mevkuf														1	
127	İbrahim	Maktu														1	
128	İbn Mes'ûd ve Utbe b. Mesud	Merfu												1			
129	Hiz. Ömer	Mevkuf		1						1	1						
130	Huzeyfe	Merfu		1													
131	Ebu Said el-Hudrî	Merfu		2													
132	İbn Mes'ûd	Merfu	1														
133	Hasan-ı Basri	Maktu		1													
134	Ebu Zerrr	Merfu		1													
135	Ümmü Hânî	Merfu	1	1													
136	Ümmü Hânî	Merfu	1														
137	Ümmü Hânî	Merfu		1													
138	Enes b. Mâlik	Merfu	1														
139	İbrahim	Maktu								1							

140	Ebu Hureyre	Merfu	1														
141	Sevban	Merfu				1											
142	Eğar	Merfu								1							
143	Numan b. Beşîr	Merfu	1														
144	Numan b. Beşîr	Merfu	1														
145	Ebu Hureyre	Merfu			1											1	
146	İbrahim	Maktu									1						
147	Ebu Hureyre	Merfu	1														
148	Ebu Zerrr	Merfu	5														
149	Safvan	Merfu								1							
150	Ebu Üname	Merfu		1					1	1							
151	İbn Abbas	Merfu								1							
152	Abdullah b. Ebi'l-Evfa	Merfu		1						1							
153	Dahhâk	Maktu								1							
154	Bureyde	Merfu														1	
155	Abdullah b. Amr	Merfu		1						1							
156	Bureyde	Merfu	6	1						2			1		1		
157	Bureyde	Merfu								1							
158	Bureyde	Merfu	1														
159	İbn Abbas	Merfu		1													
160	Bureyde	Merfu	1														
161	Ebu Hanife	Maktu		1													
162	Haşhâş	Merfu		1													
163	Osman b. Afvan	Merfu				1				1							
164	Ebu Hureyre	Merfu	5	1					1	1							
165	Ebu Said el-Hudrî	Merfu				1											
166	Enes b. Mâlik	Merfu	1														
167	İbn Ömer	Merfu	1														
168	İbn Mes'ûd	Merfu								1							
169	İbrahim	Maktu														1	
170	Ümmü Hânî	Merfu	1														
171	Arfece	Merfu			2					1							
172	Üsame b. Şerîk	Merfu	1														
173	Ziyad b. Alâka	Mürsel	1														
174	Cerîr b. Abdullah	Merfu		3						1							
175	İbn Mes'ûd	Merfu	1														
176	Ebu Derda	Merfu	7	2					1	3						1	
177	İbn Abbas	Mevkuf								1							
178	Ali	Merfu		1		1			1	1							
179	İbn Mes'ûd	Merfu	1														

180	Huzeyfe	Merfu	1														1	
181	İbn Mes'ûd	Merfu	1															
182	İbn Mes'ûd	Mevkuf								1								
183	Muaz	Mevkuf							1	1								
184	İbn Mes'ûd	Mevkuf							1	1								
185	Ali	Merfu								1								
186	Câbir b. Abdullah	Merfu	1															
187	Câbir b. Abdullah	Merfu	11	3	1		2				4			1		1		
188	Ebu Hureyre	Merfu	13	6	4						5	1		1		1		
189	Ebu Hureyre	Merfu	1															
190	Câbir b. Abdullah	Mevkuf	1	1														
191	Câbir b. Abdullah	Merfu	1															
192	H. Ömer	Mevkuf									1						1	
193	Ali	Mevkuf		1							1							
194	İbn Ömer	Merfu	1															
195	İbn Mes'ûd	Merfu		1							1							
196	İbn Ömer	Merfu	1															
197	Sahr el-Gamidi	Merfu					1											
198	Sahr el-Gamidi	Merfu		1														
199	İbn Ömer	Merfu	1															
200	İbn Abbas	Merfu									1							
201	Ali	Merfu					1											
202	Ebu Musa el-Eş'ari	Merfu	4	4						1	1							
203	Câbir b. Abdullah	Merfu					1											
204	Ebu Said el-Hudrî	Merfu	5+4+10	3							2			1		1		
205	İbrahim	Maktu															1	
206	Hâris b. Süveyd	Merfu		1														
207	Ebu Said el-Hudrî	Merfu	6+8	2						2	2							
208	İbn Münteşir	Merfu					1											
209	Ebu Hanife	Maktu		1														
210	İbn Ömer	Merfu	1															
211	İbn Abbas	Merfu									1							
212	Ebu Hureyre	Merfu	1															
213	Enes b. Mâlik	Merfu									1							
214	Ebu Zerrr	Merfu	1		1						1							
215	İbn Mes'ûd	Mevkuf	2															
216	H. Ömer	Mevkuf		2						1	1						1	
217	Ebu Musa el-Eş'ari	Merfu	1	1										1				
218	Ali	Mevkuf	6	1						2	2							

219	Muaz	Mevkuf	1							1	1						
220	İbn Abbas	Merfu		1						1	1						
221	Hız. Aişe	Merfu	1														
222	İbn Mes'ûd	Merfu		1							1						
223	Esma bnt. Umeys	Merfu									3			1			
224	Cerîr b. Abdullah	Merfu					1				1						
225	Ömer b. Abdulaziz	Maktu		1													
226	Ümmü Hânî	Merfu	1														
227	Ümmü Hânî	Merfu	1	1													
228	Akmer babasından	Merfu			1												
229	İbn Mes'ûd	Mürsel	20	1							3	1		1			
230	Câbir b. Abdullah	Merfu	16	3							3	1		1		1	
231	İbn Abbas	Mevkuf	1	1													
232	İbn Abbas	Mevkuf									1						
233	Esma bnt. Umeys	Merfu		1							1						
234	İbn Ömer	Mevkuf	23	1			1				2	1		1		1	
235	İbn Bureyde	Merfu	4	1													
236	Bureyde	Merfu	5	1							2						
237	Bureyde	Merfu	1														
238	Bureyde	Merfu	1														
239	Sa'd b. Ubade	Merfu	5	2						1	1						
240	Atâ b. Ebî Rabah	Maktu	1													1	
241	Sa'd b. Ebî Vakkas	Merfu	13	1	4		1				3	1		1		1	
242	Ebu Katade	Merfu	1														
243	Sa'd b. Ebî Vakkas	Merfu			1		1										
244	İbn Ömer	Mevkuf	1	1						2	1						
245	Ali	Merfu		1													
246	Huzeyfe	Mevkuf									1						
247	Ebu Hureyre	Merfu	1														
248	Ebu Hureyre	Merfu	1														
249	Ebu Said el-Hudrî	Merfu									1						
250	İbn Ömer	Merfu	1														
251	Said b. Zeyd	Merfu	1														
252	Sahr el-Gamidi	Merfu			2					1	2						
253	İbn Ömer	Mevkuf								1	1						
254	Ebu Musa el-Eş'ari	Merfu	2+9	2			1				1	1		1		1	
255	Ebu Musa el-Eş'ari	Merfu								1	1						
256	Ebu Sâlih	Maktu									1						
257	Amr b. Abdullah b. Kays	Merfu	2				1										
258	Hız. Ömer	Merfu	3							1	1					1	

259	Hız. Aîſe	Merfu	2	1								1				1	
260	İbn Mes'ûd	Merfu	1														
261	Ebu Hureyre	Merfu	1														
262	Ensardan biri	Merfu							1	1							
263	İbn Ömer	Merfu	1														
264	İbn Ömer	Merfu		1													
265	Ümmü Seleme	Mevkuf		1						1			1				
266	Hammâd	Maktu								1							
267	Bureyde	Merfu	3							2							
268	İbn Ömer	Merfu	1														
269	Hız. Ömer	Merfu								1							
270	Hız. Aîſe	Merfu	4	4			2										
271	6 Sahabi	Mevkuf														1	
272	Hız. Aîſe	Merfu	1														
273	Ebu Câfer Muhammed b. Ali	Maktu			1		1									1	
274	Hammâd	Maktu	1														
275	Muhammed b. Ali	Mevkuf		2						3						1	
276	Ebu musa el-Eſari	Mevkuf							1								
277	Hız. Aîſe	Mevkuf		1													
278	Enes b. Mâlik	Merfu	1														
279	Enes b. Mâlik	Merfu	1														
280	İbn Mes'ûd	Mevkuf		1													
281	Enes b. Mâlik	Merfu	13	2	2		1			4							
282	Hız. Aîſe	Merfu	1	1					1	1							
283	Mesruk	Maktu	3							1						1	
284	Ebubekir	Mevkuf	3	1						1							
285	Enes b. Mâlik	Merfu	1	1			1										
286	İbn Mes'ûd	Mevkuf		1													
287	İbrahim	Maktu														1	
288	İbn Mes'ûd	Mevkuf														1	
289	İbn Abbas	Merfu	1	1													
290	İbn Mes'ûd	Merfu	3	1													
291	İbn Mes'ûd	Mevkuf	7	1	1					2						1	
292	Hız. Aîſe	Mevkuf	4	3							1		1				
293	İbn Mes'ûd	Mevkuf	1														
294	İbn Mes'ûd	Mevkuf	1														
295	Hız. Ömer	Mevkuf		1													
296	İbn Mes'ûd	Mevkuf	3														
297	Ümmü Hânî	Merfu	1	1													

298	Ümmü Hânî	Merfu	1	1														
299	İbn Mes'ûd	Merfu		1						1	1							
300	İbn Mes'ûd	Merfu	1															
301	Ali	Merfu	1															
302	Ebu Hanife	Maktu		1														
303	Mesruk	Maktu		1														
304	Hız. Ömer	Mevkuf		1							1							
305	Hız. Aîşe	Mevkuf		1	1													
306	İbn Mes'ûd	Mevkuf		1														
307	Enes b. Mâlik	Merfu	1															
308	İbn Mes'ûd	Mevkuf		1														
309	Said b. Zeyd	Merfu			1						1							
310	Ebu Said el-Hudrî	Merfu								1	1							
311	Hız. Ömer	Mevkuf								1	1							
312	Huzeyfe	Merfu	1															
313	Şam'dan biri	Merfu	9	1														
314	Hız. Aîşe	Mevkuf	1	1														
315	Hız. Aîşe	Mevkuf		1														
316	İbn Ömer	Merfu	1															
317	Câbir b. semure	Mevkuf	1															
318	Ebu Hanife	Maktu								1								
319	Ebu Musa el-Eş'ari	Merfu	1															
320	İbn Mes'ûd	Mevkuf									1							
321	Ali	Mevkuf								1	1							
322	Osman	Merfu	1	1														
323	Hız. Ömer	Mevkuf							1		1						1	
324	İbrahim	Maktu															1	
325	İbn Ömer	Merfu		2														
326	Şa'bî	Maktu		1														
327	İbn Ömer	Merfu	1	1														
328	İbrahim	Mürsel															1	
329	Bureyde	Merfu	1															
330	İbn Ömer	Merfu			1						1							
331	İbrahim	Maktu															1	
332	Sad b. Mâlik	Mevkuf								1	1						1	
333	İbn Mes'ûd	Mevkuf								1	1							
334	Ali	Merfu	12+7	4														
335	Ali	Merfu			3		1		1		2							
336	Ali	Merfu	12	1						1	1							
337	Hakem veya İbnu'l-Hakem'den	Merfu	1															
338	Ca'fer b. Ebî Tâlib	Merfu	4	4	2					1	2	1		1		1		

339	Ibrahim	Maktu																1	
340	İbn Abbas	Merfu									1								
341	Ibrahim	Maktu																1	
342	Ibrahim	Maktu																1	
343	Ali	Mevkuf		1															
344	İbn Abbas	Mevkuf		2					1										
345	Câbir	Merfu	1																
346	Ibrahim	Maktu																1	
347	Ibrahim	Maktu																1	
348	Ibrahim	Maktu																1	
349	Ebu Hureyre	Mevkuf		1															
350	Ibrahim	Maktu																1	
351	Ümmü Seleme	Merfu	1																
352	Ibrahim	Maktu																1	
353	Hafsa	Merfu		1	1														
354	Said b. Cübeyr	Mevkuf																1	
355	Ibrahim	Maktu																1	
356	Hız. Aişe	Merfu		1															
357	Ibrahim	Maktu																1	
358	Ma'bed b. Sabîh	Merfu		2					1	2	2							1	
359	Ibrahim	Maktu																1	
360	Ibrahim	Maktu																1	
361	Kays b. Talk	Merfu			1						1								
362	Ali	Mevkuf																1	
363	İbn Mes'ûd	Mevkuf																1	
364	Ibrahim	Mürsel																1	
365	İbn Abbas	Merfu	1																
366	Ebu Said el-Hudrî	Merfu					1			2	1								
367	Ebu Said el-Hudrî	Merfu									1			1				1	
368	Hasan-ı Basri	Merfu																1	
369	İbn Mes'ûd	Mevkuf																1	
370	İbn Abbas	Mevkuf							1		1							1	
371	Hafsa	Merfu					1				1								
372	Hız. Aişe	Merfu		2						1	1								
373	Ebu Said el-Hudrî	Merfu		2															
374	Ebu Said el-Hudrî	Merfu		2	4						1								
375	Hız. Aişe	Merfu		1					1	1	1								
376	İbn Ömer	Merfu		1															

377	Ali	Merfu		1													
378	Amr b. Şuayb an Ebîhî an ceddi	Merfu		2													
379	Ali	Mevkuf														1	
380	İbrahim	Maktu														1	
381	İbrahim	Maktu														1	
382	Hız. Aîşe	Merfu	17	4	3		1		1		3			1		1	
383	Hız. Aîşe	Mevkuf			4												
384	Hız. Aîşe	Merfu									1			1		1	
385	İbn Mes'ûd ve Hız. Ömer	Mevkuf						1			1						
386	Hız. Aîşe	Merfu	1														
387	Hız. Aîşe	Merfu		1							1					1	
388	Hızeyfe	Merfu	4						1		1					1	
389	Hız. Aîşe	Mevkuf							1		1					1	
390	İbn Ömer	Merfu			1		1										
391	Hız. Aîşe	Merfu	1														
392	Hız. Aîşe	Merfu	1														
393	Hız. Aîşe	Merfu		2													
394	Ümmü Süleym	Merfu	1								1			1		1	
395	Ümmü Habîbe bnt. Ebî Süfyan	Merfu			1						1					1	
396	Hız. Aîşe	Merfu		3					1		1						
397	İbrahim	Maktu														1	
398	İbrahim	Maktu														1	
399	İbrahim	Maktu														1	
400	İbrahim	Maktu														1	
401	İbn Abbas	Mevkuf		1	1				1		2						
402	Câbir b. Abdullah	Merfu					1							1		1	
403	İbrahim	Maktu														1	
404	İbrahim	Maktu														1	
405	İbrahim	Maktu														1	
406	Hızeyfe	Mevkuf							1		1						
407	İbn Ömer	Merfu									1						
408	Amr b. Şuayb an ebîhî an ceddi	Merfu		1	1					1	1						
409	Hız. Aîşe	Mevkuf		1						1	1						
410	İbrahim	Maktu														1	
411	İbrahim	Maktu														1	
412	İbrahim	Maktu														1	
413	Câbir b. Abdullah	Merfu		3													
414	Enes b. Mâlik	Merfu									5						
415	Hız. Aîşe	Merfu	1														
416	Câbir b. Abdullah	Merfu	1							1	1						

417	Ebu Hureyre	Merfu		2													
418	İbrahim	Maktu														1	
419	Hız. AİŖe	Merfu	1														
420	İbn Abbas	Merfu	1	1													
421	İbn Abbas	Merfu	1														
422	İbn Ömer	Mevkuf									1					1	
423	İbrahim	Maktu														1	
424	İbrahim	Maktu														1	
425	İbrahim	Maktu						1		1							
426	Hız. AİŖe	Mevkuf	2				1		1		1						
427	İbrahim	Maktu														1	
428	İbrahim	Maktu														1	
429	Ebu Hureyre	Merfu	1														
430	Hasan-ı Basri	Maktu														1	
431	İbrahim	Maktu														1	
432	İbn Abbas	Mevkuf		1						1						1	
433	İbn Ömer	Merfu	1														
434	Ali	Merfu	6	3													
435	Bilâl	Merfu	1														
436	Huzeyfe b. Sâbit	Merfu	5	1			2										
437	Cerîr b. Abdullah	Merfu	1				1									1	
438	Muğire b. Şu'be	Merfu	2	1			2				2					1	
439	Muğire b. Şu'be	Merfu			1						2						
440	Huzeyme b. Sâbit	Merfu	9				2				4						
441	Muğire b. Şu'be	Merfu	7								1						
442	İbn Ömer ve Said b. Vakkas	Mevkuf	1													1	
443	İbn Mes'ûd	Mevkuf														1	
444	İbrahim	Maktu														1	
445	Hız. Ömer	Merfu		1										1		1	
446	Süleyman b. Bureyde'nin babası	Merfu	1														
447	İbrahim	Maktu									1					1	
448	İbn Bureyde'nin babası	Merfu	1														
449	İbrahim	Maktu														1	
450	Cerîr b. Abdullah	Merfu	1	2													
451	Muğire b. Şu'be	Merfu	1				1										
452	Huzeyme b. Sâbit	Merfu	1														
453	İbrahim	Maktu		1													
454	Hız. Ömer	Merfu	4								1			1		1	
455	İbrahim	Mürsel														1	

456	Hız. Ömer	Mevkuf																1	
457	İbn Mes'ûd	Mevkuf																1	
458	İbn Mes'ûd	Mevkuf		1						1	1								
459	Ashabın icması	Mevkuf							1		1								
460	İbn Mes'ûd	Mevkuf							1		1								
461	İbrahim	Maktu																1	
462	İbrahim	Maktu																1	
463	İbrahim	Maktu																1	
464	İbrahim	Maktu																1	
465	İbrahim	Maktu																1	
466	İbrahim	Maktu																1	
467	Hız. Ömer	Mevkuf		2					1		1							1	
468	Ebu Hanife	Munkatı									1								
469	Câbir b. Abdullah	Merfu	1																
470	İbrahim	Mürsel																1	
471	İbrahim	Maktu																1	
472	Bureyde	Merfu	3	1							1								
473	İbn Mes'ûd'un ashabı	Mevkuf									1							1	
474	Bureyde	Merfu	6	2							2								
475	İbn Mes'ûd	Merfu	7	1					1	1	1								
476	İbrahim	Maktu									1								
477	İbrahim	Mürsel																1	
478	İbn Ömer	Merfu	1																
479	İbn Ömer	Merfu	1																
480	İbn Ömer	Merfu	1																
481	Ebu Eyyub el-Ensârî	Merfu	1	1															
482	Hız. Âişe	Mevkuf		1															
483	İbn Ömer	Merfu		1															
484	Said b. Cübeyr	Mevkuf							1		1								
485	Ebu Said el-Hudrî	Merfu	19	5	3				1		1			1		1			
486	Ebu Hureyre	Merfu	1	1	1		1				1								
487	Hız. Ömer	Mevkuf		1															
488	Hız. Ömer	Mevkuf																1	
489	Alkame ve İbn Mes'ûdun ashabı	Maktu									1							1	
490	İbrahim	Maktu																1	
491	İbn Mes'ûd	Mevkuf									1								
492	İbrahim	Mevkuf							1	1									
493	İbn Mes'ûd	Mevkuf																1	
494	İbn Mes'ûd	Merfu		1															
495	Hasan-ı Basri	Maktu																1	

496	Ibn Mes'ûd	Mevkuf		1													
497	Ibn Ömer	Merfu	1	1													
498	Ebu Said el-Hudrî	Merfu	35	4	5		1		1		2			1		1	
499	Ümmü Abdullah	Merfu		3							2						
500	Abdullah b. Muğaffel	Merfu	14	2	5				1		1			1		1	
501	Enes b. Mâlik	Merfu								1	1						
502	Ibn Mes'ûd	Mevkuf														1	
503	İbrahim	Maktu														1	
504	Enes b. Mâlik	Merfu	1				1										
505	Ibn Mes'ûd	Merfu		1							1						
506	H. Ömer	Mevkuf														1	
507	Berâ' b. Âzib	Merfu	1														
508	Abdullah b. Muğaffel	Merfu		1													
509	Ibn Ömer	Mevkuf		1													
510	Ibn Mes'ûd	Merfu		1							1						
511	Câbir b. Abdullah	Merfu		3	1				1		1			1			
512	Ibn Mes'ûd	Merfu			1		1		1		1						
513	Câbir b. Abdullah	Merfu			1						1			1		1	
514	İbrahim	Maktu														1	
515	İbrahim	Mürsel														1	
516	Ibn Mes'ûd	Merfu		1						2	1						
517	Ibn Mes'ûd	Merfu		2					1							1	
518	Ebu Musa el-Eş'ari	Merfu	1														
519	Utbe b. Mâlik	Merfu	1	1	1		1				2						
520	H. Ömer	Mevkuf							1		1						
521	Ebu Said el-Hudrî	Merfu	1														
522	Ebubekir	Mevkuf								1	1						
523	H. Ömer	Mevkuf		1							1						
524	Ibn Mes'ûd	Mevkuf							1		1						
525	Ibn Ömer	Merfu	1														
526	Câbir b. Abdullah	Merfu	6+6+2	1					1		2						
527	Câbir b. Abdullah	Merfu	10	1	4		2		1		2						
528	Câbir b. Abdullah	Merfu	2														
529	Said b. Cübeyr	Mevkuf														1	
530	İbrahim	Maktu														1	
531	Ibn Ömer	Mevkuf								1	1						
532	Câbir b. Abdullah	Merfu	12	1	1		1		1								
533	Ebu Zerr	Merfu	2							1	1						
534	Ibn Mes'ûd	Mevkuf	1							1	1						

535	Huzeyfe , Ebu Musa el-Eşarî vd.	Merfu	3	2													
536	İbn Mes'ûd	Merfu	2														
537	İbn Mes'ûd	Merfu	1								1						
538	İbn Abbas	Merfu		2						1	1						
539	İbn Mes'ûd	Merfu	9		2		2		1		1						
540	Hiz. Ömer	Mevkuf									1						
541	Mesruk	Maktu									1						
542	İbn Mes'ûd	Merfu	1							1	1						
543	İbn Mes'ûd ve Hiz. Ömer	Mevkuf									1						
544	Berâ' b. Âzib	Merfu	1														
545	Berâ' b. Âzib	Merfu	1														
546	Câbir b. Abdullah	Merfu		1						1	1						
547	Alkame	Maktu							1		1						
548	Câbir b. Abdullah	Merfu	1	1	1		1		1		1						
549	Câbir b. Abdullah	Merfu		1													
550	Câbir b. Abdullah	Merfu	1	1													
551	Câbir b. Abdullah	Merfu	1														
552	İbrahim	Maktu							1		1					1	
553	İbrahim	Maktu														1	
554	İbn Mes'ûd	Mevkuf							1							1	
555	Ebu Hureyre, Rivayetin devamı İ	Mevkuf														1	
556	İbn Abbas	Mevkuf														1	
557	İbrahim	Maktu														1	
558	İbrahim	Maktu							1		1						
559	İbrahim	Maktu														1	
560	İbrahim	Maktu														1	
561	İbrahim	Maktu														1	
562	Ebu Hureyre	Merfu					1										
563	Said b. Müseyyeb	Mürsel		2													
564	İbn Mes'ûd	Merfu	1														
565	Hiz. Aişe	Merfu	5								1					1	
566	İbrahim	Maktu														1	
567	İbn Mes'ûd	Merfu	1														
568	Hiz. Aişe	Merfu							1	1	2			1		1	
569	İbrahim	Maktu	3														
570	İbrahim	Maktu	3														
571	Ebu Hureyre	Merfu	3	1						1	1						
572	Câbir b. Abdullah	Merfu			3												
573	Ali	Merfu	3														
574	Ebu İshâk es-Sebiî	Mürsel		1													

575	Câbir b. Abdullah	Mevkuf									1						
576	Muğire b. Şu'be	Mevkuf		1													
577	Hız. Aişe	Merfu	1							1	1						
578	İbn Mes'ûd	Mevkuf							1		1						
579	Muhammed b. Ka'b el-Karzi	Merfu									2					1	
580	İbn Ömer	Merfu	1	1													
581	İbn Ömer	Merfu	3	1			1				1						
582	İbn Ömer	Merfu	1														
583	İbn Ömer	Merfu	1														
584	İbrahim	Maktu									1						
585	İbrahim	Maktu														1	
586	İbn Mes'ûd	Mevkuf							1		1						
587	İbn Ömer	Merfu	21	2							2						
588	İbn Mes'ûd	Mevkuf							1	1	2					1	
589	İbrahim	Maktu														1	
590	İbn Mes'ûd	Merfu	1														
591	İbn Mes'ûd	Merfu	1														
592	Ebu Hureyre	Merfu					1										
593	Ümmü Atıyye	Mevkuf		1					1								
594	İbrahim	Maktu	1								1					1	
595	Ebu Hureyre	Merfu	1														
596	Ebu Zerr	Merfu		1							1						
597	İbrahim	Mevkuf							1		1						
598	Muğire b. Şu'be	Merfu	1														
599	Numan b. Beşir	Merfu									1						
600	İbrahim	Maktu														1	
601	Numan b. Beşir	Merfu	13	3	2												
602	Numan b. Beşir	Merfu			2				1		4						
603	İbn Ömer	Merfu	1														
604	İbn Ömer	Mevkuf							1		1						
605	Ümmü Hânî	Merfu		1						1	1						
606	İbn Mes'ûd	Merfu	1		1				1		2			1		1	
607	Ümmü Atıyye	Mevkuf	1														
608	Ümmü Atıyye	Mevkuf												1			
609	İbrahim	Maktu									1						
610	İbrahim	Maktu														1	
611	İbn Ömer	Mevkuf														1	
612	İbn Ömer	Mevkuf														1	

613	İbn Abbas	Merfu		1												
614	Ümmü Atıyye	Mevkuf	14	1				1		2						
615	Hız. Aişe	Merfu	1													
616	Teymî	Mevkuf							1	1						
617	Ümmü Hânî	Merfu	8	3			1			2						
618	İbn Mes'ûd	Merfu	4	3					2	1						
619	İbn Ömer	Mevkuf						1	1	3						
620	İbn Ömer	Merfu	2													
621	İbn Ömer	Merfu	1													
622	Ebu Said el-Hudrî	Merfu		1												
623	Ebü Ca'fer	Mürsel	2	1						2					1	
624	İbn Ömer	Mevkuf													1	
625	Enes b. Mâlik	Merfu						1								
626	Hız. Aişe	Mevkuf	16	1			1			1	1					
627	Berâ' b. Âzib	Merfu	1													
628	Ali	Mevkuf	1													
629	İbn Abbas	Merfu	1													
630	İbrahim	Maktu					1									
631	İbn Ömer	Merfu	4	1				1	1	1						
632	İbn Abbas	Merfu	1		1			1		1						
633	İbrahim	Maktu													1	
634	Ebu Hureyre	Mevkuf													1	
635	Atâ b. Ebî Rabah	Maktu	1													
636	İbn Abbas	Merfu	1													
637	İbrahim	Maktu													1	
638	İbn Ömer	Mevkuf													1	
639	İbn Abbas	Merfu	1													
640	İbrahim	Maktu													1	
641	İbrahim	Maktu													1	
642	Hız. Ömer	Mevkuf													1	
643	İbn Mes'ûd	Mevkuf													1	
644	İbrahim	Maktu													1	
645	İbrahim	Maktu													1	
646	İbrahim	Maktu													1	
647	İbrahim	Maktu													1	
648	İbn Ömer	Merfu	1	1												
649	İbn Ömer	Mevkuf						1	1	1						
650	İbn Ömer	Merfu	1	1												
651	İbn Ömer	Mevkuf	1						1	1						
652	İbrahim	Maktu													1	

653	Ebu Said el-Hudrî	Merfu	4														
654	Ebubekir	Mevkuf								1						1	
655	İbrahim	Maktu						1								1	
656	İbrahim	Maktu														1	
657	Ebu Said el-Hudrî	Merfu	1														
658	Ebu Said el-Hudrî	Merfu	1														
659	Hız. Ömer	Mevkuf							1	1						1	
660	Hasan-ı Basri	Mürsel	1	1												1	
661	İbn Ömer	Mevkuf		1													
662	İbn Mes'ûd	Merfu	1														
663	İbn Ömer	Mevkuf														1	
664	Hız. Ömer	Mevkuf														1	
665	İbrahim	Maktu														1	
666	İbn Mes'ûd	Mevkuf														1	
667	Hız. Âişe	Merfu	1														
668	Hız. Âişe	Merfu	4														
669	İbrahim	Maktu														1	
670	Berâ' b. Âzib	Merfu		1													
671	İbn Abbas	Merfu	1														
672	İbn Ömer	Merfu	7	2						1	2						
673	Sa'd b. Mâlik	Mevkuf	4	1													
674	Sa'd b. Ebî Vakkas	Mevkuf		1													
675	İbn Ömer	Merfu		1							2						
676	İbn Abbas	Merfu		1													
677	Vâil b. Hucr	Merfu	4	2						1	1						
678	Vâil b. Hucr	Merfu	1														
679	Vâil b. Hucr	Merfu	1														
680	Sâlim b. Abdullah b. Ömer	Maktu		1					1		2						
681	İbn Ömer	Merfu	1														
682	İbn Mes'ûd	Merfu		1						1	1						
683	Abdurrahman b. Ebzî	Merfu	16	3			1			1	2			1		1	
684	Hız. Ömer	Mevkuf														1	
685	İbrahim	Maktu														1	
686	İbrahim	Maktu														1	
687	Ebü Hanîfe	Maktu									1						
688	Ebü Cuheyfe	Merfu	22	2					1		1					1	
689	İbn Abbas	Mevkuf		1	1						1						
690	İbrahim	Mürsel									1						
691	İbrahim	Maktu														1	

692	Said b. Cübeyr	Mevkuf																1	
693	İbrahim	Maktu																1	
694	İbn Ömer	Mevkuf																1	
695	İbrahim	Mürsel																1	
696	İbn Mes'ûd	Merfu	1																
697	Atâ b. Ebî Rabah	Mürsel			1				1										
698	İbn Mes'ûd	Mevkuf									1							1	
699	İbrahim	Maktu																1	
700	İbn Mes'ûd	Merfu	2	1					1	1	1								
701	Alkame	Maktu									1								
702	İbn Mes'ûd	Merfu	1																
703	Hiz. Ömer	Mevkuf																1	
704	İbrahim	Maktu																1	
705	İbrahim	Maktu																1	
706	İbn Mes'ûd	Merfu	1																
707	İbrahim	Maktu																1	
708	Enes b. Mâlik	Mevkuf	1																
709	Câbir b. Abdullah	Merfu	1																
710	Ebî Bekre	Merfu												1					
711	İbn Mes'ûd	Mevkuf									1								
712	İbn Abbas	Merfu	1								1								
713	İbrahim	Mürsel									1							1	
714	İbn Abbas	Merfu	1																
715	İbrahim	Maktu																1	
716	İbrahim	Maktu																1	
717	İbrahim	Maktu																1	
718	İbrahim	Maktu																1	
719	İbrahim	Maktu																1	
720	İbrahim	Maktu																1	
721	Huzeyfe b. Yemân	Mevkuf							1	1									
722	İbrahim	Maktu																1	
723	İbrahim	Maktu																1	
724	İbn Abbas	Mevkuf							1		1								
725	Şebib b. Rib'i	Mevkuf							1		1								
726	Ebu Said el-Hudrî	Merfu	1																
727	İbn Mes'ûd	Mevkuf								1	1							1	
728	Enes b. Mâlik	Merfu				1					1								
729	İbrahim	Maktu		2														1	
730	İbrahim	Maktu																1	
731	Ebu Hureyre	Merfu		3						1	1								

732	Ebu Hureyre	Merfu									1	1						
733	İbn Abbas	Mevkuf		1														
734	İbrahim	Maktu															1	
735	İbn Abbas	Merfu		1														
736	İbrahim	Maktu															1	
737	Habîb b. Ebî Sâbit	Maktu		1													1	
738	Ali	Mevkuf															1	
739	Hız. Ömer	Mevkuf															1	
740	Câbir b. Semure	Merfu	1															
741	Hız. Ömer	Mevkuf									1							
742	İbn Ömer	Merfu	1															
743	İbrahim	Maktu															1	
744	İbrahim	Maktu															1	
745	Bureyde	Merfu	3															
746	Said b. Cübeyr	Maktu															1	
747	İbn Abbas	Merfu	2															
748	İbrahim	Maktu									1							
749	Ebîhî	Merfu	1														1	
750	İbn Ömer	Mevkuf															1	
751	İbrahim	Maktu									1							
752	Enes b. Mâlik	Merfu			1						1							
753	İbrahim	Maktu									1							
754	Hız. Aîşe	Merfu	1															
755	Ma'bed b. Sabîh	Mevkuf							1		1							
756	Bureyde	Merfu		1														
757	Enes b. Mâlik	Merfu	1															
758	Ebu Hureyre	Merfu			2						1							
759	İbrahim	Maktu															1	
760	İbn Abbas	Mevkuf															1	
761	İbrahim	Maktu															1	
762	Hız. Aîşe	Mevkuf							1		1							
763	Ali	Mevkuf									1						1	
764	İbrahim	Mürsel							1	1	1						1	
765	Ali	Merfu									1							
766	Ebu Said el-Hudrî	Merfu	1															
767	Eyyup es-Sahtiyâlî	Maktu		1														
768	Ebu Hureyre	Merfu	1															
769	Ebu Atıyye	Merfu	1															
770	Abdullah b. Ebî Evfa	Mevkuf		1													1	

771	Hız. Ömer	Merfu	1								1						
772	İbrahim	Maktu									1						
773	İbrahim	Maktu									1						
774	İbrahim	Maktu														1	
775	İbrahim	Maktu														1	
776	İbrahim	Maktu														1	
777	Alkame	Maktu														1	
778	Hâris b. Ebî Rebia	Mevkuf														1	
779	Hız. Ömer	Merfu	1	1						1	1					1	
780	Bureyde	Mevkuf	1														
781	İbrahim	Maktu									1						
782	İbrahim	Maktu								1	1						
783	İbn Mes'ûd	Mevkuf	15		2				1		2			1		1	
784	İbrahim	Maktu														1	
785	İbrahim	Maktu														1	
786	Hammâd	Maktu														1	
787	İbrahim	Maktu									1						
788	İbrahim	Mürsel	1														
789	İbn Ömer	Mevkuf							1		1						
790	Abdullah b. Ebî Evfa	Merfu			1						2						
791	İbn Ömer	Mevkuf									1					1	
792	İbn Ömer	Mevkuf														1	
793	Ebu Hureyre	Mevkuf														1	
794	İbrahim	Maktu														1	
795	İbrahim	Maktu														1	
796	İbrahim	Maktu														1	
797	İbrahim	Maktu														1	
798	İbrahim	Maktu														1	
899	İbrahim	Maktu														1	
800	Ümmü Atıyye	Mevkuf								1	1						
801	Şeyhun Lena	Mürsel														1	
802	İbn Mes'ûd	Mevkuf														1	
803	İbrahim	Maktu														1	
804	İbrahim	Maktu														1	
805	İbrahim	Maktu														1	
806	İbrahim	Maktu														1	
807	İbrahim	Maktu														1	
808	İbrahim	Maktu							1		1						
809	İbrahim et-Teymî	Maktu		1													
810	Ebu Hureyre	Merfu		1													

811	İbrahim	Maktu							1		1						
812	Ali	Merfu		1													
813	İbn Mes'ûd	Merfu			2		1				1						
814	İbn Ömer	Merfu	1														
815	İbrahim	Mürsel						1									
816	Hiz. Ömer	Mevkuf		1													
817	İbrahim	Maktu						1			1						
818	İbn Mes'ûd	Merfu	1	1			1			1	1						
819	Bureyde	Merfu	1														
820	İbrahim	Maktu									1						
821	Enes b. Mâlik	Merfu									1						
822	Enes b. Mâlik	Mevkuf		2				1			3						
823	Hiz. Ömer	Mevkuf		1							1						
824	İbn Mes'ûd	Mevkuf						1			1					1	
825	İbrahim	Maktu														1	
826	Osman	Mevkuf														1	
827	İbn Mes'ûd	Merfu		1												1	
828	İbrahim	Maktu														1	
829	Ali	Mevkuf														1	
830	İbrahim	Maktu														1	
831	İbrahim	Maktu														1	
832	İbrahim	Maktu														1	
833	İbn Ömer	Mevkuf		1													
834	Ebu Hureyre	Merfu	1														
835	Übey b. Ka'b	Mevkuf														1	
836	Ebu Said el-Hudrî	Merfu		1							1						
837	Hiz. Ömer	Merfu		1	1												
838	Ebu Said el-Hudrî	Merfu	1														
839	Amr b. Yasir	Merfu		2	1							1		1			
840	Ebu Said el-Hudrî	Merfu	1														
841	İbn Abbas	Merfu									1						
842	Abdurrahman el-Himrî	Merfu	2	1													
843	Ebu Hureyre	Merfu	3														
844	İbn Ömer	Merfu									1						
845	İbn Mes'ûd	Merfu										1					
846	Übey b. Ka'b	Mevkuf		1							1						
847	Nizal b. Sebre	Merfu		1													
848	Ebu Hureyre	Merfu		1													
849	Hiz. Âişe	Merfu						1			1						

850	Ali b. el-Akmar	Merfu		1													1	
851	Said b. Cübeyr	Mevkuf															1	
852	Hız. Ömer	Merfu	1								1							
853	Hız. Ömer	Merfu						1			1							
854	Ebu Hureyre	Merfu	18	3	4		2		1		2							
855	Hız. Âiſe	Merfu	2															
856	Huzeyfe ve Ebu Musa el-Eſarî	Mevkuf									1						1	
857	Ümmü Seleme	Merfu	1															
858	Ümmü Seleme	Mevkuf		2					1									
859	Enes b. Mâlik	Merfu	2															
860	Enes b. Mâlik	Merfu		1							1							
861	Said b. Ebî Vakkas ve Zeyd b. Sâ	Mevkuf		1														
862	İbn Ömer	Merfu	1															
863	Hız. Âiſe	Merfu	12	4							3			1				
864	İbn Abbas	Merfu	16+3	3							1			1				
865	Huzeyfe ve Ebu Musa el-Eſ'arî	Mevkuf		1					1	1	1						1	
866	Hamza el-Eslemî	Merfu		2														
867	Hız. Âiſe	Merfu		1														
868	Hız. Âiſe	Merfu			4												1	
869	Hız. Âiſe	Mevkuf		1														
870	Enes b. Mâlik	Merfu	3	1														
871	Hız. Âiſe	Merfu	2															
872	Hız. Âiſe	Mevkuf							1		1							
873	Hız. Âiſe	Merfu	1															
874	İbrahim	Mürsel															1	
875	İbrahim	Mürsel															1	
876	Hız. Âiſe	Merfu									1							
877	Hız. Âiſe	Merfu									1			1			1	
878	Enes b. Mâlik	Merfu	8	2	2		1				3							
879	Hız. Âiſe	Merfu	3	3	1						1							
880	Mücahid	Maktu		1														
881	Enes b. Mâlik	Merfu	3+13	2	4		1		1	2	2							
882	Ümmü Seleme	Mevkuf									1							
883	Hız. Ömer	Mevkuf															1	
884	İbrahim	Maktu									1							
885	İbrahim	Maktu															1	
886	İbrahim	Maktu															1	
887	Said b. Müseyyeb	Mürsel		1	1				1		2							
888	İbrahim	Maktu															1	
889	Hız. Ömer	Merfu	1															

890	İbn Abbas	Merfu	1														
891	Sâlim b. el-Effas	Maktu														1	
892	Atâ b.es-Sâib	Maktu														1	
893	Ebü Hanîfe	belâğ															1
894	Ebu Zerr	Merfu		1						1	1					1	
895	Hız. Âişe	Mevkuf						1								1	
896	İbn Abbas	Merfu			1												
897	Câbir	Merfu	13														
898	İbn Ömer	Merfu		1										1		1	
899	Hız. Ömer	Mevkuf								1							
900	Hız. Âişe	Mevkuf						1		1							
901	Ebu Said el-Hudrî	Merfu	1														
902	Hız. Ömer	Merfu	4	1				1									
903	İshâk el-Kureşî	Merfu	1						1	1							
904	İbn Ömer	Merfu		2						1						1	
905	İbn Ömer	Merfu								2			1			1	
906	İbn Mes'ûd	Merfu	5+8	2	2			1		1							
907	Fadl b. Abbas	Merfu	6	2	1				1	1							
908	İbrahim	Maktu														1	
909	İbrahim	Maktu														1	
910	İbn Abbas	Merfu	2	1						3							
911	İbrahim	Maktu														1	
912	İbrahim	Maktu														1	
913	Câbir	Merfu	1														
914	İbn Ömer	Mevkuf						1		1							
915	İbrahim	Maktu														1	
916	İbn Abbas	Merfu	1														
917	İbrahim	Maktu														1	
918	Ebu Eyyub el-Ensârî	Merfu			2		1										
919	İbrahim	Merfu						1		1							
920	İbrahim	Maktu														1	
921	Hız. Ömer	Mevkuf						1		1							
922	İbrahim	Maktu						1		1							
923	Tavus	Maktu						1		1							
924	İbrahim	Mürsel						1		1							
925	İbrahim	Mürsel						1									
926	İbrahim	Maktu						1		1							
927	İbrahim	Maktu						1		1							
928	İbrahim	Maktu														1	

929	İbrahim	Maktu																1	
930	İbrahim	Maktu																1	
931	Hız. Ömer	Mevkuf						1		1									
932	İbrahim	Mürsel						1		1									
933	İbn Mes'ûd	Mevkuf						1		1									
934	İbrahim	Mürsel						1		1									
935	İbn Ömer	Merfu						1	1	2									
936	İbn Ömer	Merfu								1	1								
937	Hız. Ömer	Mevkuf					1		1		1								
938	İbrahim	Mürsel						1		1								1	
939	İbn Ömer	Merfu					1												
940	İbn Ömer	Merfu	1																
941	İbrahim	Merfu																1	
942	Said b. Cübeyr	Mevkuf																1	
943	Meymun b. Mehran	Maktu								1									
944	İbn Ömer	Mevkuf		1															
945	İbn Ömer	Merfu	1																
946	Hız. Ömer	Mevkuf		1															
947	Ali	Mevkuf						1		2									
948	İbn Ömer	Merfu	1																
949	Hız. Aişe	Merfu								1									
950	Hız. Aişe	Merfu		1															
951	İbrahim	Mürsel								1									
952	İbn Mes'ûd	Merfu	1						1	1									
953	İbn Ömer	Merfu		1				1											
954	Hız. Ömer	Merfu	2																
955	Ali	Mevkuf		1						1									
956	İbn Abbas	Merfu	3		2			1		3									
957	İbn Abbas	Merfu	1																
958	Said b. Cübeyr	Mürsel							1	1									
959	Ebu Eyyub el-Ensârî	Merfu	1	1						1									
960	İbn Abbas	Merfu	1																
961	İbn Ömer	Merfu		1															
962	İbn Ömer	Merfu								1			1						
963	Hız. Aişe	Merfu	1																
964	İbn Ömer	Merfu		2			1												
965	İbn Mes'ûd	Mevkuf	1							1									
966	Ebu Eyyub el-Ensârî	Merfu	1																
967	İbn Abbas	Merfu	2																
968	Hız. Aişe	Merfu		1						1	2								
969	İbn Ömer	Merfu	6	1	1					1	2								
970	İbn Ömer	Mevkuf		1					1									1	

971	Câbir b. Abdullah	Merfu	1														
972	Câbir b. Abdullah	Merfu	1														
973	İbrahim	Maktu														1	
974	İbrahim	Maktu														1	
975	Süfyan es-Sevrî	Maktu		1													
976	İbrahim	Maktu															1
977	İbn Abbas	Merfu	1														
978	Ebu Hâdır	Merfu														1	
979	İbn Ömer	Mevkuf		1				1		1						1	
980	İbrahim	Maktu														1	
981	İbrahim	Maktu														1	
982	İbrahim	Maktu														1	
983	İbrahim	Maktu														1	
984	İbn Ömer	Merfu			1					2						1	
985	İbn Abbas	Mevkuf								2						1	
986	İbn Ömer	Mevkuf						1								1	
987	Hiz. Ömer	Mevkuf						1		1							
988	İbn Abbas	Mevkuf		1												1	
989	İbrahim	Maktu						1								1	
990	Hiz. Âişe	Merfu					1										
991	İbrahim	Maktu						1		1							
992	İbrahim	Maktu														1	
993	İbn Ömer	Mevkuf														1	
994	Talha b. Ubeydullah	Merfu	14	4	3		1			2			1			1	
995	Ebu Katade	Mevkuf	13	1	2		1			1						1	
996	İbrahim	Maktu											1			1	
997	Ebu Hureyre	Mevkuf														1	
998	İbn Ömer	Merfu	1														
999	Hiz. Âişe	Mevkuf		1												1	
1000	İbn Ömer	Merfu	1														
1001	İbrahim	Maktu															1
1002	Hiz. Âişe	Merfu						1		1							
1003	İbn Ömer	Mevkuf							1	1							
1004	Hiz. Âişe	Merfu	1														
1005	Hiz. Âişe	Merfu	13	2				1	1	1						1	
1006	Hiz. Âişe	Merfu		1			1		1	1							
1007	Hiz. Âişe	Merfu		1													

1008	Ebu Hureyre	Merfu		3						1	1						
1009	Hız. Aışe	Merfu	1														
1010	İbn Abbas	Merfu	1														
1011	İbn Abbas	Merfu				1											
1012	Said b. Müseyyeb	Maktu		1												1	
1013	Hişam b. Urve'nin dedesi	Merfu		2		1		1		2							
1014	Enes b. Mâlik	Merfu	1														
1015	İbn Mes'ûd	Mevkuf		1						3							
1016	Hız. Aışe	Merfu	4														
1017	Hız. Aışe	Mevkuf		1													
1018	Hız. Aışe	Mevkuf								1							
1019	Atâ b. Ebî Rabah	Maktu		1													
1020	İbrahim	Maktu														1	
1021	Ebu Said el-Hudrî	Merfu	1	1													
1022	Rafî b. Hadîc	Merfu															1
1023	Ali	Mevkuf		1					1	1							
1024	İbrahim	Maktu														1	
1025	İbrahim	Maktu														1	
1026	İbrahim	Maktu														1	
1027	İbrahim	Maktu														1	
1028	İbrahim	Maktu														1	
1029	İbrahim	Maktu														1	
1030	İbn Ebî Garze el-Gıfârî	Merfu				1				1							
1031	Hasan b. Ali	Mürsel		1				1	1	1						1	
1032	İtâb b. Usayd	Merfu		1													
1033	İtâb b. Usayd	Merfu		1				1		1						1	
1034	İtâb b. Usayd	Merfu		1						3	1		1				
1035	İbrahim	Maktu														1	
1036	Hız. Aışe	Mevkuf		2						1							
1037	Ebu Hureyre	Merfu		1													
1038	İbn Ömer	Mevkuf						1		1							
1039	İbn Ömer	Merfu	1														
1040	İbn Mes'ûd	Mevkuf								1							
1041	İbn Abbas	Merfu	1	1	1					3							
1042	İbn Ömer	Merfu	1	1						1							
1043	İbn Mes'ûd	Mevkuf						1		1						1	
1044	Atâ b. Ebî Rabâh	Maktu														1	
1045	İbrahim	Maktu														1	
1046	İbn Mes'ûd	Mevkuf														1	
1047	İbrahim	Maktu														1	
1048	İbrahim	Maktu														1	

1049	İbrahim	Maktu															1	
1050	Câbir b. Abdullah	Merfu	1								1							
1051	Câbir b. Abdullah	Merfu		1														
1052	Ebu Hureyre	Merfu				1				1	1							
1053	Câbir b. Abdullah	Merfu	1															
1054	Üsame b. Zeyd	Mevkuf	1															
1055	Câbir b. Abdullah	Merfu	1															
1056	İbrahim	Maktu															1	
1057	Ebu Said el-Hudrî	Merfu							1									
1058	Ebu Said el-Hudrî	Merfu	1								1							
1059	Ebu Said el-Hudrî	Merfu									1	1		1		1		
1060	Câbir b. Abdullah	Merfu	1															
1061	İbn Abbas	Merfu	1															
1062	İbn Ömer	Mevkuf		1							1							
1063	İbn Abbas	Merfu	1															
1064	Câbir b. Abdullah	Merfu									1							
1065	İbn Mes'ûd	Mevkuf							1									
1066	İbn Ömer	Merfu	1															
1067	Ebu Âmir	Merfu							1									
1068	İbn Mes'ûd	Merfu	1															
1069	İbn Mes'ûd	Mevkuf							1		1						1	
1070	İbn Ömer	Merfu	1															
1071	İbrahim	Maktu															1	
1072	Ömer b. Abdulaziz	Maktu															1	
1073	Ebu Said el-Hudrî	Merfu									1						1	
1074	İbn Abbas	Merfu		1					1		1						1	
1075	Ali	Merfu	1															
1076	Amr b. Şuayb an Ebihi an Ceddi	Merfu		1		1	1				2							
1077	Ebu Said el-Hudrî	Merfu	1	1	3													
1078	İbrahim	Maktu															1	
1079	Ebu Hureyre	Merfu			1						1							
1080	Câbir b. Zeyd	Maktu		1														
1081	Ebu Hureyre	Merfu									1							
1082	Câbir b. Abdullah	Merfu	1	3	4					1	2	1		1		1		
1083	Câbir b. Abdullah	Merfu	18				1		1	1	1							
1084	Ali	Mevkuf			2				1								1	
1085	İbn Mes'ûd	Merfu	7	1	3						1							
1086	İbn Mes'ûd	Merfu	1	1														

1087	İbrahim	Maktu															1	
1088	Ebu Said el-Hudrî	Merfu	21	5	5						2	1					1	
1089	Hız. Ömer	Mevkuf						1			1						1	
1090	İbrahim	Maktu															1	
1091	İbn Ömer	Mevkuf		1				1			1						1	
1092	Ebu Said el-Hudrî	Merfu						1										
1093	Hız. Aişe	Merfu	1				1											
1094	İbrahim	Maktu															1	
1095	İbn Ömer	Mevkuf	1															
1096	Enes b. Mâlik	Merfu	1															
1097	Hız. Aişe	Merfu	1															
1098	Hız. Aişe	Merfu	1															
1099	Huzeyfe	Merfu	1															
1100	Câbir b. Abdullah	Merfu	1	1							2							
1101	Hız. Aişe	Mevkuf		1														
1102	İbn Abbas	Mevkuf									1							
1103	Said b. Ebî Vakkas	Merfu									1							
1104	Câbir b. Abdullah	Merfu	1	1														
1105	Ebu Said	Merfu	11				1				5			1				
1106	Ebu Said	Merfu										1						
1107	Hadîc	Merfu	9+5	2	7		1		1	4	1	1					1	
1108	İbn Abbas	Merfu	1															
1109	Ebu Said	Merfu						1										
1110	Ali	Merfu		1														
1111	Câbir	Merfu		1														
1112	İbn Ömer	Merfu									1							
1113	İbrahim	Maktu															1	
1114	İbrahim	Maktu															1	
1115	Ebü Ca'fer Muhammed b. Ali b.	Maktu															1	
1116	Şureyh	Maktu															1	
1117	Ali	Mevkuf										1						
1118	Câbir	Merfu	1															
1119	Şureyh	Maktu															1	
1120	İbrahim	Maktu															1	
1121	Sa'd b. Ebî Vakkas	Merfu	19	1			1		1		3	1		1			1	
1122	Hız. Ömer	Mevkuf		1							1							
1123	İbn Mes'ûd	Mevkuf									1							
1124	İbrahim	Maktu															1	
1125	İbrahim	Maktu															1	
1126	Hız. Aişe	Mevkuf															1	
1127	Ebî Ümâme	Merfu		1			1											
1128	Ali	Merfu		2														

1129	Numan b. Beşîr	Merfu	1														
1130	Safvan b. Muattal	Mevkuf		1					1	1							
1131	Hız. Ömer	Mevkuf		1				1		1							
1132	Ebu Amir es-Sekafi	Mevkuf	17	1													
1133	Câbir	Merfu		4						2	1		1		1	1	
1134	İbn Ömer	Mevkuf		1	2			1		2					1		
1135	İbrahim	Maktu					1								1		
1136	Ebî Ümâme	Merfu								1							
1137	İbrahim	Maktu													1		
1138	Ebu Musa el-Eşarî	Merfu	12	1	2		1		1	1					1		
1139	Amr b. Şuayb an Ebihi an Ceddihi	Merfu		1	1					1							
1140	Sahabeden biri	Merfu									1						
1141	Ümmü Hânî	Merfu	3	1			1										
1142	Ümmü Hânî	Merfu	1	1					1	1							
1143	Said b. Cübeyr	Mevkuf													1		
1144	İbrahim	Maktu													1		
1145	İbn Mes'ûd	Mevkuf													1		
1146	Ümmü Hânî	Merfu	1	1													
1147	Huzeyfe b. Yemân	Merfu								1							
1148	Ebî Ümâme	Merfu		1			1										
1149	İbn Mes'ûd	Merfu		1													
1150	İbn Ömer	Mevkuf													1		
1151	İbrahim	Maktu													1		
1152	Ebî Derdâ	Merfu		1													
1153	İbrahim	Maktu													1		
1154	İbrahim	Maktu													1		
1155	İbrahim	Maktu													1		
1156	İbn Mes'ûd	Mevkuf						1		1					1		
1157	İbrahim	Maktu													1		
1158	İbrahim	Maktu													1		
1159	Ali	Mevkuf						1		1					1		
1160	İbrahim	Maktu													1		
1161	İbrahim	Maktu													1	1	
1162	Enes b. Mâlik	Merfu	1														
1163	İbrahim	Maktu													1		
1164	Câbir	Merfu	1						1	1							
1165	Câbir	Merfu		1													

1166	Câbir	Merfu								1	1						
1167	Câbir	Merfu	1														
1168	Râfi'	Merfu							1								
1169	Râfi'	Merfu										1					
1170	Câbir	Merfu		1	3		1				2						
1171	Câbir	Merfu		1								1					
1172	Sâlim	Maktu		1						1	1						
1173	Sâlim	Maktu														1	
1174	Ebu Hureyre	Merfu	1														
1175	Hasan b. Muhammed b. Ali b Eb	Maktu														1	
1176	Hasan b. Ali (ra)	Maktu		1													
1177	İbrahim	Maktu														1	
1178	İbrahim	Maktu														1	
1179	İbn Abbas	Merfu	1														
1180	İbrahim	Maktu														1	
1181	İbrahim	Maktu														1	
1182	Ca'fer es-Sadık	Maktu									1						
1183	İbrahim	Maktu														1	
1184	İbrahim	Maktu														1	
1185	İbrahim	Maktu														1	
1186	İbrahim	Maktu														1	
1187	İbrahim	Maktu														1	
1188	İbn Ömer	Merfu	1				2				1			1		1	1
1189	Hafsa	Merfu									3						
1190	Sebre	Merfu							1								
1191	Enes b. Mâlik	Merfu	1	1			1		1								
1192	Hız. Ömer	Mevkuf									1						
1193	Ebu Hureyre	Merfu							1								
1194	Sebre	Merfu										1					
1195	Sebre	Merfu	5	3						1	2						
1196	İbn Ömer	Merfu	1														
1197	Ali	Mevkuf														1	
1198	Alkame	Maktu														1	
1199	İbn Abbas	Merfu		1							1			1			
1200	Raculun min Ehli's-Şam	Merfu	8	1							1			1		1	
1201	Raculun min Ehli's-Şam	Merfu	9	1					1		2			1		1	
1202	Câbir	Merfu	1														
1203	İbrahim	Mevkuf														1	
1204	İbrahim	Maktu														1	
1205	Hız. Âişe	Merfu		2													

1206	Hız. AİŖe	Merfu	3	3	1					2	4					1	
1207	Ali	Merfu	1														
1208	Enes b. Mâlik	Merfu				1											
1209	İbn Ömer	Merfu	1							1	1						
1210	Sebre	Merfu		3												1	
1211	İbn Abbas	Merfu	1														
1212	Heysem	Merfu														1	
1213	Heysem	Merfu														1	
1214	İbn Mes'ûd	Mevkuf									1						
1215	Ebu Musa el-EŖarî	Merfu	1	1													
1216	Ebu Zerr	Merfu				1		1			3	1		1		1	
1217	Ebu Musa el-EŖarî	Merfu	1	1													
1218	İbrahim	Maktu														1	
1219	Ebu Musa el-EŖarî	Merfu				1											
1220	Ali	Merfu				1											
1221	Ebu Hureyre	Merfu										1		1			
1222	Ebu Said	Merfu	1														
1223	İbrahim	Maktu														1	
1224	Ebu Musa el-EŖarî	Mevkuf						1			1						
1225	İbn Mes'ûd	Mevkuf	1											1		1	
1226	İbrahim	Maktu														1	
1227	İbrahim	Maktu														1	
1228	Ali	Mevkuf														1	
1229	Hız. Ömer	Merfu	1														
1230	İbrahim	Maktu														1	
1231	İbn Mes'ûd	Mevkuf						1			1	1		1		1	
1232	Hız. AİŖe	Merfu															
1233	İbrahim	Maktu														1	
1234	İbrahim	Maktu														1	
1235	Hız. AİŖe	Mevkuf	1														
1236	İbn Mes'ûd	Mevkuf														1	
1237	Ali	Mevkuf														1	
1238	İbrahim	Maktu			1						1						
1239	Huzeyfe b. Yemân	Merfu	1														
1240	İbn Ömer	Merfu										1					
1241	Hafsa	Merfu		4	2							1				1	
1242	Hız. AİŖe	Merfu	1														
1243	Hız. Ömer	Mevkuf														1	
1244	Hız. AİŖe	Mevkuf		1							1					1	

1245	İbrahim	Maktu															1	
1246	İbn Mes'ûd	Mevkuf	1								2							
1247	İbn Mes'ûd	Mevkuf						1			3							
1248	Zeyd b. Sâbit	Merfu	1				1											
1249	İbrahim	Maktu															1	
1250	Huzeyfe b. Yemân	Mevkuf															1	
1251	Sebia bint Hâris	Merfu	1								1							
1252	İbrahim	Maktu															1	
1253	İbrahim	Maktu															1	
1254	İbrahim	Maktu															1	
1255	İbn Mes'ûd	Mevkuf	2															
1256	İbrahim	Maktu															1	
1257	İbrahim	Maktu															1	
1258	İbrahim	Maktu															1	
1259	İbrahim	Maktu															1	
1260	İbn Mes'ûd	Mevkuf	1					1			1						1	
1261	Said b. Cübeyr	Mevkuf															1	
1262	İbn Abbas	Merfu					1				2							
1263	İbn Abbas	Merfu	11		1		1				2	1						
1264	Hız. Ömer	Merfu	1	1														
1265	Mesruk	Maktu															1	
1266	İbrahim	Maktu															1	
1267	İbn Mes'ûd	Merfu	1	1	1		1				1	1						
1268	İbn Mes'ûd	Mevkuf	1	1							1							
1269	Ebu Zerr	Merfu		1							1							
1270	İbn Mes'ûd	Mevkuf		2			1		1									
1271	Ebu Hureyre	Merfu	13	2						1	1	1						
1272	Ebu Hureyre	Merfu	14	1														
1273	İbrahim	Maktu															1	
1274	Mücahit	Mürsel															1	
1275	Sebre	Merfu								2	1							
1276	Sebre	Merfu	8								3							
1277	Sebre	Merfu												1			1	
1278	Hakem b. Ziyâd	Mürsel															1	
1279	Hakem b. Ziyâd	Mürsel		1														
1280	İbrahim	Maktu															1	
1281	İbrahim	Maktu															1	
1282	Ebu Zerr	Merfu		1														
1283	İbrahim	Maktu															1	
1284	Hız. Ömer	Mevkuf															1	

1285	İbrahim	Maktu															1	
1286	İbn Mes'ûd	Mevkuf			1						2						1	
1287	İbrahim	Maktu															1	
1288	Ebu Musa el-Eşarî	Merfu		1														
1289	İbrahim	Maktu															1	
1290	İbn Ömer	Mevkuf						1			2						1	
1291	İbn Abbas	Merfu		1														
1292	İbrahim	Mürsel															1	
1293	İbrahim	Maktu															1	
1294	İbn Ömer	Mevkuf		1							1	1					1	
1295	İbn Mes'ûd	Mevkuf															1	
1296	İbrahim	Maktu															1	
1297	Câbir	Merfu	1	1														
1298	İbn Mes'ûd	Mevkuf						1			1							
1299	Bureyde	Merfu	1															
1300	İbn Mes'ûd	Mevkuf						1			1							
1301	İbn Ömer	Merfu	1															
1302	İbrahim	Maktu									1							
1303	İbrahim	Maktu															1	
1304	Hız. Aişe	Merfu	1					1			2			1				
1305	İbrahim	Maktu									1							
1306	Hız. Aişe	Merfu	1															
1307	Alkame	Maktu									1							
1308	İbn Ömer	Mevkuf	1														1	
1309	İbrahim	Maktu															1	
1310	İbrahim	Maktu															1	
1311	Sebia bint Hâris	Merfu									3							
1312	İbn Ömer	Merfu	1															
1313	Şureyh	Maktu						1			1							
1314	İbn Ömer	Mevkuf		1				1			2							
1315	Sâbit'in Karısı	Merfu		1						1	3							
1316	Ali	Mevkuf		1														
1317	Ali	Mevkuf															1	
1318	İbn Abbas	Mevkuf									1						1	
1319	İbrahim	Maktu						1									1	
1320	İbn Abbas	Mevkuf		1							1							
1321	İbrahim	Maktu															1	
1322	İbrahim	Maktu															1	
1323	İbrahim	Maktu															1	

1324	İbn Mes'ûd	Mevkuf							1		1					1	
1325	İbn Abbas	Mevkuf		1							1						
1326	Ali	Mevkuf									1						
1327	Âmir	Maktu									1						
1328	İbn Mes'ûd	Mevkuf		1					1		3						
1329	Ali	Mevkuf		1							1						
1330	Mesruk	Maktu							1		1						
1331	Hasan-ı Basri	Maktu		1													
1332	İbn Mes'ûd	Mevkuf							1		2						
1333	İbn Abbas	Mevkuf		1													
1334	Heysem	Mürsel									1						
1335	Ebî Derdâ	Merfu		1													
1336	Süfyan	Maktu					1										
1337	Şureyh	Maktu		1							1						
1338	İbn Mes'ûd	Merfu					1										
1339	Câbir	Mevkuf			1						1						
1340	İbrahim	Maktu														1	
1341	İbrahim	Maktu														1	
1342	İbrahim	Maktu														1	
1343	İbrahim	Maktu														1	
1344	İbrahim	Maktu														1	
1345	Hız. Ömer	Mevkuf			1												
1346	İbrahim	Maktu														1	
1347	İbrahim	Maktu														1	
1348	İbrahim	Maktu														1	
1349	İbrahim	Maktu														1	
1350	İbrahim	Maktu														1	
1351	Hız. Ömer	Mevkuf														1	
1352	Hız. Ömer	Mevkuf														1	
1353	Ali	Mevkuf														1	
1354	Câbir	Merfu	1														
1355	Hız. Ömer	Mevkuf								1	1						
1356	Sa'd b. Ebî Vakkas	Merfu	1							1	1						
1357	Hız. Âişe	Merfu	1													1	
1358	İbrahim	Maktu														1	
1359	İbrahim	Maktu														1	
1360	Hız. Ömer	Mevkuf	1														
1361	İbrahim	Maktu														1	
1362	Ali	Merfu		1													
1363	İbn Abbas	Mevkuf			1				1								

1364	Fatma bnt Kays	Merfu			1		1				2						
1365	Hız. Ömer	Mevkuf						1		1							
1366	Atâ b. Ebî Rabâh	Mürsel	1	1						1							
1367	Rabiatü'r-Rey	Maktu		1													
1368	İbn Mes'ûd	Mevkuf								1							
1369	İbn Ömer	Mevkuf		1	1			1		2							
1370	İbn Mes'ûd	Mevkuf						1									
1371	İbn Mes'ûd	Mevkuf		2					1	1						1	
1372	İbrahim	Maktu														1	
1373	Câbir	Mevkuf			1					1							
1374	İbn Ömer	Mevkuf								1							
1375	İbrahim	Maktu														1	
1376	Hız. Ömer	Mevkuf														1	
1377	İbrahim	Maktu														1	
1378	İbrahim	Maktu														1	
1379	Hız. Ömer	Mevkuf														1	
1380	Hız. Ömer	Mevkuf		1													
1381	Hız. Ömer	Mevkuf														1	
1382	İbrahim	Maktu														1	
1383	İbrahim	Maktu														1	
1384	Hız. Ömer	Mevkuf		1													
1385	Hız. Aîşe	Merfu						1			1						
1386	Hız. Aîşe	Merfu	1														
1387	Zeyd b. Sâbit	Mevkuf						1		1						1	
1388	Ali	Mevkuf														1	
1389	İbn Mes'ûd	Mevkuf														1	
1390	İbrahim	Maktu														1	
1391	İbrahim	Maktu														1	
1392	Ali	Mevkuf														1	
1393	İbrahim	Maktu														1	
1394	İbrahim	Maktu														1	
1395	İbrahim	Maktu														1	
1396	İbrahim	Maktu														1	
1397	Abdullah b. Ebu Şeddâd	Merfu	10	1				1	1	2							
1398	İbn Ömer	Merfu			1		1			1							
1399	İbrahim	Maktu														1	
1400	İbrahim	Maktu														1	
1401	İbn Ömer	Merfu	1														
1402	Hız. Aîşe	Merfu	1					1		2							

1403	Ali	Mevkuf							1		1					1	
1404	İbn Mes'ûd	Mevkuf														1	
1405	İbrahim	Maktu							1		1					1	
1406	İbn Abbas	Merfu	1														
1407	İbrahim	Maktu							1		1						
1408	Zührî	Mürsel	1														
1409	H. Ömer	Mevkuf							1		1						
1410	Abdurrahman b. Süleyman	Merfu	1														
1411	H. Ömer	Mevkuf							1		1						
1412	Câbir	Merfu	1														
1413	İbn Mes'ûd	Mevkuf							1		1						
1414	H. Ömer	Mevkuf		1							1						
1415	Ali	Mevkuf							1		1						
1416	İbn Mes'ûd	Mevkuf							1		1						
1417	Zeyd b. Sâbit	Mevkuf							1		1						
1418	Amr b. Hureys	Mevkuf		1					1		2						
1419	İbrahim	Maktu							1		1						
1420	İbrahim	Maktu							1		1						
1421	İbrahim	Maktu							1		1						
1422	Zührî	Mürsel		1													
1423	İbrahim	Maktu					1										
1424	Zührî	Mürsel									1						
1425	İbrahim	Maktu														1	
1426	İbrahim	Mürsel										1					
1427	İbn Abbas	Merfu	1														
1428	Abdullah b. Ebu Şeddâd	Merfu					1										
1429	İbn Abbas	Merfu		1													
1430	İbn Ömer	Merfu	1														
1431	İbn Mes'ûd	Merfu									1						
1432	İbn Mes'ûd	Merfu		1													
1433	İbrahim	Maktu															1
1434	İbn Mes'ûd	Merfu	1														
1435	Abdulkerim b. Ebi'l-Muhârik	Mürsel														1	
1436	İbrahim	Maktu														1	
1437	İbn Mes'ûd	Merfu		1													
1438	İbrahim	Maktu															2
1439	İbn Ömer	Mevkuf	1						1		1						
1440	İbn Ömer	Mevkuf								1	1						
1441	İbn Ömer	Mevkuf			2				1		1						
1442	İbrahim	Maktu									1					1	
1443	Said b. Cübeyr	Mevkuf									1						
1444	İbn Ömer	Mevkuf														1	
1445	İbn Ömer	Mevkuf														1	

1446	İbrahim	Maktu							1							1	
1447	Enes b. Mâlik	Mevkuf								1							
1448	İbrahim	Maktu														1	
1449	İbn Mes'ûd	Mevkuf														1	
1450	H. Ömer	Mevkuf														1	
1451	İbrahim	Maktu														1	
1452	Enes b. Mâlik	Mevkuf														1	
1453	İbn Mes'ûd	Mevkuf						1		1							
1454	H. Ömer	Mevkuf						1		1							
1455	İbrahim	Maktu									1						
1456	H. Ömer	Mevkuf						1		1						1	
1457	İbrahim	Maktu						1		1							
1458	İbrahim	Maktu														1	
1459	Heysem b. said	Maktu														1	
1460	Bureyde	Merfu	1				1			1							
1461	İbn Abbas	Mevkuf								1							
1462	Ali b. Hüseyin	Mürsel						1		1			1			1	
1463	Bureyde	Merfu	6														
1464	Bureyde	Merfu	13	1				1		1	1						
1465	İbrahim	Maktu														1	
1466	İbrahim	Maktu														1	
1467	İbn Mes'ûd	Mevkuf														1	
1468	İbrahim	Maktu														1	
1469	İbrahim	Maktu														1	
1470	İbrahim	Maktu														1	
1471	Bureyde	Merfu	21	4						3	1		2			1	
1472	İbn Mes'ûd	Mevkuf	5														
1473	İbn Mes'ûd	Mevkuf		2				1		1	1						
1474	Ebu Âmir olarak künyelene Sakî	Merfu								1						1	
1475	İbn Abbas	Merfu	2														
1476	Amir b. Şurahbil	Maktu							1	1							
1477	İbn Ömer	Mevkuf		1													
1478	Dahhâk	Maktu						1		1							
1479	İbn Abbas	Mevkuf	6+12	4			1		1	1	1	1					
1480	İbn Ömer	Merfu		1			1									1	
1481	Ali	Mevkuf		1													

1482	İbn Mes'ûd	Mevkuf																1	
1483	Ali	Mevkuf							1			2							
1484	Ali	Mevkuf		1															
1485	İbrahim	Maktu																1	
1486	İbrahim	Maktu																1	
1487	Hız. Ömer	Mevkuf		1															
1488	Câbir	Merfu		1						1	1								
1489	Alkame	Maktu																1	
1490	Hız. Ömer	Mevkuf							1										
1491	İbrahim	Maktu									1	1						1	1
1492	İbrahim	Maktu																1	
1493	Hız. Ömer	Mevkuf																1	
1494	İbn Abbas	Mevkuf																1	
1495	Hız. Ömer	Mevkuf		1	2				1										
1496	Enes b. Mâlik	Mevkuf		2			1				1							1	
1497	İbn Mes'ûd	Mevkuf	3		1					1	2							1	
1498	İbrahim	Mürsel							1		1							1	
1499	İbn Mes'ûd	Merfu	8																
1500	Şa'bî	Mürsel																1	
1501	İbn Mes'ûd	Mevkuf		1															
1502	Ebu mesud el-Ensari	Maktu																1	
1503	Hız. Ömer	Mevkuf							1		1							1	
1504	İbn Abbas	Mevkuf		2															
1505	İbrahim	Maktu																1	
1506	Ali	Mevkuf									1							1	
1507	Ali	Merfu		1							2								
1508	İbrahim	Maktu																1	
1509	Ali	Mevkuf		1							1								
1510	İbrahim	Maktu																1	
1511	Câbir	Merfu					1												
1512	Ali	Mevkuf																1	
1513	İbrahim	Maktu																1	
1514	Hız. Ömer	Mevkuf	1																
1515	İbn Abbas	Mevkuf							1									1	
1516	Ebî Sa'lebe	Merfu		2															
1517	İbrahim	Maktu							1		1							1	
1518	Ka'b b. Mâlik	Merfu	2	4	2						4	1		1				1	
1519	İbn Ömer	Merfu	20	2					1		3								1
1520	Berâ	Merfu	1																
1521	Hız. Ömer	Merfu							1		1	1		1					

1522	Ebî Sa'lebe	Merfu		1						1	1						
1523	İbn Ömer	Merfu	1	1													
1524	İbn Abbas	Mevkuf														1	
1525	Ebî Sa'lebe	Merfu		1							1					1	
1526	Ebî Sa'lebe	Merfu														1	
1527	İbrahim	Maktu										1					
1528	İbn Ömer	Merfu	1	1						1	1						
1529	Ebî Sa'lebe	Merfu							1			1					
1530	Ebu kılabe	Merfu		1					1		1	1		1			
1531	Ebî Sa'lebe	Merfu		1						1	1						
1532	İbn Ömer	Merfu	1														
1533	Bureyde	Merfu							1								
1534	İbn Abbas	Mevkuf			1				1		1					1	
1535	İbn Mes'ûd	Merfu	2	1			1			1	1						
1536	Ali	Merfu	1						1		2	1		1		1	
1537	İbn Mes'ûd	Mevkuf			1						1						
1538	Ali	Mevkuf														1	
1539	Adî b. Hâtîm	Merfu	3	1							3						
1540	Adî b. Hâtîm	Merfu										1		1		1	
1541	İbrahim	Maktu							1								
1542	Bureyde	Merfu	1														
1543	İbn Abbas	Mevkuf								1	1						
1544	Câbir	Merfu		2	1						2						
1545	Ebî Burde	Merfu	1														
1546	Şa'bî	Maktu									1						
1547	Said b. Cübeyr	Merfu		1													
1548	Beni Seleme'den biri	Merfu		1			1				2					1	
1549	Câbir	Mevkuf														1	
1550	Câbir	Mevkuf														1	
1551	Alkame	Maktu														1	
1552	Câbir	Merfu	11		1												
1553	Câbir	Merfu	2	1												1	
1554	Ebu Hureyre	Merfu					1										
1555	İbrahim	Maktu									1					1	
1556	İbrahim	Maktu														1	
1557	Râfi'	Merfu	8	1	5				1		2	1				1	
1558	İbn Ömer	Mevkuf									1					1	
1559	İbrahim	Maktu							1							1	
1560	İbn Ömer	Merfu	1														

1561	İbrahim	Maktu															1	
1562	Ebu Hureyre	Mevkuf		1							1						1	
1563	İbn Abbas	Merfu	1															
1564	İbrahim	Maktu															1	
1565	İbrahim	Maktu															1	
1566	İbrahim	Maktu															1	
1567	İbrahim	Maktu															1	
1568	İbrahim	Maktu															1	
1569	İbrahim	Maktu															1	
1570	İbn Abbas	Mevkuf						1			1						1	
1571	Adî b. Hâtîm	Merfu		1														
1572	İbrahim	Maktu															1	
1573	Ebî Sa'lebe	Merfu		1													1	
1574	H. Aîşe	Mevkuf	1								1							
1575	Zührî	Mürsel		1							1							
1576	İbn Mes'ûd	Merfu	1	1							1						1	
1577	Şa'bî	Maktu									1						1	
1578	İmran b. Husayn	Merfu	17	1			1			2	2	1		1			1	
1579	Ebu Hureyre	Merfu	7	3	4		1				2	1		1				
1580	Ebu Hureyre	Merfu									1							
1581	İmran b. Husayn	Merfu		1				1										
1582	İbrahim	Maktu															1	
1583	İbrahim	Maktu															1	
1584	İbn Mes'ûd	Mevkuf								1	1						1	
1585	İbn Ömer	Merfu		1														
1586	İbrahim	Maktu															1	
1587	İbrahim	Maktu															1	
1588	İbrahim	Maktu															1	
1589	İbn Abbas	Mevkuf		1							1						1	
1590	İbn Abbas	Mevkuf															1	
1591	İbrahim	Maktu															1	
1592	İbrahim	Maktu															1	
1593	İbrahim	Maktu															1	
1594	İbn Ömer	Mevkuf		1							1						1	
1595	İbrahim	Maktu															1	
1596	İbrahim	Maktu															1	
1597	İbrahim	Maktu															1	
1598	İbn Mes'ûd	Mevkuf									1							
1599	İbn Mes'ûd	Mevkuf		1						1	1							
1600	H. Aîşe	Mevkuf															1	
1601	İbn Ömer	Mevkuf									1							

1602	Câbir	Merfu	1	2	1		1										
1603	Câbir	Merfu			1						2						
1604	İbn Abbas	Merfu	1		1		1										
1605	Amr b. Şuayb an Ebihi an Ceddi	Merfu		1													
1606	İbrahim	Maktu														1	
1607	Hız. Ömer	Merfu									1						
1608	İbrahim	Maktu														1	
1609	Huzeyme b. Sâbit	Merfu	7	2							2						
1610	İbrahim	Maktu														1	
1611	İbrahim	Maktu							1							1	
1612	İbrahim	Maktu														1	
1613	İbn Ömer	Merfu			1		1				1						
1614	Şureyh	Maktu														1	
1615	Şa'bî	Maktu														1	
1616	Şureyh	Maktu									1					1	
1617	Şureyh	Maktu							1							1	
1618	Şureyh	Maktu														1	
1619	İbrahim	Maktu														1	
1620	Câbir	Merfu	2														
1621	Câbir	Merfu	2														
1622	Şureyh	Maktu		1					1		1	1				1	
1623	Şa'bî	Maktu														1	
1624	Şa'bî	Maktu									1						
1625	Şa'bî	Maktu														1	
1626	İbrahim	Maktu														1	
1627	İbn Ömer	Merfu					1				1						
1628	Ebî Bekre	Merfu	1														
1629	Hız. Âişe	Merfu	1														
1630	Ebu Zerr	Merfu	1														
1631	Ebu Hureyre	Merfu	1														
1632	Şa'bî	Maktu			1												
1633	İbn Abbas	Merfu	3	1			2				1						
1634	İbn Abbas	Merfu	1														
1635	Hız. Ömer	Mevkuf		1													
1636	İbn Ömer	Merfu	1	1													
1637	İbn Ebî Evfa	Mevkuf			1						1						
1638	İbn Ömer	Merfu	1														
1639	İbn Ömer	Mevkuf		2	2				1		2						

1640	Ümeyye b. Rakâka	Merfu	1														
1641	Ebu Said el-Hudrî	Merfu							1	1							
1642	Câbir	Merfu	1														
1643	Hız. Ömer	Mevkuf				1											
1644	İbn Ömer	Merfu	1														
1645	Mervan	Merfu											1				
1646	Atıyye el-Karzî	Maktu	3	1	1					1							
1647	İbn Abbas	Merfu	1														
1648	Hız. Ömer	Mevkuf		1													
1649	İbn Ömer	Merfu	1	1													
1650	Ebî Kays el-Becelî	Merfu		1					1	1						1	
1651	Bureyde	Merfu	13														
1652	Bureyde	Merfu	1	1					1	1						1	
1653	Bureyde	Merfu	14	1					1	2						1	
1654	İbrahim	Maktu						1			1		1			1	
1655	Bureyde	Merfu	1														
1656	Hız. Ömer	Mevkuf														1	
1657	İbrahim	Maktu														1	
1658	İbrahim	Maktu														1	
1659	Hız. Ömer	Mevkuf		1												1	
1660	Bureyde	Merfu	1														
1661	İbn Ebî Evfa	Merfu		1													
1662	Bureyde	Merfu	1														
1663	Hız. Ömer	Mevkuf							1	1							
1664	İbn Ömer	Mevkuf	1														
1665	İbrahim	Maktu														1	
1666	İbn Ömer	Mevkuf	2							1							
1667	İbn Ömer	Mevkuf			1												
1668	İbn Ömer	Merfu	1														
1669	İbn Mes'ûd	Mevkuf		1													
1670	Huzeyfe	Merfu	1						1	1							
1671	İbn Mes'ûd	Mevkuf		1					1	1							
1672	Huzeyfe	Merfu	1							1							
1673	Huzeyfe	Merfu							1	1			1				
1674	Câbir	Merfu	1	1						1							
1675	İbrahim	Maktu														1	
1676	Muaviye	Merfu								1							
1677	İbn Mes'ûd	Mevkuf														1	
1678	Ebu Said el-Hudrî	Merfu	1														
1679	İbrahim	Maktu														1	

1680	İbrahim	Maktu															1	
1681	Hız. Aîşe	Merfu					1											
1682	Hız. Aîşe	Merfu			1		1											
1683	Huzeyfe	Merfu										1						
1684	Huzeyfe	Merfu	1															
1685	Ebu Hureyre	Merfu					1											
1686	İbn Ömer	Merfu					1				2							
1687	Bureyde	Merfu	1															
1688	İbrahim	Maktu															1	
1689	Muhammed b. Münteşir	Mevkuf										1					1	
1690	İbn Ömer	Mevkuf									1							
1691	Esma bint Ümeys	Merfu										1					1	
1692	Habbab b. Ertad	Mevkuf															1	
1693	İbn Ömer	Merfu			2						1							
1694	İbn Abbas	Mevkuf	9	1	1						2						1	
1695	İbrahim	Maktu															1	
1696	İbrahim	Maktu															1	
1697	İbn Ömer	Mevkuf															1	
1698	Ebubekir	Merfu	2															
1699	Mücahid	Mürsel									1						1	
1700	Şa'bî	Maktu		1														
1701	İbrahim	Maktu															1	
1702	İbn Ömer	Merfu								1								
1703	İbn Mes'ûd	Merfu	20	3	2						1	1		1			1	
1704	Huzeyfe	Merfu	6		4				1								1	
1705	Ebu Zerr	Merfu	12	3						2	1	1		1				
1706	Ümmü Seleme	Merfu					1				2	1		1			1	
1707	Câbir	Merfu	1	1														
1708	Bureyde	Merfu							1									
1709	İbn Mes'ûd	Merfu					1				2							
1710	Ebu Hureyre	Merfu		1														
1711	Ali b. Hüseyin	Mürsel		1							1							
1712	İbn Abbas	Mevkuf		1							1							
1713	İbn Abbas	Mevkuf									1						1	
1714	Ebî Katade	Merfu		3	1					1	1							
1715	Muhammed b. Hanefiyye	Maktu															1	
1716	İbrahim	Maktu															1	
1717	Gâlib b. Huzeyl el-Evdî	Merfu		1														
1718	İbn Ömer	Mevkuf										1						

1719	Ebu Derda	Merfu		1	1				1	1	1				1	
1720	Enes b. Mâlik	Mevkuf		1				1		2			1		1	
1721	Hız. Aîşe	Mevkuf		1											1	
1722	Hız. Aîşe	Mevkuf													1	
1723	Muhammed b. Kays	Mevkuf						1		2					1	
1724	İbn Ömer	Mevkuf													1	
1725	Hız. Ömer	Mevkuf						1		1						
1726	Hız. Ömer	Mevkuf							1	1					1	
1727	Huzeyfe	Mevkuf													1	
1728	İbrahim	Mevkuf													1	
1729	Bir çok sahâbi	Mevkuf													1	
1730	İbn Ebî Evfa	Mevkuf						1							1	
1731	Huzeyfe	Mevkuf		2												
1732	Hız. Aîşe	Mevkuf						1		1					1	
1733	İbn Mes'ûd	Merfu		1						2						
1734	İbn Ömer	Mevkuf		1											1	
1735	Ebu Hureyre	Munkatı					2									
1736	İbn Mes'ûd	Merfu		1												
1737	Mesruk	Maktu								1					1	
1738	İbrahim	Maktu													1	
1739	İbrahim	Maktu													1	
1740	İbrahim	Maktu													1	
1741	İbrahim	Maktu													1	
1742	İbrahim	Maktu													1	
1743	Câbir	Merfu	1													
1744	İbrahim	Maktu													1	
1745	İbrahim	Maktu													1	
1746	İbrahim	Maktu													1	
1747	İbrahim	Maktu													1	
1748	İbrahim	Maktu													1	
1749	İbrahim	Maktu													1	
1750	Hız. Ömer	Mevkuf		3												
1751	İbn Abbas	Merfu	1													
1752	İbn Mes'ûd	Mevkuf								1					1	
1753	Sa'd b. Ebî Vakkas	Merfu	8	1				1	1	2	1		1		1	
1754	Hız. Aîşe	Mevkuf	1													
1755	İbn Ömer	Mevkuf								1					1	
1756	Ebu Ümame	Merfu		1												
1757	Ümame	Merfu				1										
1758	İbrahim	Maktu													1	
1759	Ca'fer b. Muhammed es-Sadık	Maktu		1				1								
1760	Abdullah b. Ebu Şeddâd	Merfu		1												
1761	İbrahim	Maktu													1	
1762	İbrahim	Maktu													1	
1763	İbrahim	Maktu													1	
1764	İbrahim	Maktu													1	
1765	Şa'bî	Maktu		1												
1766	İbrahim	Maktu													1	
1767	Ebî Derdâ	Merfu			2											
1768	İbn Mes'ûd	Mevkuf						1		1						
1769	İbn Mes'ûd	Mevkuf													1	
1770	İbrahim	Maktu													1	
1771	Hız. Ömer	Mevkuf						1		1					1	
1772	İbrahim	Maktu													1	
1773	İbrahim	Maktu													1	
1774	İbn Mes'ûd	Mevkuf						1		1						
1775	İbrahim	Maktu													1	
1776	İbrahim	Maktu													1	
1777	İbrahim	Maktu													1	
1778	İbrahim	Maktu													1	
		Toplam	1532	624	226	2	143		226	161	803	64		77	684	12
		Teferrüd	508	455	126	2	129		226	146	607	64		76	684	11
		Ziyade	66													

